

3122

GYULAFEHÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ
SÍRLELETEI

3119

IRTA:
DR. PÓSTA BÉLA

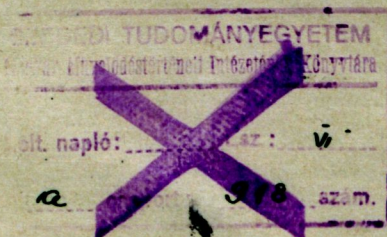
LES TROUVAILLES DE LA CATHÉDRALE
DE GYULAFEHÉRVÁR

PAR:
DR. BÉLA DE PÓSTA

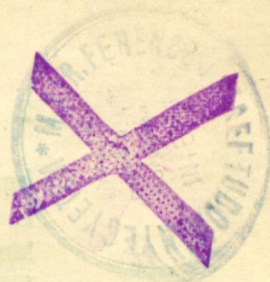
KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZETE
1918.

Erratum.

28. lap	12. kép	fordított
31. lap	15. kép	fordított
	*	
Pag. 28.	la fig. 12.	est renversée
Pag. 31.	la fig. 15.	est renversée

C 3119

A gyulafehérvári székesegyház sírleletei.

1907. év szeptember hó 16-án Báró Forster Gyula úr Öexcellen-tiájától a Műemlékek Bizottságának elnökétől sürgöny érkezett hozzám, amely arról értesített, hogy a gyulafehérvári székesegyház helyreállítási munkálatainál sírleletekre bukkantak és ennek folytán megbízott a már előkerült sírleleteknek megvizsgálásával és illetve az esetleg még szükség-séges munkálatoknak vezetésével. Ennek folytán ugyanazon hó 17-én Gyulafehérvárt megjelenvén, a helyszínen a következőket találtam:

A székesegyház kereszthajójának déli négyzetéből a déli mellék-hajó első négyzetébe átvezető területen, de inkább a kereszthajó déli négyzete szélén, a főhajót határoló pillér alapjának kibontásakor a helyre-állítási munkák végrehajtása közben nagy számú embercsontra akadtak. Ezek között két különböző, egymás felett levő szintben négy olyan temetkezés fordult elő, amelyek mellett sírmellékleteket is találtak és pedig:

1. Sír. A felső szint egyik sírjában egy szablyát, egy pár ezüst-lemezzel borított vassarkantyút, egy pár sarútalpat, egy selyem öltözet foszlányait és szíjrészleteket.

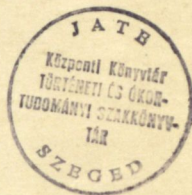
2. Sír. Ugyancsak ennek a szintnek második sírja, melyben azon-ban sírmellékletek nem voltak.

3. Sír. Az alsó szint egyik sírja ez, amelyben női temetkezésre találtak és itt a csontváznak koponyáján főköttő került elő; továbbá egy selyem párnahúzat, 1 hajfonat részlete, 1 fátýol maradványa csipke-részletek, a testen egy női selyemruha derékrésze, egy kis selyem szállagdarab és egy női öv maradványai.

4. Sír. Ez a sír is ugyanannak az alsó szintnek temetkezése, amelyből a 3-ik származik, de ennek az alsó szintnek a 3-ik sír alatt levő temet-kezése. Ebből a sírből került elő egy pár sarútalp, jellemző vasalással és a sarúnak bőrrészeivel, meg egy bársony dolmány jelentéktelen részletei.

A sírok lelőhelyének a templom alaprajzán való megjelölését a helyreállítási munkálatokat vezető Fridli Sándor végezte el.

Ma — amikor több, mint harmincz sír átvizsgálása alatt tett meg-figyelés áll rendelkezésünkre — nyugodtan állapíthatjuk meg, hogy:

hogy az 1-ső, 2-ik és 4-ik sír tulajdonképpen egy és ugyanazon sír. E sírnek koporsóján kívül foglaltak helyet — amint azt később tárgyalandó jól megfigyelt sírok leletkörülményei bizonyítják — az összes fegyverzeti darabok; magában a koporsóban pedig pusztán csak a ruharészletek.

A sírok mellékletei igen rossz állapotban voltak. Az aránylag jó aczélból való szablyát is a rozsdá annyira megemésztette, hogy a parafinpraeparálásnál erősebb praeparálást nem lehetett rajta elvégezni, mert minden más praeparálási mód azzal a veszéllyel járt, hogy bármelyiknek keresztülvitele esetében is a szablya eredeti alakját jelentékenyen megváltoztatta volna. Meg kell ezt jegyezni, mert egy tökéletesen laikus a kibontás körül elkövetett gondatlanságokért panaszt emelt az építést vezető műépítész úrral szemben, holott a tapasztalt szakember első pillanatra látja, hogy az oly rossz karban fennmaradt tárgyaknak kivétele csak a legnagyobb gondosság mellett sikerülhetett annyira szerencsésen is, amint az Fridli úrnak pl. a főkötnél sikerült.

Nem kevésbé fontos az is, hogy a temetkezéseket olyan sírűregekben fedezték föl, amelyek nem kripták, hanem egyszerű, ásott *szabad temetkezések* voltak. Egészen bizonyos, hogy az a két temetkezés, amelyekről eddig szóltunk, megbolygatott és megdúlt sír volt. Bizonyítja ezt az, hogy a csontvázak rendetlenek és hiányosak voltak, meg az is, hogy míg a női sírban a ruhaderék elég türhető állapotban maradt meg, addig az ahhoz tartozó s mindenestre hasonló szövetből készült szoknyának a felfedeztetéskor már nyoma sem volt. Már ezek a körülmények is a lehető legbonyolodottabb és legnehezebb ásatási föladatok elé állították az építés vezetőséget, mert hiszen összezavart leleteket kellett megmentenie. Még nehezebbé vált ez a föladat annak következtében, hogy a két temetkezés körül, — a temetkezések alatt s azoknak oldalain e temetkezésnél régiebbekből származó, rendetlenül elhányt csontvázzészletek hevertek, amelyek az amúgy is zavaros képet még zavarosabbá tették.

Kétségtelen, hogy akkor, amikor a két temetkezésnek a sírűregeket elkészítették, más, régiebb sírokat bolygattak meg, illetve takarítottak az útból félre a sírűregeknek készítői. Ezekből a régiebb sírokból származnak azok a koponyák és egyéb csontvázzészletek, amelyek a sírűregeknek környékén fordultak elő. Ezeknek korára esetleg *egy ezüst vagy bronz hajkarika* vet világot, amely a fenn felsorolt négy sír leleteinek megmentése alkalmával került napfényre, de amely e két sír közül talán egyiknek a tartalmához sem tartozik. (Lásd 1. kép.)

Ezt a karikát két sajátosság jellemzi. Az egyik az, hogy a karika nyílt, a másik pedig az, hogy végei közül az egyik lemezzé kalapált S-alakú hornyolatos diszítésű taggal záródik. Az e fajta karikákról úgy

a külföldi, mint a hazai irodalomban bőven esett szó. Hazai irodalmunkban legutóbb Dr. Lissauer A.¹ foglalkozott velük 1891-ben, amikor is egybeállította az egész irodalmat, amely ezekre vonatkozik és a felfogásokat, amelyek ezek felől a tipusos régészeti leletek felől megnyilvánultak. Tárgyunk szempontjából mindezekből a felfogásokból reánk nézve most csak annyinak van fontossága, hogy bár a forma, amely ennek a karikatypusnak kifejlődésére az előképet szolgáltathatta, a karinthiai St. Michael fiatalabb vaskori sírjaiban Certosa-fibulákkal együtt föltalálható, mégis az a kifejlődött változata, amelynek jellegzetessége az egyik végén jelentkező S-alakú záródás a mi hazai leleteinkben az árpádházi királyok korát jelzi és pedig különösen soros temetkezéseinket. Jellegzetes előfordulása eddigi megfigyeléseink szerint a XIV-ik század végével szűnik nálunk meg.²

Ha ez utóbbi tény, mint véglegesen megállapított igazságot fogjuk fel, úgy a temetkezések ennek a hajkarikának tanúsága szerint az Árpádházi királyok korában indultak meg a székesegyháznak belső területén is, mert *akkor* csak így érthető ennek a karikának a jelenléte az első négy sírt környező területen s *akkor* ezeket az Árpádházi királyaink korából eredő temetkezéseket bolygatták meg vagy a későbbi templomdúlások alkalmával, vagy sírablók, de mindenesetre azok, akik a későbbi sírhelyeket készítették.

E tekintetben azonban bizonyos óvatosság mégis indokolt, mert — amint alább majd látjuk — a 4-ik sírban lelt *kontyfedélen*, ami pedig a XIV-ik századnál jóval későbbi leletdarab, egészen jól helyet foglalhatott ez a karika is.

Áttérve az első sírban talált sírmellékleteknek méltatására, *mindenekelőtt a szablyával* kívánunk foglalkozni. Ennek képét második képünk mutatja. Tisztán csak a pengével van dolgunk.

1. sz. kép. — Fig. 1.

¹ Archaeologiai Értesítő ú. f. XI. köt. 333–388. l.

² Legelőször 1877-ben Sophus Müller foglalkozott ezekkel a tipusos karikákkal a „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift“, Breslau 1877-iki folyamában a 189 lapon. Ő emelte ki azt a fontos szerepet, amelyet ezek az u. n. halántékgyűrűk a szláv sírok megállapítása szempontjából játszanak. A rákospalotai sorostemető ásatása alkalmával, amely temetőnek korát a sírokban talált 7 drb. ezüst érem és pedig: 2 drb. Szent László (1077–1095), 2 drb. III. Béla (1173–1196), 3 drb. Imre (1196–1204) és egy pármái érem mintájára készült érem szintén III. Béla és Imre korából — a XI–XIII. századokra datálják; magamnak is alkalmam nyílt behatóbban megfigyelni ezeknek a karikáknak előfordulási körülményeit. Ebben a temetőben sohasem találtam e karikákat a halánték táján, hanem csaknem állandó rendszerességgel a fej hátulján levő u. n. csecsnyulvány felett. Halántékgyűrűknek tehát ezen megfigyelések alapján.

A markolat egész külső burkolata, valamint a szablyának hüvelye hiányzik. A markolatból mindössze csak a nyúlványa maradt meg, a hüvelyből pedig tisztán csak a *sarú*. Ez utóbbi vasból készült, és így egészen bizonyos, hogy ugyancsak ebből az anyagból készültek a *hüvelyknyílás sejtje* és *szíjtartó*-, meg *díszítő sejtjei* is. Nem díszfegyverről van tehát szó, hanem egyszerű szablyáról.

E szablyapenge typusát vizsgálva, mindenekelőtt feltűnik annak aránylag rövid volta. Egész hossza a függélyesben mérve 86 cm. amelyből a markolatnyúlványra 8·4 cm. esik, az egész markolatra pedig a keresztvas vastagságát is hozzászámítva, 10·4 cm.

Ezeket a méreteket természetesen át kell számítanunk a lábnak adataira és akkor azt látjuk, hogy a pengének egész hossza a markolattal együtt $32\frac{1}{2}$, illetve $32\text{-s } \frac{3}{4}$ hüvelyk közt mozog; fel kell tehát tételeznünk, hogy a markolatnak egész hosszából hiányzó részszel együtt az eredeti hosszúság 33 hüvelyket tett ki.

Fontos jelenség azonban, hogy a keresztvas félhossza pontosan talál a markolatnyúlványnak a hosszával és ennek következtében jogunk van föltételezni, hogy a penge megalkotásánál a markolat és keresztvas

nem mondhatók. Több sírban két, sőt három pár ilyen karika is került elő és ilyen esetekben ezek mind a koponya hátulján egymás fölött és egymástól elég távol kerültek elő. Ha tekintetbe veszem azt, hogy a csehországi libejici sorostemetőben négy ilyen karikát két hajcsomón találtak egy sírban és ezt a tényt egybevetem a rákospalotai példának előfordulási körülményeivel, úgy csak hajbafont ékszereknek tekinthetem azokat; sőt ha azt sem hagyjuk figyelmen kívül, hogy a rákospalotai példának helyzete minden sírban következetesen azonos volt, úgy még azt is fel kell tennünk, hogy valamire még rá is erősítették ezeket. Tényleg egy pár észak-németországi leletben bőrre voltak erősítve. Ez a körülmény összeesik azzal, hogy a *lett* sírokban a koponya körül gyakran fordulnak elő többszörös zsinórra fűzött spirális hengerkék, mint fejdísz (Aspelin: Soumen Suvun Asumus Aloilta V. Vihko 395. 2179.) Így tehát nem tekinthetem kizártnak, hogy valamely bőrből vagy szövetből készült hajékszernek díszítményei voltak. Azonban miután a hajba fonás maga is állandóvá teszi e karikáknak helyzetét, kötelességünk utalni arra az ethnographiai elemre is, amely itt önként előtérbe nyomul: *A hajnak a férfiaknál is lelógó fonatokban való viselése egyik jellegzetes szokása az uralattáji népeknek.*

Theophanes az avarokról mondja, hogy hosszú, hátukra lelógó hajukat befonva viselték. Thuróczy krónikájában Watháról mondja, hogy fűrtjeit három ágban leeresztve pogánymódra hordta. Seyfried Helbing a XIII-ik század végefelé azt írja, hogy Frigyes osztrák herczeg a magyarok módjára üstököst viselt. Hunfalvy Pál írja már a vogulokról, hogy hajuk két fonadékban lebeg és e fonadékaikat úgy ékesítik gyöngyökkel, mint a tatárnők. Vámbéry is, mint külön altaji divatot emeli ki a farkos viselését és a jakut nőkről azt mondja, hogy süvegük alatt fonadékot viselnek, melynek hosszú szíjjal *pénzekkel és fémdarabokkal ékítve* hátukra és mellükre leérnek. Ha mindezeket tekintetbe vesszük, mindenesetre jogosabb alapon tarthatjuk ezeket a karikákat hajgyűrűknek, mint halántékgűrűknek és bizonyára alaposan kételkedhetiünk abban is, hogy divatjuk a szláv népektől eredne.

egymáshoz való arányainak tekintetében az egyenlőszárú keresztnek elve érvényesült és ez a körülmény némi útalást nyújt abban a tekintetben is, hogy a markolaton az egyenlőszárú kereszt motivuma, mint díszítmény (amelyet ennél a példánál ugyancsak vasból alkottak meg) szintén érvényesül. Mindenesetre érdekes jelenség, hogy ennek az egyenlőszárú keresztnek aránya a későbbi fejlődés során a vízszintes szár tekintetében megy túlzásba. Jellegzetességéhez tartozik a szablya-nak az is, hogy a pengehát nem fut egészen végig, hanem a végén a hátból kiugró belső éle van, amely a szablya egész hosszának $\frac{1}{3}$ -adával egyenlő és az is, hogy mindkét lapján hármás vércsatorna fut végig.

Ezeket a jellegeket figyelembe véve a szablya korának megállapításánál mindenesetre elsősorban azok a tények jönnek figyelembe, amelyeket Nagy Géza állapított meg. Nevezetesen az a körülmény, hogy: *a szablya nálunk csak a XV-ik század második felében kezdte mindinkább kiszorítani az egyenes kardot*; főképpen azonban az, hogy: *a kiugrással ellátott pengehát (belső- vagy hátiél) a XV-ik század közepe felé kezd feltűnni, de ettől kezdve majdnem két századig jellemző sajátága a magyar szablyának*.¹ Ha ezeket a tényeket vesszük számba, úgy a korhatárt felfelé mindenesetre eléggé biztosan határozhatjuk meg, mert hiszen ezeknek az alapján a most szóban forgó szablyapengét, a XV-ik század közepénél magasabb korba semmiesetre sem tehetjük. De ha ezt megállapítottuk, ezzel még nem határoztuk meg a korhatárt lefelé és valóban, ha nem hagyjuk figyelmünkön kívül azt, hogy a XV-ik század közepe tájától egészen a XVII. századnak a közepéig a kiugró hátú penge állandóan divatban volt, ennek az alsó határnak a meghatározása nem is a legegyszerűbb feladat.

Ha azokat az adatokat vesszük figyelembe, amelyeket maga a szóbanforgó penge nyújt, úgy annak méretei adhatnak az alsó korhatár szempontjából számbavehető adatokat. A XV-ik század első felében használatos szablya méreteire nézve az ezredéves kiállításon bemutatott Gr. Wilczek-féle szablya² méretei nyújtanak irányítást. Ennek a szablyának egész hossza csak 65 cm. volt és ebből a pengére 54 cm. esett. A XV-ik század második felében — amint ezt Nagy Géza a rendelkezésére állott gazdag anyagnak felhasználása útján megállapította — nemcsak a penge, hanem a markolat is meghosszabbodott. Az ezen időbeli szablyáknak hossza 106—108 cm. közt váltakozik, amelyből 18—20 cm. esik a markolatra.³

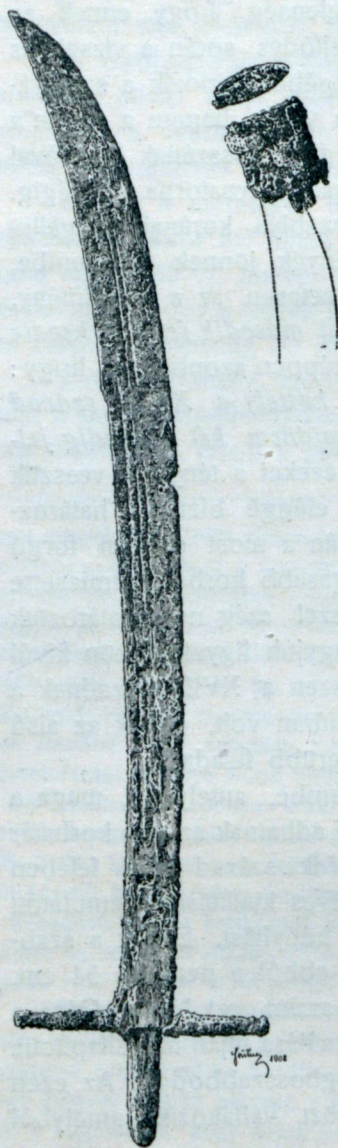
A gyulafehérvári első sírban talált szablyának méretel úgy a penge,

¹ Nagy Géza: A magyar viseletek története, Budapest 1900. Szöveg. 144 l.

² Nagy Géza: idézett műve. Szöveg 144 lap.

³ U. O.

mint a markolat hossza tekintetében középhelyet foglalnak el a XV-ik század első felében és ugyanennek a századnak második felében jellegzetes szablyáknak méretei között. Esetleg csak a penge hossza foglalja el azt a középhelyet, mert a marolatnyúlványnak hossza a gyulafehérvárinál 8·4 cm., a Wilczek-félénél 9 cm.

2. sz. kép. — Fig. 2.

Kiemeltük, hogy a gyulafehérvárinak markolatvégéből valami hiányzik, hiszen csak 0·6 cm.-nyi pótlásra van ebből a szempontból szükség, amit a hiányzó faalkatrész és a végén mindenesetre megvolt fém borítósejt pontosan indokol. Ha azonban — amint fentebb tettük is — a keresztvas vastagságát is a markolathoz számítjuk, úgy már 10·4 cm. hosszú markolattal, sőt 0·6 cm.-es pótlással 11 cm. hosszúval van dolgunk és ez esetben a markolat is középhelyet foglalja el.

Ha a most szöbanforgó gyulafehérvári szablyának méreteiből vont ezen középállását vizsgálgatjuk, úgy mindenekelőtt figyelniünk kell arra, hogy a Nagy Gézától a XV-ik század második felére jellemzőnek megállapított méretek nem a *keleti* — hanem a *nyugati típusú* — illetőleg a nyugoti kardokból fejlett típusú hazai szablyákra vonatkoznak és akkor rögtön előtérbe lép az a momentum, hogy a *gyulafehérvári szablyának nem nyugoti, hanem keleties jellege van.*

Nagy Géza megállapítása szerint a keleties jellegű szablyák a XV-ik század végefelé tűnnek föl és ennek a megállapításnak erősségeül azt hozza föl, hogy a Weisskunig (I. Miksa császárnak önéletrajza) már rendszeren ilyen szablyával ábrázolja a magyarokat és hogy II. Ulászló tallérján is ilyen szablyája van Szent Lászlónak.¹ Hazánkban a keleties jelleg meglehetősen rugalmas valami. Ez a jelleg a mai magyar területnek a legősibb időktől fogva egyik erős sajátos-

¹ I. m. Szöveg 144. l.

sága. A szablyák szempontjából már az úgynevezett hunn-germán periodusra jellemző keszthelyi népvándorláskori sírokban¹ megjelenik az egyenes; a népvándorlás-korának a VI—VIII. századra jellemző leletei közt pedig a kecskeméti miklós-telepi sírleletben megjelenik már a görbe szablyának feltétlenül a keletet jellemző típusa.² Ezeknél a szablyáknál is — tehát mindjárt a kezdet elején — határozottan jelentkezik annak a szerszámnak használata, amely a keleti iparművességnél találódott ki legkorábban és amely kitalálása óta állandóan érvényesült a kelet összes műhelyeinek szerszám készletében, akár formáknak, akár diszitményeknek megalkotásáról volt szó, t. i. a körző.

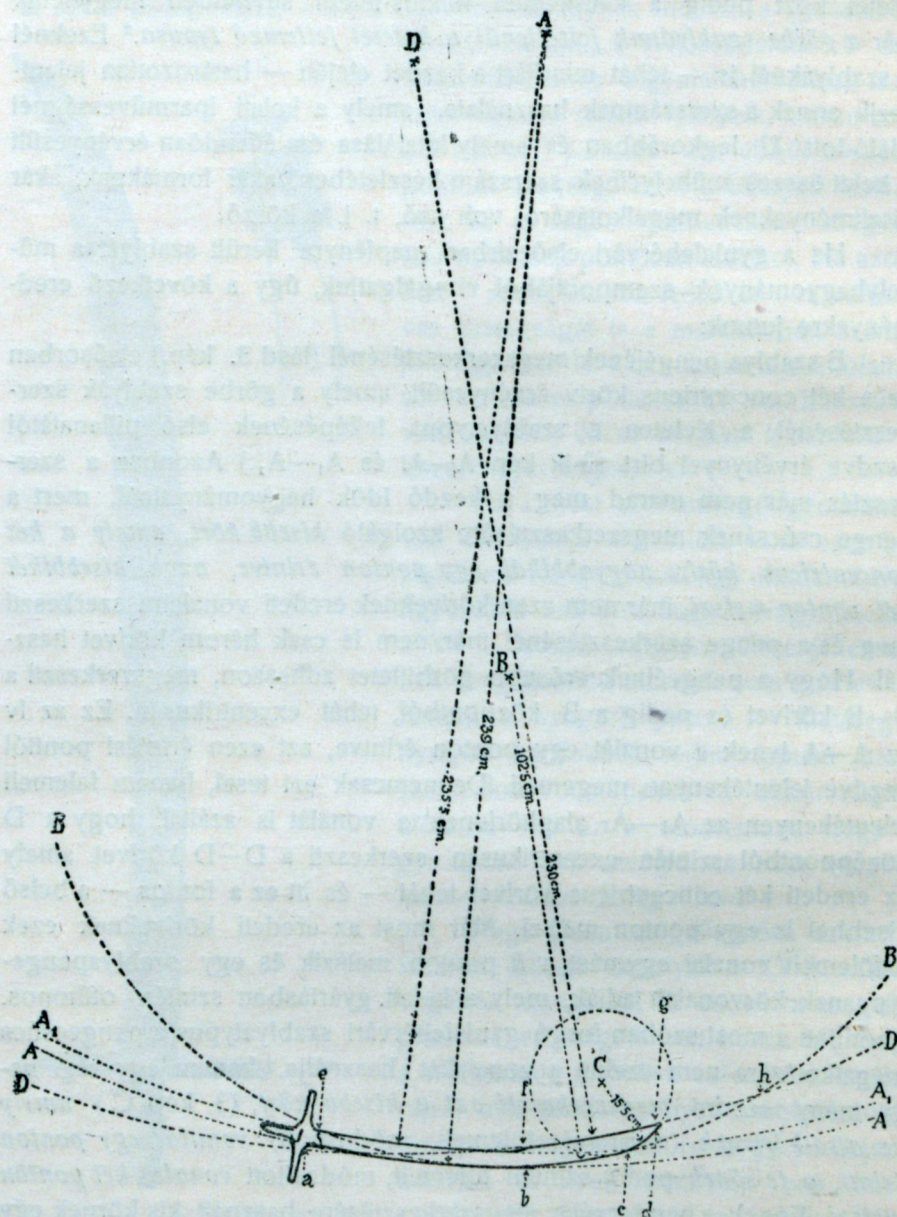
Ha a gyulafehérvári első sírban napfényre került szablyát a műhelyhagyományok szempontjából vizsgáljuk, úgy a következő eredményekre jutunk:

E szablya pengéjének megszerkesztésénél (lásd 3. kép.) elsősorban az a két concentricus körív érvényesült, amely a görbe szablyák szerkesztésénél a Keleten e szablyatypus fellépésének első pillanatától kezdve érvénynyel bírt. (3-ik kép A—A. és A₁—A₁.) Azonban a szerkesztés már nem marad meg a kezdő idők hagyományainál, mert a penge csúcsának megszerkesztésére szolgáló kisebb kört, amely a két concentricus körív nagyobbikát egy ponton érintve, azok kisebbikét két ponton metszi, már nem ezen köríveknek eredeti vonalaira szerkesztí meg és a penge szerkesztésénél már nem is csak három körívet használ. Hogy a pengeélnék erősebb görbületet adhasson, megszerkeszti a B—B körívet és pedig a B középpontból, tehát excentrikusan. Ez az ív az A—A ívnek a vonalát egy ponton érintve, azt ezen érintési ponttól kezdve jelentékenyen megemeli. De nemcsak ezt teszi, hanem felemeli jelentékenyen az A₁—A₁ alapkörívnek a vonalát is azáltal, hogy a D középpontból szintén excentrikusan szerkeszti a D—D körívet, amely az eredeti két concentricus körívet tehát — és itt ez a fontos — a belső kisebbet is egy ponton metszi. Már most az eredeti köríveknek ezek a fölemelt vonalai egymást a *h* ponton metszik és egy szablyapenge-typusnak körvonalait adják, mely a keleti gyártásban szintén otthonos. Azonban a most szóban forgó gyulafehérvári szablyatypus a pengecsúcs megalkotására nem ezeket a vonalakat használja, hanem egy régi hagyomány szerint megszerkeszti azt a kisebb kört, (3. kép C.) amely az alsó-körívnek (most már fölemelt, módosított) vonalát egy ponton érinti, a felsőnek pedig, szintén fölemelt, módosított vonalát két ponton metszi. Ennek, a pengecsúcs megszerkesztésére használt, kis körnek egy pontjához (*f*) húzott függélyes érintő adja pontosan a pengehat kiugrásának a kezdőpontját is.

¹ Hampel József: A régibb középkor emlékei Magyarhonban XCVII, 8.

² Hampel i. m. CCLXXXVI.

Ha a kardpengénél fölhasznált görbéknek ezt a szerkesztését a fölhasznált körök szempontjából vizsgáljuk, úgy azt látjuk, hogy:
 az A—A kör sugarának hossza 239 cm., tehát
 e kör kerülete: $239 \cdot 2 = 478 \cdot 3 \cdot 142 (\pi) = 1501 \cdot 476 \text{ cm.}$

3. sz. kép. — Fig. 3.

Ebből a körből e kardpengénél fölhasznált rész az ab távolság hossza 42 cm.

Már most, ha evvel a hosszúsággal osztjuk a kör területét, vagyis az 1501'476-ot úgy nem kapunk kerek számot, hanem 35'7-del kezdődő hányadost, amelynél már az első tizedesnek nagysága is jogot ad arra, hogy ezt a hányadost a tizedesnek elhagyásával 36-ra egészítsük ki. Ebből következik, hogy *a szablyapenge szerkesztésénél az él görbéjének a—b részét az A—A kör kerülete $\frac{1}{36}$ -od, azaz 10 foknyi részének felhasználásával szerkesztették meg.*

A B—B kör sugarának hossza 102'5 cm., tehát

e körnek kerülete $102'5 \cdot 2 = 203 \cdot 3'142 (\pi) = 637'826$ cm.

Ebből a körből a kardpengénél felhasznált rész a b—c távolság hossza 21'5 cm.

Evvel a hosszúsággal osztván a kör területét vagyis a 637'826-ot, szintén nem kapunk hányadosul kerek számot, hanem 29'6-del kezdődött, amelynél a kezdő tizedes nagysága szintén feljogosít arra, hogy ezt a hányadost 30-ra egészítsük ki. Tehát *a szablyapenge szerkesztésénél az él görbéjének b—c részét B—B kör kerülete $\frac{1}{30}$ -ad azaz 12 foknyi részének felhasználásával szerkesztették meg.*

A C kör sugarának hossza 15'5 cm., tehát

e körnek kerülete $15'5 \cdot 2 = 31 \cdot 3'142 (\pi) = 97'402$.

Ebből a körből a kardpengénél fölhasznált rész a c—d távolság hossza 11'1 cm.

Evvel a hosszúsággal osztván a kör területét vagyis a 97'402-öt ugyancsak nem kapunk hányadosul kerek számot, hanem 8'7-del kezdődött, amelynél a kezdő tizedes nagysága alapján ezt a hányadost 9-re egészíthetjük ki. Tehát *a szablyapenge szerkesztésénél az él görbéjének c—d részét a C kör kerülete $\frac{1}{9}$ -ed, azaz 40 foknyi részének felhasználásával szerkesztették meg.*

Az A₁—A₁ kör sugarának hossza 235'3 cm., tehát

e körnek kerülete $235'3 \cdot 2 = 470'6 \cdot 3'142 (\pi) = 1478'625$ cm.

Ebből a körből a kardpengénél fölhasznált rész az e—f távolság a penge hátán 42 cm. hosszú.

Evvel a hosszúsággal osztva a kör területét vagyis 1478'625-öt nem kapunk hányadosul kerek számot, hanem 35'2-del kezdődött, amelyet 36-ra javíthatunk.

Tehát *a szablyapenge szerkesztésénél a hát görbéjének e—f részét az A₁—A₁ kör kerülete $\frac{1}{36}$ -od, azaz 10 foknyi részének fölhasználásával szerkesztették meg* épen úgy, mint az él görbéjének vele párhuzamos a—b részét.

A D—D kör sugarának hossza 230 cm., tehát e körnek kerülete $230 \cdot 2 = 460 \cdot 3'142 (\pi) = 1445'320$ cm.

Ebből a körből a kardpengénél fölhasznált rész az f—g távolság 30 cm. a penge hátán.

Evvel a hosszúsággal osztván a kör területét vagyis az 1445·320-at, hányadosúl 48-at nyerünk.

Tehát a szablyapenge szerkesztésénél a hát görbájének f-g részét a D—D kör kerülete 48-ad azaz $7\frac{1}{2}$ foknyi részének jólhasználásával szerkesztették meg.

Ezeknek az adatoknak birtokában nagyobb határozottsággal szólhatunk ahhoz a kérdéshez, hogy a szóban forgó szablyánál keleti gyártmányul van-e dolgunk, avagy egy kétségtelenül keleti típusnak nyugoti műhelyre valló készítményével. Mert hiszen régóta megállapított dolog, hogy a nyugati fegyvergyártásban, különösen az olaszországiban nagy szerepet játszottak a keleti szablyák is, amint hogy az egész olasz művészet és különösen az itáliai iparművészet bőségesen merített készítményeinek megalkotásánál a keleti formakincsből.

Ha azok a méretek, amelyeket a gyulafehérvári szablya szerkesztésénél alkalmaztak és amelyeket mi fentebb centiméterekben adtunk, pontosan találnak a közép és újabb korban a Nyugaton alkalmazott hosszsmértéknek t. i. az ölnek és részeinek felhasználásából nyerhető adatokkal, úgy semmiesetre sem zárkozhatszunk el az elől a lehetőség elől, hogy ez a szablya esetleg nyugati fegyverműhelyből került ki. Azonban még ebben az esetben is vizsgálunk kell azt a kérdést, hogy a szablya szerkesztésénél használt méretek mennyiben egyeznek meg a keleti közép- és újabbkori hosszsmérték adataival, mert ettől függ, hogy igazán melyik művelődési körbe tartozik még akkor is, ha nyugoti műhelyben készült volna. Ámde ha e vizsgálat eredménye az lenne, hogy a nyugati hosszsmérték rendszernek adataiból a centiméterekben nyert adatok erősen kírának, míg a keleti hosszsmérték rendszernek adataival pontosabb összhangzásban vannak, úgy természetesen csak keleti műhelyet tekinthetnénk a penge származási helyének.

A Keleten alkalmazásban volt török hosszsmérték: a *Pik*. Ez tulajdonképpen európai elnevezése a keleti *Dra* vagy *Dira* hosszúság mértéknek. A különböző vidékek szerint más más elnevezés alatt és más-más hosszúságban szerepelt, amint ez a közép- és újabb korban a gyakorlati élet terén mindenütt meg volt.¹ A mérő szerszámok ezekben a körök-

¹ A *Pik*, amelynek még *Picco*, *Kovid* vagy *Arsin* neve is volt, szerepel először mint:

Halebi, *Khalebi* vagy *Pik Halebi* azaz aleppoi *Pik* néven is, így neveztetve azért, mert Aleppóból (*Haleb*) származott. Ennek a hossza 27 angol hüvelyk, vagy $\frac{3}{4}$ angol Yard, 304 párisi vonal, 0·96429 orosz arsin, 0·8802 bécsi rőf 0·6858 méter.

Rumler úgy találta, hogy a hossza 0·8766 bécsi rőf, ami csak 0·6830 méter, tehát valamivel kisebb.

Van azonban olyan adatunk is, hogy a hossza 2·2421 bécsi láb vagyis 0·7087 m. Ismét más adat szerint hossza 0·8767 bécsi rőf vagyis 0·6831 m.

ban egyáltalán nem mutatták azt a pontosságot, amelyhez manapság hozzászoktunk, hanem periodusok, sőt egyugyanazon időben különböző helyek, városok vagy czéhek szerint is voltak bizonyos lényegtelen eltérések, amelyek azonban épen azért, mert a lényegét nem érintik, csak abban a tekintetben érdemelnek figyelmet, hogy jogosulttá tesznek bizonyos — de szintén csak lényegtelen — hibaigazításokat. A Piknek részei a *Rub* és a *Ghirah*. Volt ugyanis a Pikben 8 Rub és minden Rubban volt 2 Ghirah.

Alkalmazzuk a gyulafehérvári szablyapenge szerkesztésénél használt körívekre azokat a méreteket, amelyeket a fontosabb pik mértékek adataiból nyerhetünk és pedig, hogy lehető röviden és elegendő biztossággal célhoz juthassunk, ne vegyünk mást tekintetbe, mint a szerkesztésnél használt körívek sugarainak hosszát és akkor a következő eredményekre jutunk, megjegyezvén, hogy az egyes köröket csak egy-egy betűvel jelöljük:

I. A pik halebi 0·70 m. hosszúságát véve tekintetbe:

az	<i>A</i>	kör	sugara	239	cm.	=	3·41	halebi
a	<i>B</i>	"	"	102·5	"	=	1·46	"
a	<i>C</i>	"	"	15·5	"	=	0·22	"
az	<i>A</i> ₁	"	"	235	"	=	3·36	"
a	<i>D</i>	"	"	230	"	=	3·28	"

II. A pik halebi 0·68 m. hosszúságát véve tekintetbe:

az	<i>A</i>	kör	sugara	239	cm.	=	3·51	halebi
a	<i>B</i>	"	"	102·5	"	=	1·50	"
a	<i>C</i>	"	"	15·5	"	=	0·25	"
az	<i>A</i> ₁	"	"	235	"	=	3·44	"
a	<i>D</i>	"	"	230	"	=	3·37	"

De használták általában mint $\frac{3}{4}$ angol Yard hosszúságú is, hogy 0·686 méter hosszú volt.

Oláhországban hossza 0·683 méter.

Volt ezenkívül még a *Pik beledi*, vagy *Pik maszri* Egyiptomban. Ennek hossza 0·578 méter.

A *Pik istambuli* (konstantinápolyi Pik) ennek hossza:

Egyiptomban	0·677 méter
Tripoliszban	0·671 "
Tuniszbán	0·637 "

A *Pik Arbi* (arab Pik) ennek hossza:

Tripoliszban	0·483 méter
Tuniszbán	0·488 "

1862-ig használatban volt egy azóta betiltott más Pik is, t. i. a

Pik Endaseh vagy röviden *Endaseh* vagy *Endas* vagy *Endaze*. Ennek hossza 25·7 angol hüvelyk 0·71388 angol Yard, 289,37 párisi vonal, 0·91784 orosz arsin, 0·8378 bécsi rőf és 0·6528 méter.

Ennek a hossza Oláhországban 25·24 angol hüvelyk, 0·641 méter, Egyiptomban 0·638 m. Tuniszbán 0·673 m.

III. A pik beledi 0·57 m. hosszúságát véve tekintetbe:

az A kör sugara 239 cm. = 4·20 beledi

a B " " 102·5 " = 1·80 "

a C " " 15·5 " = 0·27 "

az A_1 " " 235 " = 4·05 "

a D " " 230 " = 4·03 "

IV. A pik istambuli 0·67 m. hosszúságát véve tekintetbe:

az A kör sugara 239 cm. = 3·55 istambuli

a B " " 102·5 " = 1·52 "

a C " " 15·5 " = 0·26 "

az A_1 " " 235 " = 3·50 "

a D " " 230 " = 3·43 "

V. A pik istambulinak tuniszi változata 0·63 m. hosszúságát véve tekintetbe:

az A kör sugara 239 cm. = 3·79 tuniszi

a B " " 102·5 " = 1·60 "

a C " " 15·5 " = 0·24 "

az A_1 " " 235 " = 3·73 "

a D " " 230 " = 3·65 "

Végül a pik arbi 0·48 m. hosszúságát véve tekintetbe:

az A kör sugara 239 cm. = 4·97 arabi

a B " " 102·5 " = 2·13 "

a C " " 15·5 " = 0·32 "

az A_1 " " 225 " = 4·87 "

a D " " 230 " = 4·78 "

Ezekből a számadatokból a legnagyobb pontossággal az tűnik ki, hogy a szóban forgó gyulafehérvári szablapenge szerkesztésénél felhasznált köröknek sugarai az aleppoi piknek azon fajtájára vonatkozó adatokkal egyeznek, amely fajtának a hosszúságát 0·68 m.-ben állapították meg. Annyira pontosak ezek az egyezések, hogy egészen világosan megmondhatjuk mikép:

az A kör sugara 3 pik és 4 rub vagyis 3 és fél pik = 56 ghira

a B " " 1 " " 4 " vagyis 1 és fél pik = 22 "

a C " " 0 " " 2 " vagyis egy negyed pik = 5 "

az A_1 " " 3 " " 3 " és 1 ghira = 3 és 7/16-ad pik = 55 ghira

a D " " 3 " " 3 " v. 3/8-ad pik = 54 ghira = 55 ghira.

Ennél a megállapításnál igen fontos körülmény az, hogy alig számbavehető hibajavításra is csak három esetben volt szükség, nevezetesen az A körnél 0·1-et kellett elhagyni; az A_1 körnél 0·06-ot, a D körnél pedig 0·5-et kellett hozzáadni. Ha tekintetbe vesszük, hogy mi már nem azon az eredeti tervezeten állapítjuk meg e méreteket, amely

után a szóban forgó szablyapenge típusát megtervezték, hanem magán a rendelkezésünkre álló szablyapengén, amelynél a technikai kivitel alatt már készítésekor is óhatatlan volt, hogy bizonyos lényegtelen mértékben el ne térjenek a szerkesztéstől adott rajztól, mert hiszen az anyag, amelyből készült, nem engedelmeskedik olyan könnyen a szerszámoknak, mint a plajbász a vezető kéznek (és e mellett magán a szablyapengén a rozsdásodás is eszközölt lényegtelen változásokat); úgy a szükséges javításoknak teljesen lényegtelen volta egészen szembetűnő.

Aleppo, melynek hossz mértékét ilyen meglepő pontossággal alkalmazhattuk, annak a karaván útnak egyik legfontosabb — mert a tengerrel összefüggő — állomása Syriában, amelynek szintén fontos állomása ősi idők óta Damaszkus. Aleppo a szíriaiaknak épen olyan nevezetes fegyvergyártó ipartelepe volt, mint amilyen méltán híres, hasonló fegyver és főképen szablyapenge gyártó telepe volt az araboknak Damaszkus. Kétségünk tehát a középpont tekintetében, ahonnan az a szablyatípus — amelynek egyik példájával a gyulafehérvári sírban is szemben állunk — kiindult; egyáltalán nem lehet.

Mégsem szabad ti gyelman kívül hagyni annak vizsgálatát sem, hogy a szerkesztésnél használt köríveknek méretei mennyiben egyeznek a nyugati hossz mértéknek adataival.

Lássuk tehát ezt.

Az *A* kör sugarának hossza 239 cm. = 1 öl, 1 láb, 6 hüvelyk, 9 vonal. Már itt nem beszélhetünk olyan találó proportiókban, mint a piknél, mert míg ott azt mondhattuk, hogy a kör sugara 3 és fél pik, itt már nem adhatunk ilyen kerek számot, aminek pedig a gyakorlati életben, vagyis a műhely gyakorlatban kétségtelenül nagy fontossága van. Itt már nem mondhatjuk, hogy 1 öl és másfél láb, mert még mindig megmarad 9 vonal, amelyet, ha elhagyunk, már tulléptük a megengedett javításnak határát, ha pedig egy egész hüvelykre kiegészítjük, akkor se jutottunk semmire, mert a másfél lábat ez is egy egész hüvelykkel felülmúlja.

A *B* kör sugarának hossza 102·5 cm. = 3 láb, 2 hüvelyk, 11 és egy negyed vonal. Itt egészen bátran megengedhető a 11 és egy negyed vonalnak 12 vonalra való javítása úgy, hogy ennek méretétől bátran tekinthetjük a 3 láb, 3 hüvelyknyi hosszúságot.

Ez a méret egy negyed ölet és egy negyed lábat tenne ki, ami elég kerek kifejezéssel megjelölhető.

A *C* kör sugara 15·5 cm. = 5 hüvelyk és 10 vonal. Ehhez mindössze csak 2 vonalnyi javítás szükséges és akkor 6 hüvelykhez jutunk, vagyis műhely nyelven kereken kifejezhető fél lábhoz.

Az *A*₁ kör sugarának hossza 235·5 cm. ad 1 ölet, 1 lábat, 5 hüvelyket és 4 vonalat. Látni való, hogy itt dől el az iskolának a kérdése.

Ez az a kör, amelyik a szerkesztés két legfontosabb körének t. i. a két concentrikus körnek belső köre.

Láttuk, hogy e concentrikus köröknek külső körénél, az A körnél is csak úgy kaptuk meg a gyakorlati életben elfogadható kerek számot, hogy tulságosan engedékenyek voltunk a javítás tekintetében. Olyan javítást engedtünk ott meg azért, hogy az *1 öl másfél lábhoz jussunk*, aminőt az aleppoi pikben kifejezett méretnél nem kellett használnunk.

Már most az A_1 körnél a nyugati hossz mérték használata semmi esetre sem juttat bennünket ilyen kerek számhoz.

Az 1 öl, 1 láb, 5 hüvelyk, 4 vonal méretnél nem beszélhetünk 1 öl és másfél lábról először azért, mert hiszen akkor a külső kör sugarával azonosat nyernénk, másodszor azért sem, mert ehhez 8 egész vonalnyi javítás lenne szükséges, ami már meg nem engedhető. Az egyetlen megengedhető javítás a 4 vonal elhagyása, de ez sem adna megfelelő eredményt, mert ebből is csak 1 öl, 1 láb és 5 hüvelyk lenne.

Lehetne még combinációba venni a külső kör 9 vonalát és a belsőnek 4 vonalát, amelyek együtt egy vonalnyi javítással kiadnának 1 hüvelyket; azonban ezzel még azt is föladnánk, hogy a külső körnek megjelölésére legalább hozzávetőlegesen gyakorlati műhelykifejezés álljon rendelkezésünkre.

A D kör sugarával igazán csak a tökéletes pontosság szempontjából foglalkozunk, mert hiszen, mint mondtunk az iskolának kérdése, amelyből a szablya ered a két concentrikus kör (t. i. az A és A_1 kör) sugarainak méreteinél dől el.

Lássuk azonban a köteles pontosság okáért a D kör sugarának méreteit is.

E kör sugarának hossza 230 cm. = 1 öl, 1 láb, 2 hüvelyk és 5 vonal. Ezekből a méretekből lehetetlenség a kívánt kerek számot kihozni, mert hiszen az egyetlen kikerekítés 1 öl és 14 hüvelyk lenne abban az esetben, hogyha az 5 vonaltól egészen eltekintenénk, ami pedig már szintén meg nem engedhető terjedelmű javítás.

Az előadottakból világosan kitetszik, hogy míg az aleppoi pik tekintetbe vételével a szerkesztésnél használt köröknek legfontosabb tényezője t. i. a sugár tekintetében, csupa olyan számokat kaptunk, amelyek műhely nyelven kifejezhető kerek számok, addig ez a Nyugaton használt mérőszerszám adatainál nem sikerült, vagy legalább is nem minden egyes esetben ill. minden egyes körre nézve. Sőt — ami a legfontosabb — *nem sikerült arra a két concentrikus körre nézve, amely két kör az egész szerkesztésnek kiinduló pontja, legősből eleme.*

Tehát már ebből a szempontból is föltétlenül csak keleti műhelyet tekinthetünk a pengetypus származási helyének.

De legerősebben kidomborodik ez a jelleg akkor, hogyha tekintetbe vesszük, hogy a szerkesztésnél használt *A* körnek sugara, meg a *A*₁ kör sugara között a keleti hosszsmértékben kifejezett méretek tekintetében való különbség 3·5 cm.-t, vagyis a köszörülés, a kopás és a rozsdamarás következtében hiányzó 7·5 milliméternyi részt hozzáadva, pontosan az *egy ghirah*-t adja ki; vagyis a szablyapengének szélessége a legfontosabb részén t. i. az élképződést megelőző kétharmad részén egy ghira szélességű, úgy, hogy valósággal *egy ghirah-s pengén-k lehetne műhelynyelven elnevezni*.

Ha már most a penge korát közelebbről kívánjuk meghatározni, úgy mindenesetre tekintetbe kell venni azt, hogy egész tisztaságában evvel a pengetypussal hazai emlékeinken, Dobó Istvánnak (megh. 1552-ben) az egri várban levő sírkövén, Balassa Menyhértnek (megh. 1568.) a széleskúti (Pozsony-megye) templomban levő sírkövén, valamint az ő széleskúti sírjából kivett és most a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött szablyapengéjén, Csetnek Istvánnak (megh. 1594.) a gömörmezei-csetneki, Illésházy Istvánnak a pozsonymegyei alispán és későbbi nádornak (megh. 1609.) a pozsonyi Szent Márton templomban lévő sírkövén találkozunk.¹ De természetesen tekintetbe kell venni még azokat a szempontokat is, amelyek egyrészt a gyulafehérvári székesegyház más sírjaiból előkerült s alább tárgyalandó szablyák és egyéb sírmellékletek; másrészt az e szablyával egyugyanazon sírból kikerült egyéb sírmellékletek tanulmányozásából is nyerhetők.

Ez utóbbiak között elsősorban az a *sarkantyúpár* veendő tekintetbe, amely a most tárgyalt első sírból kikerült. (Lásd 4.-ik kép.)

E sarkantyúnak lelke vasból készült és ezt borították be vastag ezüst lemezzel, amelyet a díszítményeknél és a felszereléseknél — tehát részben — meg is aranyoztak.

A vasmagnak ezüsttel való borítása, vagyis a vaslelkű ezüst tárgyak készítése azon a területen, amelyre a római birodalom kiterjedt, mindenütt ősrégi ipari gyakorlat. Ebben a tekintetben tökéletesen elegendő, ha arra a nagyon is általánosan ismert jelenségre hivatkozunk, amely ezt az ipari gyakorlatot az antik ezüstérmek bizonyos fajtáinak elkészítésénél alkalmazza.

Ha már most a sarkantyú párt a typus szempontjából vesszük figyelembe, úgy a legfontosabb jelenség az, hogy *tarajos sarkantyukkal* állunk itt szemben.

A kormeghatározás szempontjából maga ez a körülmény nem esik döntő súlylyal a mérlegbe, mert a kerék módjára forgó taraj, mely

¹ Az idevonatkozó irodalmi adatoknak pontos összeállítását nyújtja Nagy Géza i. m. Szöveg: XL. 1, 52, 53. tábla.

a tüskének tulajdonképpen többszörössé tétele, a tüske helyét a sarkantyúkon már a XIII. század végén és ill. a XIV.-nek elején elfoglalja.¹

Számbaveendő ellenben az a körülmény, hogy a csúcsíves ízlésnek virágzása korából eredő sarkantyúk közt van egy *hosszú nyakú* és egy *rövid nyakú* typus és ehhez még az is, hogy a nyak mind a kettőnél rúd alakúvá válik és ellentétben a XII. és XIII. századbeli typusokkal, amelyeknél a tüske *lefelé* hajlik, a nyak vagy egészen a vízszintes síkban fekszik, vagy pedig enyhén *fölfelé* hajlik.

A XIV-ik század végén a nyak hossza 12 cm. és 23,5 cm. között váltakozik, tehát nemcsak hogy a hosszú nyakú forma hossza egészen a 23,5 cm.-ig emelkedik, de a rövid nyakú is eléri már a XIV-ik században az átlagos ca. 10 cm. hosszúságot.²

A gyulafehérvári sarkantyú pár nyakának hossza: 10,5 cm.; alakja: a rúdalak és jellemző sajátossága, hogy enyhén fölfelé hajlik. Tehát kétségtelenül magán viseli azokat a sajátosságokat, amelyeket Zschille és Forrer, akik művükben már Demminnek³ és Boenheimnak⁴ idevonatkozó fölfogásait kritikai módon feldolgozzák, mint a XIV-ik századra jellemzőket megállapítanak.

Nem tartozik azok közé a sarkantyúk közé, amelyeknek nyaka a legnagyobb hosszúságot mutatja. Csak az a kérdés, hogy ez a jellegzetessége mit jelent hazánk területén? Mert annyi bizonyos, hogy a hosszú nyakú sarkantyúkat akkor használták, mikor teljesen fölfegyverzetten, azaz teljes páncélban kellett megjeleníteni, tehát háborúban vagy harci játékokban, míg a rövid nyakú sarkantyúnak a békés lovaglásnál, a vadászatnál stb. volt helye.⁵ A teljes páncélznak hazánkban sohasem volt olyan általános nagy szerepe, mint a Nyugaton és épen azért különösen a XV-ik századra nézve nagyon is indokolt és még inkább a XVI-ikra az a föltevés, hogy az a középhosszúságú nyak, amelyik a most tárgyalt sarkantyúknál olyan jellemző, első föllépésétől kezdve hazánkban kedvelt formájává vált, amelyet a *könnyű fegyverzet*hez háborúban is szívesen viseltek.

Ha figyelembe vesszük ennek a sarkantyúnak méreteit, látni fogjuk hogy a nyak hossza 10,5 cm. pontosan kiadja a 4 hüvelyket, de már nem ilyen pontosan adja ki a keleti mértéket, mert arra átszámítva csak 1 rubot és fél ghirah-t ad és még ezt sem pontosan. A sarkantyú kengyelnyílásának belső átmérője 8,5 cm. ez is egészen pontosan adja

¹ R. Zschille und R. Forrer: Der Sporn. Berlin. 1891. 12. lap. XII. tábla.

² U. o. 13. lap. XII, tábla.

³ August Demmin: Die Krigswaffen. 306. 310. l.

⁴ W. Boenheim: Handbuch der Waffenkunde. 224. l.

R. Zschille u. R. Forrer: i. m: 14 l.

a 3 hüvelyket és 5 vonalat, tehát 3 és fél hüvelyket. Ez a méret pontosan adja a keleti mérték szerint is az 1 rubot. Ha annak a rúdnak szélességét vesszük, amelyből a nyak és amelynek függélyes síkban hasított feléből a kengyel készült, úgy azt látjuk, hogy ezeknek közös szélessége 1.6 cm. vagyis pontosan 8 vonal és alig számbavehető javítással egy negyed ghirah. Ezeknek a méreteknak az egybevetéséből az tűnik ki, hogy valószínűleg nyugoti mértékrendszer szerint dolgozott annak készítője, bárha a keleti mértékegységre való átszámításnál sem találunk olyan jelentékeny eltéréseket, amelyek a keleti mértéknek használatát teljesen kizárnák. Ha most számbavesszük azokat a stílisztikus vonásokat, amelyek e kengyelpáron észrevehetőek, úgy semmiesetre sem hagyhatjuk figyelmen kívül először azt, hogy a sarkantyú nyakán is, mindkét oldalon, valamint kengyelének külső lapján is élben találkozó két rézsűs sík adja meg a tagolást.

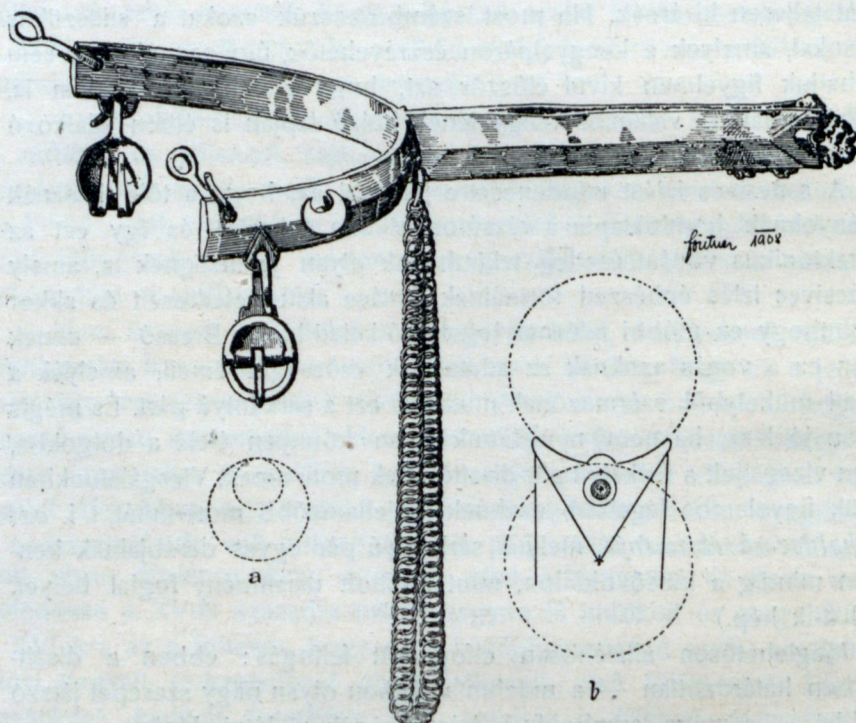
A csúcsíves izlést mindenesetre jellemzi az, hogy a tőle használt párkányoknak homloklapia a rézsűtos síkban fekszik¹ és így ezt az architektonikus vonást esetleg tekinthetjük olyan jelenségnek is, amely a csúcsíves izlés építészeti formáinak hatása alatt keletkezett és akkor — minthogy ez utóbbi izlésnek legszélső keleti határa Brassó — ennek folytán ez a vonás azoknak az adatoknak erősségét emeli, amelyek a nyugati műhelyből származónak mutatják ezt a sarkantyú párt. És mégis nagyon jó lesz, ha nem nyugszunk ilyen könnyen belé a dolgokba, hanem vizsgáljuk a sarkantyú pár disztítésének motívumait. Vizsgálatunkban vegyük figyelembe legelőbb ezeknek legjellemzőbb motívumát, t. i. *azt a félholdszerű ékítményt*, mely a sarkantyú pár egyes darabjainak kengyelén mindig a külső oldalon, mint ránított disztítmény foglal helyet. (Lásd 4-ik kép.)

Meglehetősen általánosan elfogadott felfogás: ebben a disztítményben határozottan — a mozlim világban olyan nagy szerepet játszó félholdat — a maga symbolikus jelentőségében látni. Holott nagyon valószínű, hogy ez a symbolikus jelentőség jóval későbbben jutott osztályrészéül egy olyan disztítménynek, mely a körzővel dolgozó keleti iparművességben — főképen annak geometrikus vonatkozásaiban — épen olyan ősi elem, mint a milyen a csillag amely a mozlim világ symbolikájában a félholddal társítva jelentkezik. Eredetileg ennek a társításnak sem lehetett egyéb, mint tisztán disztítményi jelentősége. Hiszen a félholdszerű disztítményt nemcsak a csillaggal kombinálták. Kombinálták azt egyenes vonallal, meg középebe helyezett ponttal; kombinálták rozettával, virágszirommal szintén; kombinálták olyan

¹ Constantin Uhde: Die Konstruktionen und die Kunsformen der Architektur, Berlin, 1902. 1. 83.

formán is, hogy sarkosan egymásfölé helyezett két négyzetnek közepébe helyezték¹. Hogy symbolikus jelentőséggel nemcsak a félholdat vagy a félholddal társított csillagot ruházták fel, hanem a sarkosan egymásfölé tett két négyzetet is, amely a mozlim világban mint *Mülhür i. Sulejman* (Salamon pecsétje) szerepel, az is csak a mellett a felfogás mellett szól, hogy a symbolikus jelentőség csak később fűződött e diszítványeknek egyikéhez másikához.

Aki egy pillantást vet arra a szerkesztésre, amelyet 4 ik képünkön az *a* mutat, az rögtön látja, hogy miről van szó.

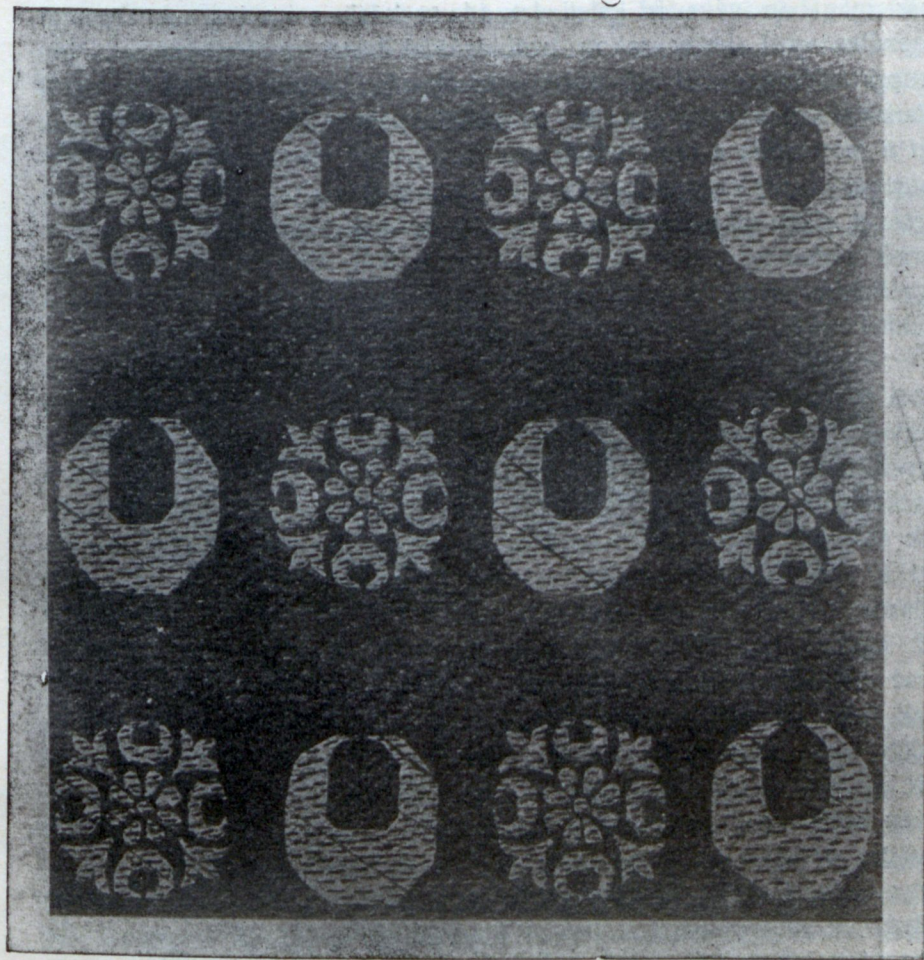

4. sz. kép. — Fig. 4.

Egy nagyobb körbe egy másik kisebb íródott, amely utóbbi félakkora, mint az első, vagyis amelynek átmérője pontosan olyan nagy, mint az első körnek sugara és ez a kisebb kör egy ponton érinti a nagyobb kör kerületét és egy ponton annak középpontját. Ez a szerkesztés megmagyarázza, hogy milyen művelődési körből indul ez a motívum, amelynek a keleti területen fellépő változatai között a különbséget mindig a szerkesztésben lévő különbségek hozzák létre. A szer-

¹ Julius Lessing : Die Gewebe Sammlung d. K. Kuntsgewerbe-Museums. Berlin 1900. Taf. 38.

kesztésnél használt két kör ugyanis lehet egyenlő is, ilyenkor persze a két kör egymást metszi; de megtörténik két különböző nagyságú kör használatánál is az, hogy a kisebb nem marad a nagyobbban belül, hanem azt metszi; valamint az is előfordul, hogy a kisebb kör belül marad ugyan a nagyobbban, de átmérője nem lévén a nagyobb kör sugarával egyenlő, nem érinti kerületének egy pontjával a nagyobb kör középpontját, hanem annál mélyebben nyúlik le.

5. sz. kép. — Fig. 5.

Ha ennek a motívumnak szerepét csak egy pár példával világítjuk meg, azonnal világosság vetődik a szóban forgó sarkantyú párnak keleti vonatkozásaira is.

Az 5-ik számú képen egy szövet részletét mutatjuk be, amelyen sorokba elhelyezett rozetták és a most szóbanforgó félholdak alkotják

a díszítést. Ez a szövetrészt egy belga ereklyetartóról származik és eredetét tekintve a X–XII-ik századba tehető, kétségtelenül byzanci készítmény.¹

Másik motívumúl jelentkezik a nyak végének záródása. Ez is körívekből és körívhez tartozó két sugárból szerkesztődött (lásd 4.-ik kép *b*). Ennek a motívumnak egyszerűbb formája azokon a tagokon jelentkezik, amelyek a sarok alatt elfutó szíjnak kötőtagját és csattját tartják. A körnek a motívum szerkesztésénél megnyilatkozó szerepe már magában véve is keleti ízt ad ezeknek a motívumoknak, nem is szólva arról, hogy rokon profilizással hazai honfoglaláskori leletcsoportunkban, amelynek keleti vonatkozásai minden kétségen felül állanak, találkozunk. Nem is ok nélkül vetjük össze sarkantyúnknak ezt a motívumát a most jelzett emlékcsoporttal, mert ebben az emlékcsoportban találkozunk már szintén fémtárgyakon, még pedig apró boglárokon, olyan élben találkozó rézsútos síkokkal, aminőket a most szóban forgó sarkantyú páron is jellemző vonásokúl állapítottunk meg. Ezt figyelembe véve, egészen világossá válik, hogy a csúcsíves ízlésű architektúrával való vonatkozások meglehetősen elerőtlenednek.

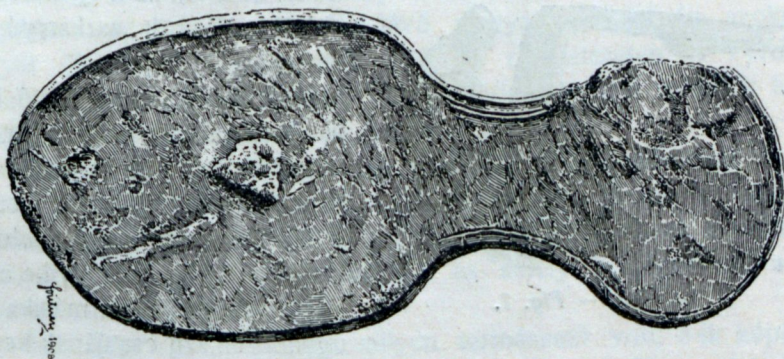
Minthogy pedig egészen kétségtelenek ennek a sarkantyúnak a most jelettekben megnyilvánuló keleti sajátosságai is, természetesen nagyobb figyelemben kell részesíteni a keleti hossz mérték egységgel egyező adatokat is. Annyit mindenesetre jeleznek ezek az adatok és a díszítés motívumok tekintetében megállapított jelenségek, hogy a Keletnek és Nyugatnak nagyon határozott találkozásával állunk itt szemben. Ezt a találkozást az erdélyi művészetben nem most állapítjuk meg először. Volt alkalmunk erre rámutatni akkor is, amikor a pókafalvi ref. egyház régi himzései vel foglalkoztunk.² Itt kénytelenek vagyunk kissé mélyebben tekinteni ezeknek a találkozásoknak természetébe, már csak azért is, mert a sarkantyúnkon lévő motívumok közül a félhold alakút olyan emlékekről idéztük, amelyek a X–XII. századra datálódnak. Ez a korai dátum — főképen ha összevetjük ezt azzal, hogy az élben találkozó rézsútos síkok használata a fémgyártásban honfoglaláskori csoportunkat, tehát a korábbi időket is jellemzi, — feltétlenül előtérbe helyezi azt a tagadhatatlan tényt, hogy hazánk területe a keleti művészeti központokkal annak a karavánútnak segítségével is állandó összeköttetésben volt, amely a Fekete-tenger északi partjai fölött vezetett. De közvetlen összeköttetésben volt a Duna révén vízi úton is és így a keleti iparművészeteknek erős befolyása a hazánkban virágozott

¹ J. Lessing i. m. Taf. 38 b.

² Pósta Béla: Dolgozatok az Erdélyi Nemz. Múz. érem- és régiségtárából. V. köt. 194–228. l.

iparművészetre már ezen az úton is a kezdet elejétől fogva állandóan hatott. Az erdélyi művészetet nem egy tekintetben és nemcsak egy téren megállapíthatólag a leghatározottabban jellemzi az a conservatívizmus, hogy az egyszer megszerzett formakincset nemcsak a díszítményekben, hanem a típusokban is a legszívósabb ragaszkodással őrzi; valaminthogy szívósan ragaszkodik műhely-hagyományaiban az egyszer megtanult technikai eljárásoknak használatához is. De jellemzi ezt a művészetet az is, hogy idők jártával készségesen fölveszi ugyan az újabb hatásokat is, ezeket azonban mindig beleolvasztja a régiekbe, aminek következtében rendkívül sokoldalúvá lesz. Ezt a sokoldalúságát persze még az is fokozza, hogy hatásokat kelet és nyugatról épűgy vesz, mint délről, sőt az északi hatások tekintetében is elegendő érzékenységet mutat.

Nagyon is erősen kell tehát méltatnunk azokat a jelenségeket, amelyek a keleti vonatkozásoknak olyan korai dátumaival jelennek meg,

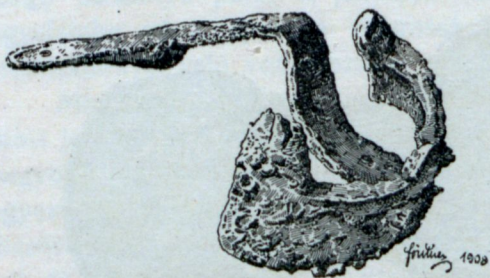
6. sz. kép. — Fig. 6.

mint ebben az esetben, mert ezek a korai dátumok mellett szólanak, hogy itt közvetlen kapcsolatról lehet szó és esetleg hazai gyártásról.

Persze kötelességünk rámutatni a dolognak másik oldalára is, nevezetesen arra, hogy az arabok már a IX-ik században megvetik a lábukat Sziciliában és Délolaszországban és hogy az olasz területnek összeköttetései a tengeri utak révén is nagyon koraiak. Ha különösebben a magyar terület szempontjaiból vesszük ezeket figyelembe, akkor épen a nápolyi királyság, tehát a délitáliai és szicíliai területnek jelentősége kétségtelenül számba jő, amely területnek művészete és iparművészete az araboknak szereplése révén eléggé korán átítatódott a keleti műhelyeknek hagyományaival. Erről a területről uralkodó családok is nyertünk a XIV-ik században és így a korai motívum csoportoknak jelenléte hazai gyártásunkban e terület felől is eléggé indokolt, sőt kétségtelenül megvan a lehetősége annak is, hogy egyenesen valamely olasz műhelynek termékével állunk itt szemben.

A kérdés tehát korántsem olyan egyszerű, hogy azt már ma eldönteni lehetne, hanem hazai művészetünk történetének szempontjából föltétlenül nyitva tartandó.

Nyitva tartandó pedig annál is inkább, mert a most szóban forgó sarkantyúpáron még egy egészen érdekes vonást is észlelünk, nevezetesen a felszerelésnek olyan tartozékát, amelyet eddig nem igen méltattak, — valószínűleg azért, mert ilyen méltatásra alkalom sem igen nyílt. Nevezetesen e sarkantyúpárnak nyaka tövéen egy nagyobb karikára függesztett kétsoros lánczot látunk. Ez a láncz tökéletesen szükséges-telen a sarkantyúknak fölerősítése szempontjából, mert hiszen a fölerősítés, amint azt egy másik gyulafehérvári sírból származó sarkantyúpár is mutatja, egyrészt a talpa alatt végigfutó szíj, másrészt (lásd 33 kép) a láb töve felett fönn körülfutó szíj vagy láncz segítségével történt. Ennek a kétsoros láncznak tehát tisztán diszítói rendeltetése van és hogy ezt a rendeltetését lényeg szempontjából miként oldotta meg, azt a

7. sz. kép. — Fig. 7.

másik már említett gyulafehérvári sírból előkerült sarkantyú rajza világosan mutatja.

Az eltérés, ami a kettő között van, csak abban jelentkezik, hogy míg a 33-ik képen bemutatott sarkantyúnál két külön láncz erősítődött a sarkantyú nyakatövéen lévő karikára és ezeknek egyike az alsó szíj szíjszorítójának, másika pedig ugyanezen szíj csattjának keretébe

akasztódott, addig a most szóban forgó sarkantyúpárnál a kettősláncz csak a külső oldalon akasztódott föl teljes összhangzásban azzal, hogy a félhold alakú diszítménnyel is csak ezt a külső oldalt diszítették. A nyugoti területekről elég gazdag anyagát ismerjük az irodalomban a sarkantyúknak. Erre a diszítótágra azonban ebből az irodalomból nem igen udok példát említeni és így nem kívánnám ma eldönteni, hogy keleti vagy nyugoti elemet jelent-e megjelenése.

A sírban előkerült egy pár cipőtalp csak egyetlen tényt állapít meg teljes határozottsággal. Nevezetesen azt, hogy olyan lábbeliről van szó, amelyet már a XVI-ik század második feléből származó emlékeinken látunk és amelynek fő jellemzője, hogy rövid orra van.

Azok a részletek, amelyek ebből a pár lábbeliből maradtak meg, sokkal kevésbé jó fenntartásúak, hogysem azoknak nyomán pontos helyreállításokat végezhetnénk. Azonban a negyedik sírban szintén került elő egy pár talp, amely tökéletesen egyezik az első sírban találtakkal és éppen azért, figyelembe véve még azt is, hogy ebben a sírban a talpak-

hoz tartozó bőrrészeknek aránylag elég nagy darabjai is maradtak meg, továbbá megmaradt a hozzájuk tartozó vasalásnak négy töredéke is, s végül vasalásnak némi nyomai láthatók az első sírból megmaradt cipő-részleteken is — tárgyaljuk most a negyedik sírból származó leleteket. Ezzel a tárgyalással különben is végzünk a negyedik sírnak egész tartalmával, mert hisz abban, mint fentebb láttuk, a most említett leleteken kívül egyéb nem is volt.

A negyedik sírban fönmaradt cipőtalpnak a formáját 6-ik képünk mutatja. Ha ezt a formát a maga rövid orrú típusával egybevetjük azokkal a bőrrészletekkel, amelyek e talpakhoz tartoznak, úgy azt is kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy nem csizmáról, hanem arról a rövid-szárú sarúról van szó, amelylyel már a XVI-ik század második feléből származó emlékeinken bőségesen találkozunk. Nevezetesen Csetneký Istvánnak azon a síremlékén a melyre fentebb is hivatkoztunk, Illésházy Istvánnak a XVII-ik századba benyúló síremlékén, amelyről szintén megemlékeztünk már, továbbá Hodászy Andrásnak 1558-ban januárius 10-én Prágában kelt czimeres levelén lévő magyar vitéz képen, azoknak a magyar főuraknak képen, akik 1560-iki rézmetszeten. I. Ferdinánd udvarában szerepelnek és több más a XVI-iki század második feléből származó rézmetszeten lévő magyar főúr képen.¹

Képünk e sarú talpán egy vaspántnak maradványát mutatja körülbelül a lábfej közepén, de a lábfej végén is látunk a vasalásból származó nyomokat. Már most a 7-ik képen adjuk annak a vasalásnak rajzát, amelyet ugyane sírban találtak és amely kétségtelenül a sarú sarkának és talpának vasalása.

Azt, hogy ez a vasalás milyen természetű volt, 8-ik képünkön rekonstruáltuk, amely fele a természetes nagyságnak. Ez a rekonstrukció mutatja, hogy a sarúnak két hüvelyknyi magas sarka volt és ennek a saroknak az elkészítéséhez 9 darab, egyenként két vonalnyi vastag talpbőr részletet használtak, ha ugyan, ami nagyon valószínű, nem készült ez a sarok fából. A vasalásnak patkórésze fél hüvelyk, ugyanennek félholdszerűen fölkanyarodó elülső záródása egy és egynegyed hüvelyk magas. Ezek a méretek pontosan nyugoti műhelyhagyományokról beszélnek. A vasalás patkós részéhez csatlakozott aztán az a pánt, amelyik a talpnak a lábközép alatt húzódó részét erősítette meg. Ez a rész, amint a rekonstrukción látjuk, nem húzódott végig az egész talp alatt. Már most magának a talpnak rajza (6-ik kép), amint láttuk még a lábfej végén is mutat pántmaradványt és ha az első sírből kikerült sarútalpat megfigyeljük, úgy azon is pontosan látszik, hogy

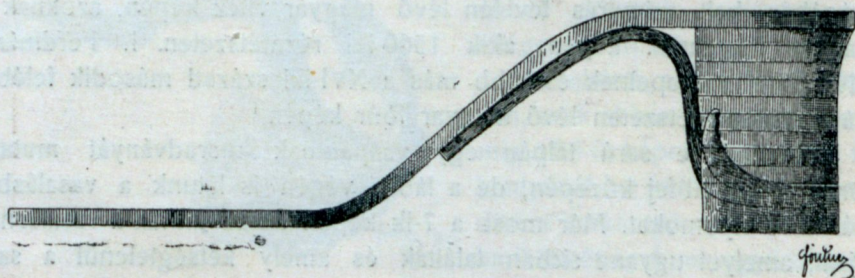
¹ Nagy Géza i. m. 52. táb, 1., 53. táb. 1., 54. táb. 10., 55. 2—4. 5—7. XXV. táb. 3.

pánt húzódott végig az egész talp alatt. Világos tehát, hogy a sarokpatkó nyulványaképen alkalmazott pánton kívül még egy másik pánt is húzódott végig a sarú talpa alatt. Ennek a pántnak profilját azonban egyik végén sem ismerjük. Nagyon valószínű, hogy azon a végén, amelyen az előbbi pánttal érintkezett, körszelvény alakú kivágás volt rajta. A sarúpatkó nyulványaképen jelentkező pántnak a vége u. i. körszelvény alakú és ehhez — ha ugyan csatlakozott — ilyen formában csatlakozhatott legpontosabban. Az alsó végének záródása aligha lehetett másforma, mint aminő a sarúpatkóhoz csatlakozó pánté.

Stilisztikus vonás ezen a vasaláson csak az a félhold alakú záródás, amelyet a patkó reconstitúcióján sikerült megállapítanunk és ez a vonás kapcsolja ezt a sarúvasalást ahhoz a sarkantyúpárhoz, amelynek jellemző díszítménye ugyancsak az ú. n. félholdas motívum.

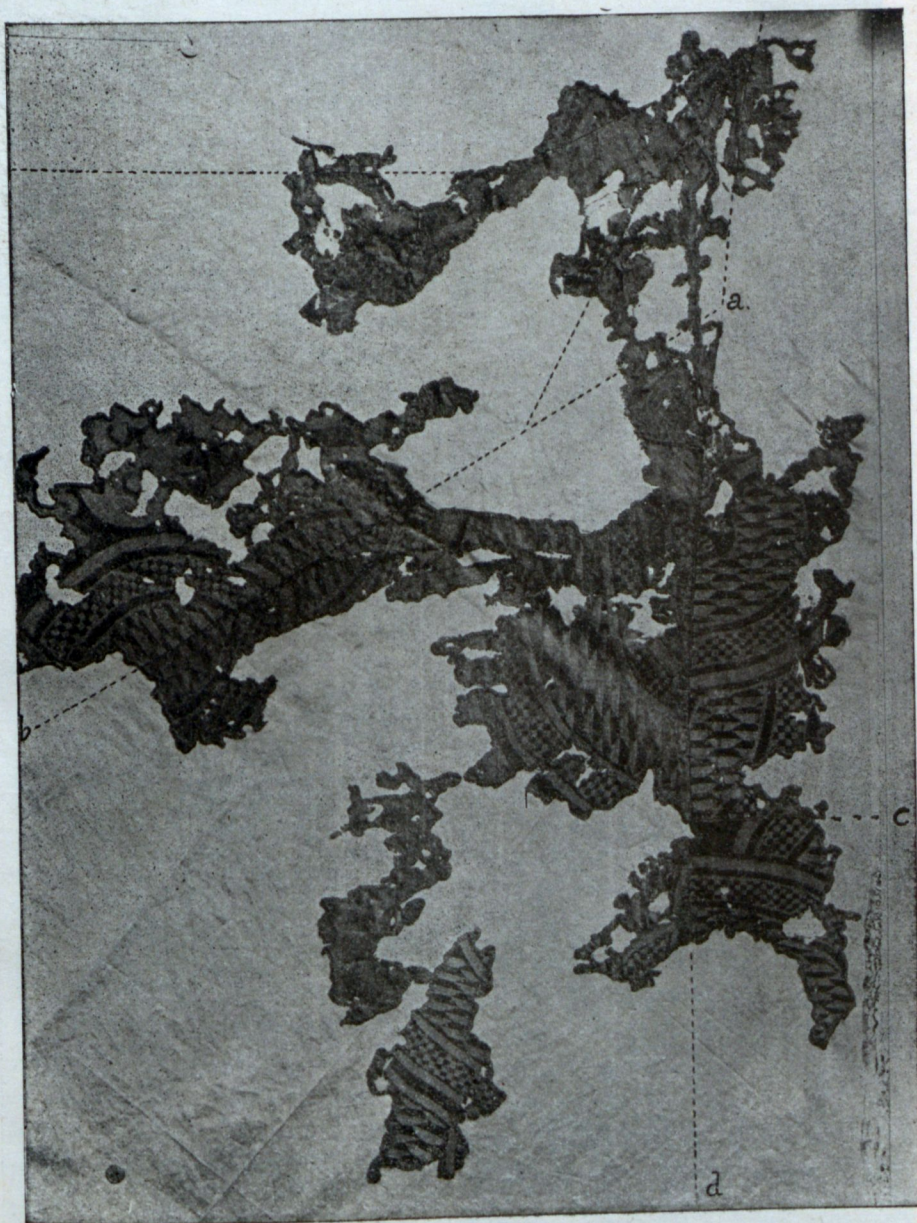
Ami az első sírból kikerült ruharészleteket illeti, ezeknek legjellemzőbb darabjait 9—15-ik képeinken mutatjuk be. Egyáltalán nem valószínű, hogy ezek a selyemszövet részletek egyetlen ruhadarabból

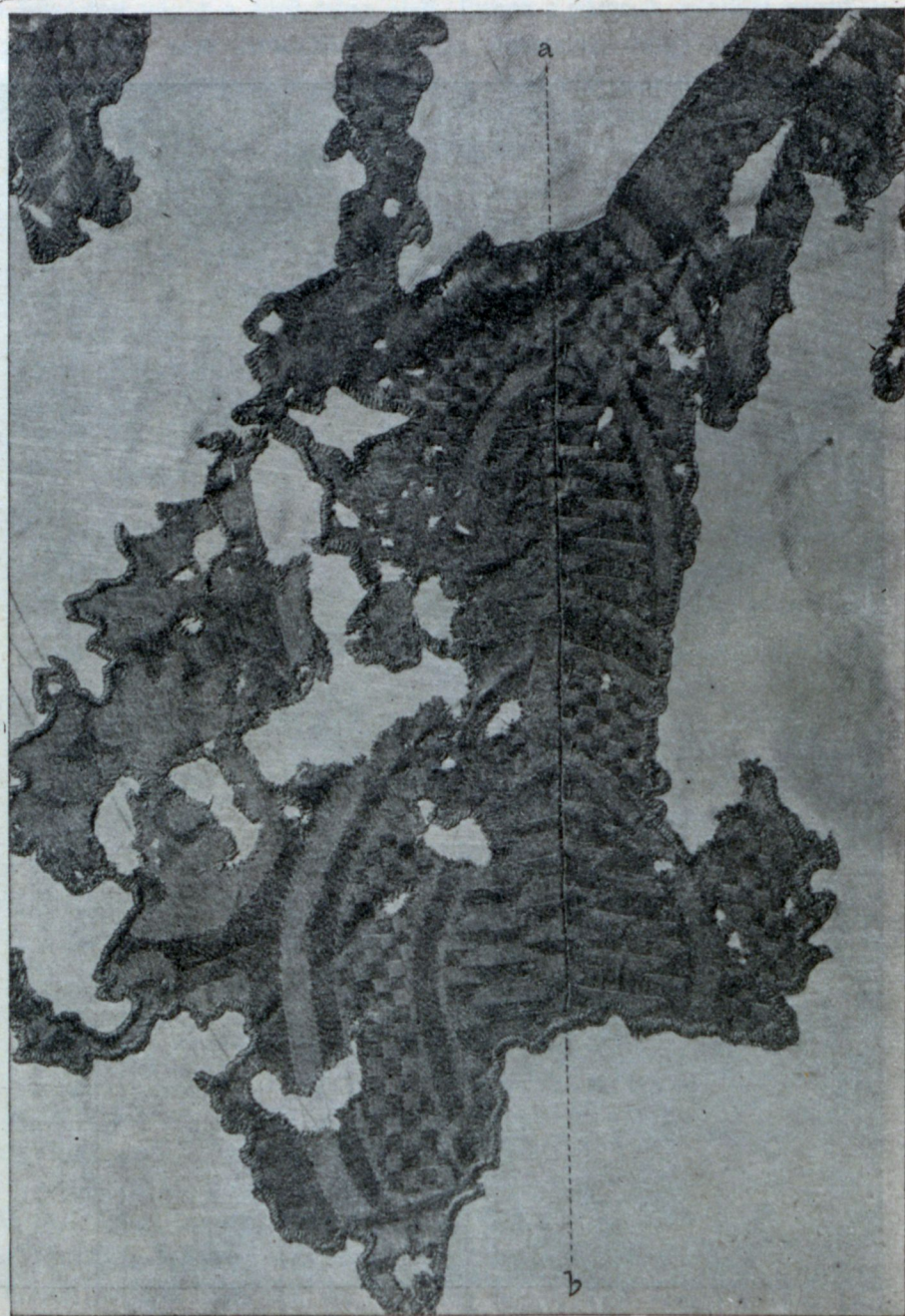
8. sz. kép. — Fig. 8.

származnának, bárha a selyemszövet mintájának felületes megtekintése azt a benyomást kelti, mintha az összes részletek egyugyanazon szövetből készültek volna. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a XVI. és XVII-ik századokban egyáltalán nem tartozik a kivételes esetek közé az, hogy az egész öltözet egyforma színű, sőt egyugyanazon szövetből is készül. És így még ha kétségtelenül megállapítható lenne is, hogy a fennmaradt ruharészletdarabok egy és ugyanazon selyemszövetből valók, még ez a körülmény sem döntené el azt a kérdést, hogy egy vagy több ruhadarabból származnak-e?

Ezeknek a képeknek megértése végett szükséges, hogy egy, a XVII-ik század derekáról származó mentének, melyet az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára egy tordaszentlászlói sírleletből őriz, a szabásmintáját mutassuk be és pedig annak háti részét a 16-ik kép *a*, előrészt pedig ugyanazon kép *b* vel jelzett rajzán. Ebből a szabásmintából látszik, hogy a háti részt két szélből varrták össze. Nem állandó gyakorlat ez, mert ismerünk olyan példákat is, melyeknél a

9. sz. kép. — Fig. 9.

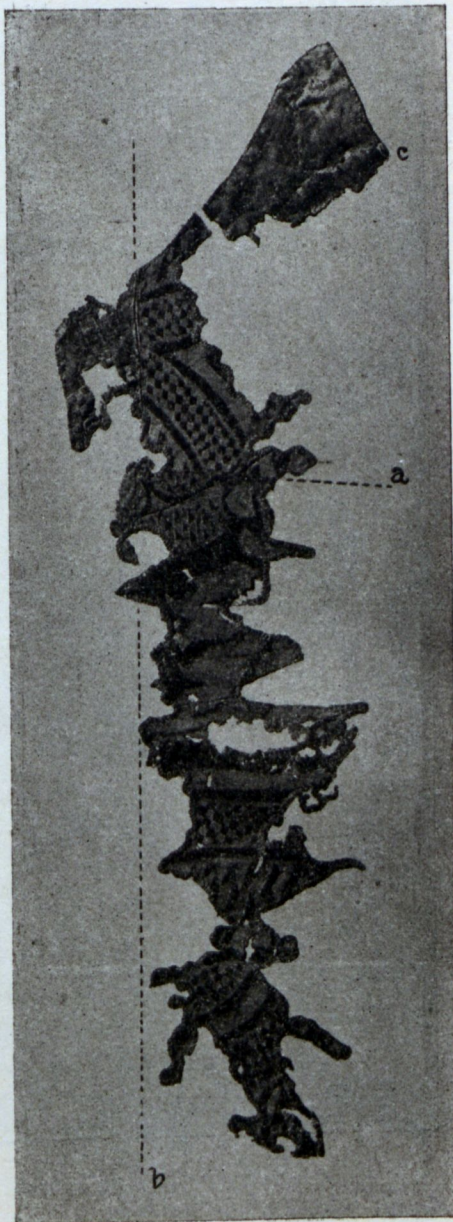

10. sz. kép. -- Fig. 10.

mentének egész hátát egyetlen darabból szabták ki. Sőt ismerünk olyan dolmányokat is. Úgy látszik tehát, hogy a háti rész kiszabásánál dolmánynál, menténél egyformán, ez a kétféle gyakorlat egyaránt érvényesült. Nagyon valószínű, hogy e tekintetben a selyemszövet szélességének is volt szerepe, de szerepe volt annak a körülménynek is, hogy milyen darabok állottak a szabásnál rendelkezésre. Mert pl. azon a mentén, amelynek szabásmintáját itt közöltük, — a mente elő részén megállapítható, hogy a szövet sokkal szélesebb volt annál a két szélnél, amelyből a mente hátulját összevarrták.

Jellemző a most tárgyalt sírmellékletek szempontjából e szabásmintának az a része, amely a mentének szárnyait úgy az elő-, mint a hátrészen mutatja, mert a hátrészen azt látjuk, hogy e szárnyak alakját derékszögűháromszög alakú betoldással egészítették ki, míg a mente elején ezt a derékszögűháromszög alakú toldást magát is két külön darabból varrták össze. A szabó tehát takarékosan bánt a selyemszövettel és a legapróbb részletet is fölhasználta.

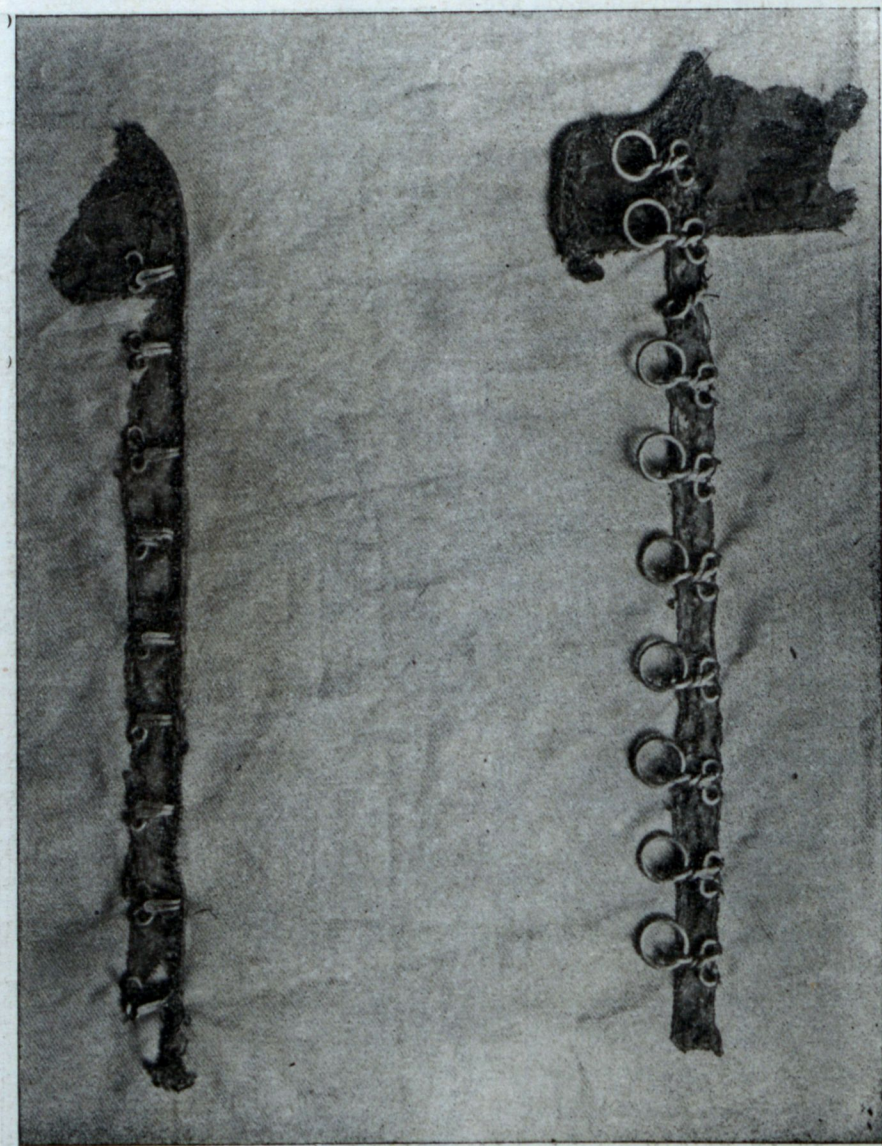
Ezt a takarékoságot látjuk a most szóban forgó részletelnél is, amelyekről megállapíthatjuk, hogy a 9-ik képen adott részlet a mente vagy dolmány szárnyainak alsó részéből, arról a helyről ered, ahol a szárnyak külső szélét kitoldották. A szárnyak a szélét az *a—d* varrás iránya jelzi, a kitoldását pedig az *a—b* varrás; látjuk azonban, hogy magát a szélet is több részből varrták

11. sz. kép. — Fig. 11.

össze, mert hiszen a *c*-nél is varrást látunk. Hogy a szélnek kitoldása szintén több toldásból került ki, azt is világosan mutatja ez a képünk.

A 10-ik kép a most tárgyalt részletnek az *a—b* varrás körül elhelyezett darabját a szövetminta pontosabb megállapíthatása végett

12. sz. kép. — Fig. 12.

nagyított formában mutatja. Látható ezen a részleten, hogy a szabó törekedett arra, hogy a toldásnál a szövetmintát úgy egyeztesse, hogy az összevarrás helyén újabb minta keletkezzék.

A 11-ik kép mentének vagy dolmánynak elő részét mutatja a nyaktájáról. Toldás ezen is volt, de erről a darabról egyebet nem is állapíthatunk meg. A szövet mintájából sokkal kevesebb rész áll itt rendelkezésünkre, hogysem eldönthetnénk, ha vajjon a mentéből vagy a dolmányból való-e? Határozottabb jellege van a 12. és 13-ik képeknek, amelyek mindenesetre dolmányhoz tartoznak, a 14-iknek, amelyik nadrágrészletet mutat és a 15-ik képnek, amelyik esetleg mente részlete lehet, de feltétlenül egy nagyon határozott jellegzetességet mutat.

Foglalkozunk előbb ezzel a darabbal. Ez a kép a csipő tájékáról való részt mutatja és míg egyrészt szintén feltűnteti azt, hogy úgy az elülső, mint a hátulsó szélek a hónalj alatt kitoldódtak, mert hiszen a három varrás közül, amelyek a képen láthatók, csak a középső szolgál az elülső és hátulsó széleknek összevarrására, a két szélső ellenben csak ezeknek kitoldására, sőt e toldalékoknak egyike szintén két darabból toldódott össze; addig másrészt a csipőtáji részlet mutatja azt, hogy a *két szárny között* olyan legyezőszerű betoldás volt, mint aminőnek pontos analogiáját az Esterházy-család fraknoi kincstárában őrzött, azon a mentén látunk, amelyet a család az 1493-ban született és 1568-ban meghalt Oláh Miklós előbb zágrábi (1543–48.) és egri püspök (1548–53.), majd esztergomi érsektől örökölt.¹

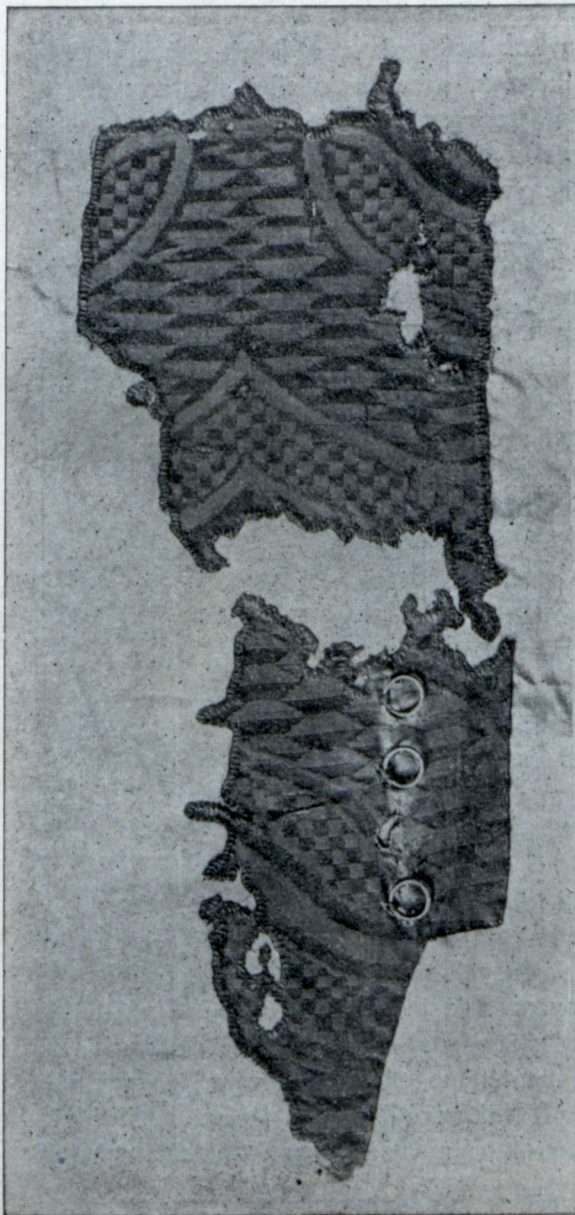

13. sz. kép. — Fig. 13.

Ha összehasonlítjuk ezt a jellemző csipőtáji részletet a 16-ik képkönnnyön nyújtott szabásmintával, akkor azonnal látszik, hogy a csipőtáji kiképzésnek lényegesen más iskolájával van dolgunk. Mert míg ott a csipő táján a szárnyak kikanyarodnak, itt a szárnyak a csipő táján a legyezős öble van. Az az iskola, amely a legyezős öblöt használja a most idézett Oláh Miklós-féle mentét megelőzőleg, hazai viseleteinkben nem érezteti hatását, ellenben a XVI-ik század dereka tájékától elkezdve jelenik meg. Majd lesz alkalmunk rámutatni, hogy ettől kezdve úgy

¹ Nagy Géza i. m. XVI-ik tábl. 3, 4. Szöveg XVI. lap. Itt a tudós szerző dolmánynak nevezi, még pedig Oláh Miklós fiatalkori (1530) dolmányának a hivatkozott ruhadarabot. Ez azonban világosan csak elírás, hiszen a dolmány az egykorú emlékek szerint mindenütt zárt ujjai vannak.

érvényesül, hogy mellette annak a másik iskolának gyakorlata is állandóan él, amely a csipő táját a 16-ik képünkön adott karajos formában alkotja meg.

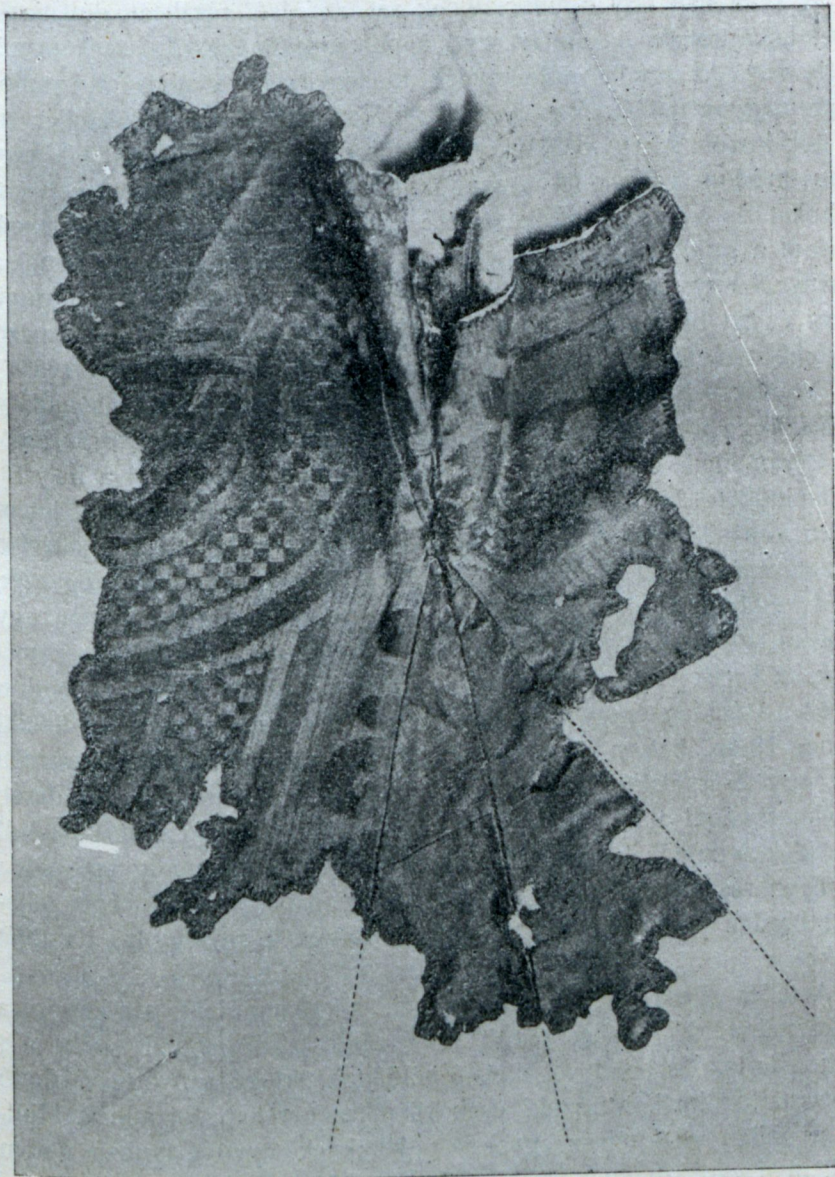

14. sz. kép. — Fig. 14.

Ha a föllépésnek időpontját figyelembe vesszük, nem nehéz tisztába jönnünk annak az új iskolának természetével, — amelyik a legyező alakú öblöt alkalmazza. A XVI-ik század dereka tája a török hódoltság kezdete. A török iskolát pedig épen a bőség, a pongyolaságra való törekvés jellemzi leg erősebben. A legyezőszerű öblösödés ennek az iskolának a sajátossága és megkülönböztető jele a nyugoti, különösen az olasz iskolával szemben. Ha különösebben méltatjuk figyelmünkre — az Oláh Miklós-féle mentét, akkor nagyon fontos jelenség az, hogy ez a mente nem olasz szövetből, hanem az ezüsttel átszőtt perzsa brokátból aranyos, vörös és zöld virágokkal képzett, olyan disztómintával jellegzett szövetből készült, amelynek disztó mintájára majd alább nagyon határozott analógiák alapján fogjuk kimutatni, hogy legjobban Konstantinápolyban volt és különösen a XV—XVII. századok folyamán ott-hon. Bőséges okunk van

tehát ezt a legyezőszerű öblösödést muzulmán és közelebbről a török

iskola sajátosságának tekinteni. Majd fogjuk látni épen a gyulafehérvári leletek kapcsán, hogy ezt az öblösödést a későbbi időkben teljesen magáévá teszi az erdélyi iskola is és azután már nemcsak a csipőnél,

15. sz. kép. — Fig. 15.

hanem más helyütt is, ahol alkalmasnak találja, alkalmazza. De, hogy a csipő táján inkább csak a mentére alkalmazza, az valószínű és így a

most tárgyalt darabban menterészletet kell látnunk, már csak azért is, mert a selyem mustrája nem látszik pontosan belétartozónak abba a különben rokon mustrába, amelyet a többi részletek — amelyek kétségtelenül dolmányhoz tartoznak — mutatnak.

A 12-ik kép egy dolmányujjnak azt az alsó részletét mutatja, amelyet felhasítottak, de amely azért kapcsok segítségével összekapcsolható is volt. Az e fajta dolmányoknak mellennyílásán alkalmazott gombsornak nagyon jellemző példáival találkozunk még a gyulafehérvári sirletek között, amely példánkon pontosan meg fogjuk állapítani, hogy milyen módon varrták fel a szegőzsinorra a gombkötőmivű selyemgombokat és a nyílás másik szélére miként készítették el ugyancsak zsinórból a gomblyukakat. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy ennél a dolmánynál ugyanazt az eljárást követték, amelyet később meg fogunk ismerni és ezt bizonyítja a 13-ik képünk, amely a dolmányról származó két gombot mutat, a szegőzsinór szélére jellemző módon felvarrva.

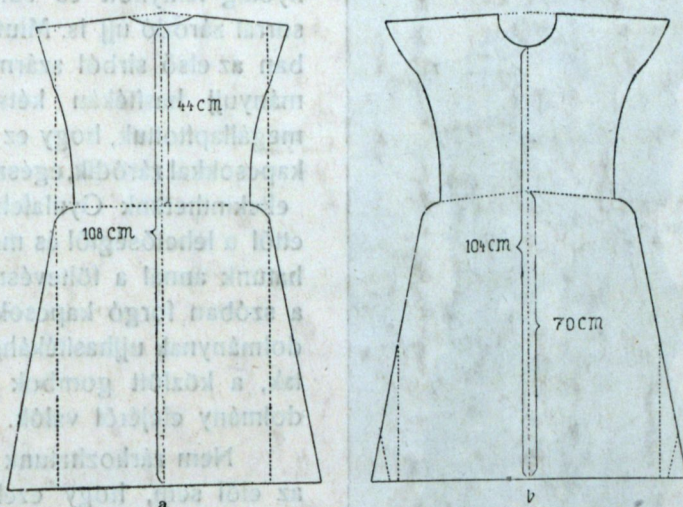
A 14-ik képünk kétségtelenül a nadrág aljáról való és a nadrág hasítékának azt a részét mutatja, amelyik kapcsokkal volt összekapcsolható.

Olyan him- és nősténykapcsok még kerültek elő erről a helyről, mint aminőket 12-ik és 14-ik képünkön látunk, bárha ezek némi jelentéktelen vonások tekintetében az említett képeinken közöltektől eltérők. Nevezetesen ezeknél a himeket, melyeknek alakja a maiakéval egyezik, szabad végükön laposra kalapálták; a nőstények egy kerek, meg egy 8-as alakú láncszemből készültek. A szövetre ezeknek 8-as alakú szemét varrták, a kerek szem volt a tulajdonképeni hurok és ez szabadon fityegett. Aránylag épen csak négy teljes pár maradt meg. Ezenfelül van még 18 ép, három olyan nőstény példa, amely a 8-as alakú szemén sérült, egy 8-as alakú ép szem, egy másik hasonló szemnek 3 darab töredéke s végül a him példák közül 38 darab töredék. Ez utóbbiakból 10 töredék 5 példának csaknem teljesen, egy töredék pedig egy példa ugyanilyen részének a felét, 7 töredék 6 példának szabad végét teljesen, 2 töredék pedig 2 példa ugyanilyen részének egy-egy kis darabját teszi ki.

A teljes párok, meg a nőstény példák számából 27 pár kapocsra következtethetünk. A teljes párok, meg a him példák együtt — ha a 8 példához tartozó szabad végeket, 8 példához tartozó szövetre varrható részhez tartozóknak vesszük, csak 19 teljes pár kapcsot adnak. Mint-hogy azonban ezeknél az egyes töredékeknek együvé tartozása nem biztos, nem zárkozhatunk el ama föltevés elől sem, hogy minden töredék külön-külön egy-egy himpéldának a része és akkor a 38 darab himpélda töredék, meg a 4 teljes pár kapocs alapján — tekintetbe véve azt is, hogy a 38 db töredékből 2 kétségtelenül egybe tartozik s így feltétlenül csak egyet számít — 41 pár teljes kapocsra is gondol-

hatunk. Mivel 27 és 41 között 34 a középarányos aligha tévedünk jelentékenyen, ha feltesszük, hogy tényleg ennyi kapocs volt.

Miután ezek a kapcsok típus tekintetében bár nagyon jelentéktelenül, de mégis eltérnek azoktól a kapocstípusoktól, amelyek 12-ik és 14-ik képeinken láthatók, több eset lehetséges. Ha azt tesszük föl, hogy ezek is ennek a dolmánynak ujján foglaltak helyet, úgy ez a dolmányujj egészen a könyökig felnyítható kellett, hogy legyen. Ilyen dolmánynyal a XIV-ik század végén és még inkább a XV-ik század elején már találkoztunk,¹ bár e korban a felnyítható rész gombokkal is záródik. Ebben az esetben fel kell tételeznünk, hogy a lényegtelen eltéréseket mutató kapocs-példák későbbi időkből erednek, amikor a használat következtében leszakadt és elhányódott darabok helyett újakat

16. sz. kép. — Fig. 16.

varrtak föl. Ez a föltevés nyugodtan megállhat, mert hiszen a 12-ik képünkön látható 10 kapocspár az alsó karnak csak mintegy a feléig ért úgy, hogy ha a könyökig felnyitva képzeljük, úgy a még hiányzó részre elfér nemcsak a középarányos 34 párnak, hanem a 38-nak, sőt a 40-nek a fele is.

A másik eshetőség — és ez a valószínűbb — hogy ezek a kapcsok ahhoz a bársonydolmányhoz tartoztak, amelynek jelentéktelen részletei a negyedik sírból kerültek elő. E részletek közül egyedül az a rész volt megmenthető, amelyet 17-ik képünkön közlünk. Ez a részlet egy nyílásnak két szélét alkotja, amely két szél gombkötőmivű gombokkal gombolódik össze. Ez a rész persze épen úgy származhatik — ha a

¹ Nagy Géza i. m. XIV. tab. 7., 30-ik tábla 3. 32. táb. 5.

főnnt idézett emlékeket vesszük tekintetbe — a könyökig nyitott újjú

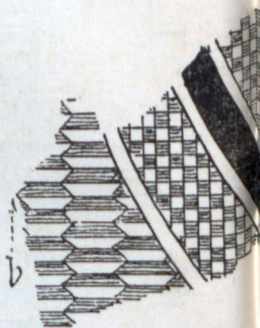
17. sz. kép. — Fig. 17.

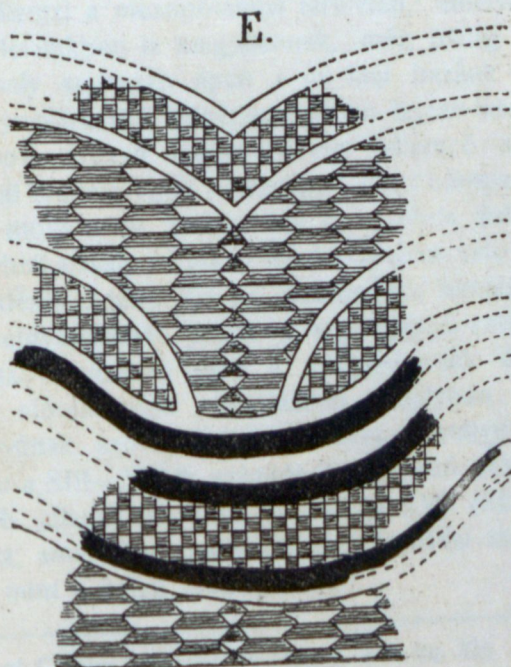
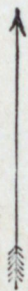
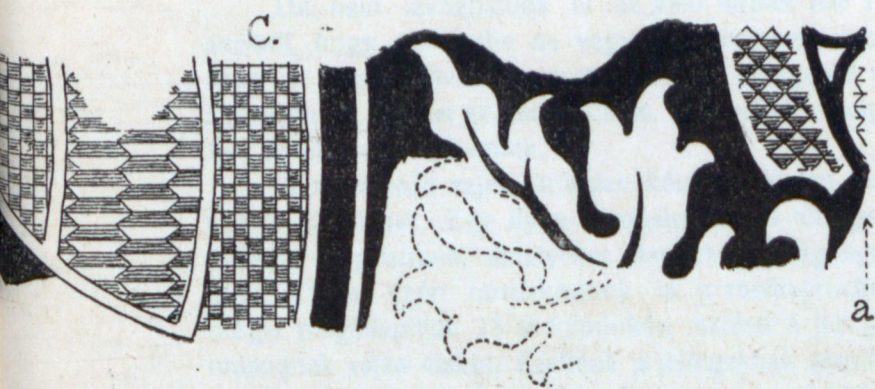
dolmányának újja nyílásából, mint ahogy származhatik annak a sűrű gombos dolmányának elülső nyílásából, amely dolmány a XV-ik század első felétől kezdve divatban volt, még pedig olyan módon, hogy a gombkötőmivű gomblyukaknak hosszabb nyulványa nem volt.¹ Ennek a sűrű gombos dolmányának jellegzetessége a könyökig felnyitott és sűrű gombsorral zárodó ujj is. Miután azonban az első sirból származó dolmányujj hasítékán kétségtelenül megállapítottuk, hogy ez a hasíték kapsokkal záródik, egészen bátran eltekinthetünk Gyulafehérváron ettől a lehetőségtől és megmaradhatunk annál a föltevésnél, hogy a szóban forgó kapsok ennek a dolmányának ujjhasítékához tartoztak, a közlött gombok pedig a dolmány elejétől valók.

Nem zárkozhatunk el végül az elől sem, hogy ezek a kapsok a nadrág szárának alsó hasítékából valók, minthogy nadrág-részlet tényleg került elő ezen a részen, ennek következtében erre a föltevésre van támasztópontunk. Visszatérve még egy perczre az első sir selyemdolmányához, — meg kell még említenünk, hogy a 13-ik képen adott gombok, amelyek minden valószínűség szerint ennek a dolmányának elülső nyílásáról valók, ugyancsak annak a sűrűgombos típusnak jelzik ezt a dolmányt, aminőknek koráról már szólottunk.

¹ Nagy Géza i. m. XIV-ik tábl. 7.

De nem távozhatunk el az első sirban lelt ruhamaradványoktól anélkül, hogy tekintetbe ne vegyük a kormeghatározás szempontjából azon az adaton kívül, amelyet a szabás jellegéből már fentebb megállapítottunk, azokat az utalásokat is, amelyeket a selyemszövet mustrájából lehet megállapítanunk.

A mustrának rajzát minden kétséget kizáró pontossággal reconstituálni alig lehet. Egy ilyen reconstructionál túlságosan sok föltevessel kellene dolgoznunk, amelyeket részünkről megengedhetőnek nem tartunk. De ha ezért tartozkodunk is a reconstructionnak e kísérletétől, mégis megállapítjuk 18-ik képünkön azokat a jellegeket, amelyekből e mustrának rajza alakul. Ezeknek a jellegeknek alapján ugyanis a legnagyobb könnyűséggel állapítható meg az a körülmény, hogy a rajz alapját *körívek kombinatioiból előállított mezők alkotják, amelyeket szallagokkal határoltak*. A mezők közötti részt akanthus jellegű stilizált lombdiszítvány töltötte ki.

E rajznak jellege szempontjából a legfontosabb az a vonás, hogy a mezőket alkotó szallagok síkját épen úgy kitöltik, mint magukét a mezőké. Ez a kitöltés a szallagoknál váltakozó szövésű koczkákkal, a mezőknél pedig ugyancsak váltakozó szövésű félrhombusokkal történik.

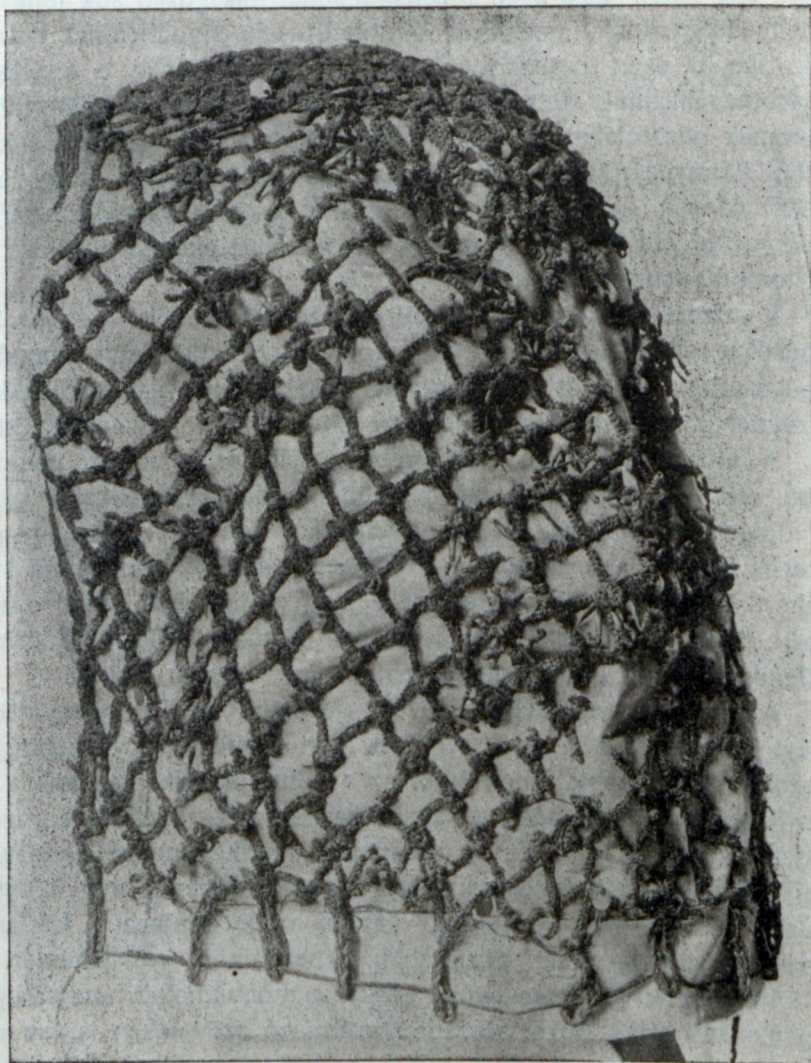
A mustra rajza tehát lényegében szallagornamentika, mégpedig olyan, amelynél mintázott, tehát kitöltött mezejű szallagokkal és mezőkkel dolgozik a művész. Ez az ornamentika már azokat az agyagműveket is jellemzi a mezopotámiai területen,¹ amelyek a mi hazai kezdő fémkori leleteinkben is megjelennek, még pedig olyan keleti csoportképen, amely sajátosan épen a mi mai hazánk területét jellemezvén, a tőlünk nyugotra eső Középeurópában lassan-lassan eltűnik.

A most tárgyalt selyemszövetet jellemző szallagornamentikának ősrégi keleti eredete tehát kétségtelen, mert bármennyire összefüggenek is azok a motívumok, amelyekből ez a minta alakult, magának a szövésnek technikájával, mégis az alkalmazásban való tökéletes egyezés az eredet kérdését eldönti. Ez az ornamentika természetesen a muzulmán világ szövetgyártásában játszik a legnagyobb szerepet, míg a nyugoti területek szövőiparában csak e világgal való érintkezés folytán. — Abban az előrehaladott stilizálásban, amelyben a gyulafehérvári első sir dolmányának szövetén látjuk ezeket a motívumokat, megtaláljuk a keleten már a XIII—XIV-ik századból származó szöveteken is, de mégis legközelebb állanak azokhoz a XV. és XVI. századbeli selyembrokát szövetekhez, amelyeket spanyolországi és itáliai műhelyekből épen úgy ismerünk, mint a keleti műhelyekből.²

¹ Perrot Chiplez ; Histoire de l'art, p. 215. fig. 376.

² Lessing i. m. 157, 159, 176, 178 és 174 tábl.

Áttérve a harmadik sir mellékleteire, szólnunk kell első sorban arról, hogy e mellékletek között egy kerek üvegszem töredéke került elő, amely kétségtelenül önkeretekbe foglalt templomablak üvegezésből származik és analógiáit figyelembe véve a XV-ik század végére, illetve a XVI-iknak az elejére helyezhető. Ennek a töredéknek csak a templom

19. sz. kép. — Fig. 19.

történetével van összefüggése, magára a sirra nézve felvilágosítást egyáltalán nem ad.

Értékes melléklete azonban e sirnak egy főkötő (lásd a 19. képen oldalsó és 20-ik képen felső nézetben), amely csomózott hálóból

készült, még pedig négyzetes hálóból, amelynek csak elhelyezése ad rhombusos hatást. A hálót alkotó szálak olyan csomózással (macramé) készültek, amelynél a csomózáshoz szükséges négy főszál mindegyike kettős szál. A főkötő díszítése a következő rend szerint történt: (lásd 21-ik kép) a hálónak négy négyzete alkot egy egészet, amely egész voltaképpen egy egyenszárú kereszttel osztott nagyobb négyzetet alkot. Az egyenszárú kereszt középpontján egy nagyobb ; a nagyobb négyzetnek csúcsain és a beléje irt egyenlőszárú keresztnek végein mindig egy-egy, tehát összesen 8 kisebb rozetta foglal helyet. A középső nagy

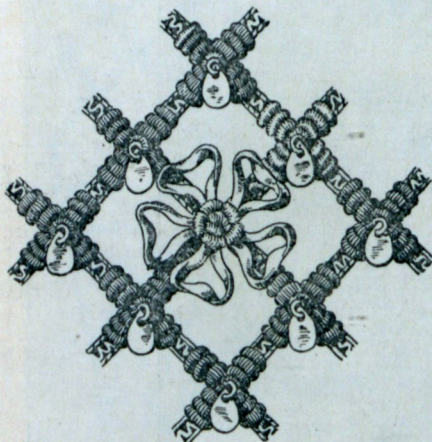
20. sz. kép. — Fig. 20.

rozetta szirmai lapított spirális sodronyból alkotott szallagból vannak hajlítva és 5 ilyen sziromból alakulnak ezek a rozetták, amelyeknek a közepén a poródát szintén spirális sodronyból alkotott, de gömbölyű átmetszetű pálczikából készült s karajos foglalvány alkotja, amely minden valószínűség szerint igaz gyönggyel volt ékítve a közepén. A kisebb rozettáknak négy kerek szirma van, porodájában pedig mindegyiknek egy egy aranyozott ezüst tojásdad pille, az ú. n. *islog* foglal helyet. Ezekről kiindulva, a keresztnek, mind a négy szárára három-három díszítő pánt csavarodik. Úgy ezek a pántok, mint a kisebb rozet-

ták szírmái ugyanabból a gömbölyű átmetszetű spirális sodronypálcikákból készültek, mint amelyekből a nagy rozetták poródái.

Ez a hálózat alól huroksorban végződik, amelybe zsinort húztak, melynek segítségével a főköttő alja összehúzható. A hálózat felső szélét a koponyatetőnél egy gombkötőmívű domború díszítményekkel ékített zónás beosztású koronghoz dolgozták hozzá, amelynek középpontját nyolczágú rozetta díszíti. Ennek a rozettának csak a poródája esett ki, de részletek ebből is maradtak fenn és e részleteket apró igazgyöngyök díszítik.

Ha ennek a főköttőnek alakját főbb vonalaiban vesszük figyelembe, úgy lehetetlen rá nem ismernünk benne a férjes nőknek arra a ruhadarabjára, amely hazai emlékeink között a XIV-ik század dereka felé *csepesz* vagy *főkötő* néven épen úgy divatozik, mint Németországban. Jellemző sajátága az, hogy az arcot félkör alakban veszi körül és egészen a vállig lenyulik. — A Képes Krónika rendesen ilyen főköttőben ábrázolja Erzsébet királynét; ilyen főköttőt visel ugyanott Nagy Lajos születésének képénél a királynő egyik udvarhölgye is, valamint II. Béla neje, azután Gertrud és V. István felesége. — De előfordul ez a forma más hasonló korú emlékeken is.¹

21. sz. kép. — Fig. 21.

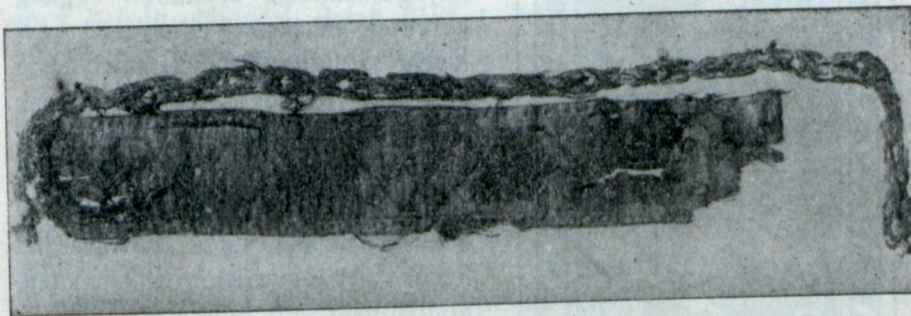
keresztül állandóan megmarad, de figyelembe kell venni azt, hogy a XIV-ik század derekáról felhozott példáknek valamennyinek az a jellemzője, hogy a vállra lenyúló részük szabadon fekszik. Ezzel szemben a gyulafehérvári főköttő alja összehúzható, tehát zárható, mégpedig úgy, hogy ezen összehúzás következtében a fül szabadon marad, láthatóvá válik. Ezzel a módosulással kiegészült formákra már csak a XVI-ik sz. ből tudunk jellemző emlékeket idézni.²

Aránylag elég tágas korhatárok között mozog tehát az e formájú főköttők divatja és így mindenesetre szükségünk van arra is, hogy a kormeghatározás pontosabbá tétele végett stílisztikus szempontokat is vegyünk figyelembe. Ebben a tekintetben jó szolgálatot tesznek egy-

¹ Nagy Géza i. m. 113. lap, IX. A) 1., 27. 9. tábla.

² Nagy Géza i. m. 137. lap, ill. az e lap szövegére vonatkozó táblák.

részt a nagy rozetták, másrészt ama rozetta szirmainak körvonalai, mely a főköttő tetejének zónás beosztású korongján, a középen foglal helyet. Ami az előbbi szírmokat illeti, azoknak a külső körvonala olyan görbét mutat, amely három egymást érintő és egymással egy vonalba helyezett egyenlő átmérőjű körnek íveiből úgy alakul, hogy a két szélső körnek felső, a középső körnek pedig alsó fele használdik föl benne; különben pedig a szíromnak szívalakja van. Ezt a szírmot a XVI-ik századból származó szöveteken Olaszországban, Spanyolországban mindenütt megtaláljuk¹ ugyan, de a köríveknek e motívum szerkesztésénél világosan megnyilvánuló szerepe már maga elárulja annak eredeti szülőhelyét, a Keletet. Legpontosabb analogiáját is épen a perzsa szövet-ipar nyújtja ezeknek, egy selyem brokát szöveten, mely Perzsia XVI-ik századbéli terméke.² Épen így vagyunk a főköttő tetején levő rozettának szirmaival is. Ezeket jellemzi, hogy külső határuk a körnek két sugarából alakul, végük pedig hármas csúcsot ad olyan kezelésben, amely egészen szo-

22. a) sz. kép. — Fig. 22. a)

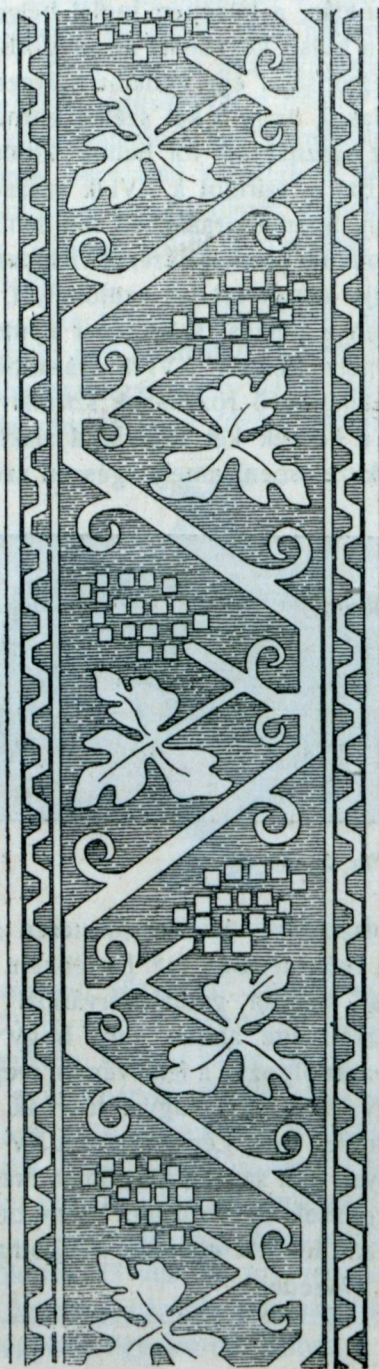
kásos a XV—XVI-ik század keleti művészetében és természetesen az annak hatása alatt álló nyugoti egykorú művészetben is.³ Egyébként a főköttőnek azt a szabását, amely a most tárgyalt gyulafehérvárinál is érvényesül és amely szabásnak jellegzetessége abban van, hogy a reczeháló egy díszített koronghoz van hozzádolgozva a felsővégén, megtaláljuk az 1491. évi pozsonyi béketárgyaláson egy magyar főúrnak, a nádornak jelenlévő képén, amely valószínűleg Beck Lénárd rajza a XV-ik század végső éveiből.⁴ Ez az egyezés ugyan férfi sapkán állapítható meg, de ennek nincs jelentősége a szabási szokások egykorúsága szempontjából úgy, hogy mindent egybevetve, ezt a főköttőt egészen nyugodtan helyezhetjük a XVI-ik századnak kezdő évtizedeire.

¹ Lessing i. m. 159, 157. tábla.

² U. o. 202. tábla.

³ Lessing i. m. 175, 113, 231. tábl., amelyek közül az utóbbi a XV-ik, az előbbiek a XVI-ik századbéli szövetekről mutatják ezeket a szírmokat.

⁴ Nagy Géza i. m. 47-ik tábla. Szöveg XXXIX.

22. b) sz. kép. — Fig. 22. b)

Ebből a sírból egyébként megkerült az eltemetett sötétbarna hajfonadékának egy részlete is azzal a zsinórral, amivel ezt a hajfonatot megkötötték. Ezenkívül kerültek még elő teljesen tönkrement *fátyolnak* a részletei és finom horgolt csipke-részletek. Ezek csak a főköttő szélének díszítéséül szolgálhattak.

Könnyen határozhatjuk meg azt a szallagrészletet, amelyet 22-ik képünkön közlünk. Ez a szallag 4·5 cm. széles és eredeti hosszúsága 13·5 cm. körül lehetett. Aranybrokát anyagú, mintája csonkított zezgug keretben váltakozva elhelyezett egylevelű szőlőfürtöt mutat, amelynél a szőlőfürt természetesen már csak kockákból adódik ki. A zezgugos vonal maga az az inda, amelyből ez a szőlőág kinő. Az indákon alól kacsokat látunk. Ez a szallagrészlet körül volt szegve isloggal élénkített, aranyfonalú vert csipkével.

Tekintetbe véve islógos díszítményét, amelyhez még itt-ott apró igaz gyöngy is járul, nem nehéz — különösen ha méreteit is tekintetbe vesszük — fölismerni benne a férjezett nők főköttőjének a XVI ik században rendes tartozékát. Ebben a században ugyanis a főköttőhöz hozzátartozott elől a patyolatból készült gyöngyös homlokelő, hátul pedig az aranyos szélű vagy karélyú, kötött islogos végű és füzésgyönggyel, arany és selyemmel kivarrott képpel (mint pl. oroszlánál) díszített *fedél, melylyel a fátyollal tűzött kontyot szorították* le.¹ — Ez a

¹ Nagy Géza i. m. Szöveg 117. lap.

fedél, amint azt pl. az 1572-ben megjelent „Omne fere nostraeque aetatis Gentium“ című munka fametszete után megállapíthatjuk, tökéletesen azt a széles szallagformát mutatja, amely a fej hátulján, az egyik fültől a másikig húzódik. Ennek a hosszúságnak a most tárgyalt szallagdarab tökéletesen megfelel, sőt hosszúságához egészen megfelelő módon alkalmazkodik a szélessége is; a selyemmel kivarrott kép ugyan hiányzik róla, de ezt jól helyettesíti maga a minta. Ha már most tekintetbe vesszük azt is, hogy ugyanazon a tájékon, ahol ez a szallag-részlet előfordul, nemezszerű darabok is kerültek elő, úgy alig lehet kétségünk, hogy ez a konty fölé alkalmazott fedél, hogy állandó ív-alakú formáját megtartsa, nemezzel bélelődött ki. Miután — amint mondtunk — ennek a *kontyfedélnek* jellegzetessége, hogy egyik fültől a másikig húzódik, vagyis, hogy végei épen a koponya csecsnyúlványai fölé esnek, amelyek fölött kerülnek elő rendszeren az ú. n. halántékgyűrűk (Schläfenringe) is; egyáltalán nem lehetetlen, hogy az e sírok helyén előfordult darab (lásd 1. kép) e kontyfedél egyik végére volt varrva, párja pedig — amelyik elkallódott — a másik végére.

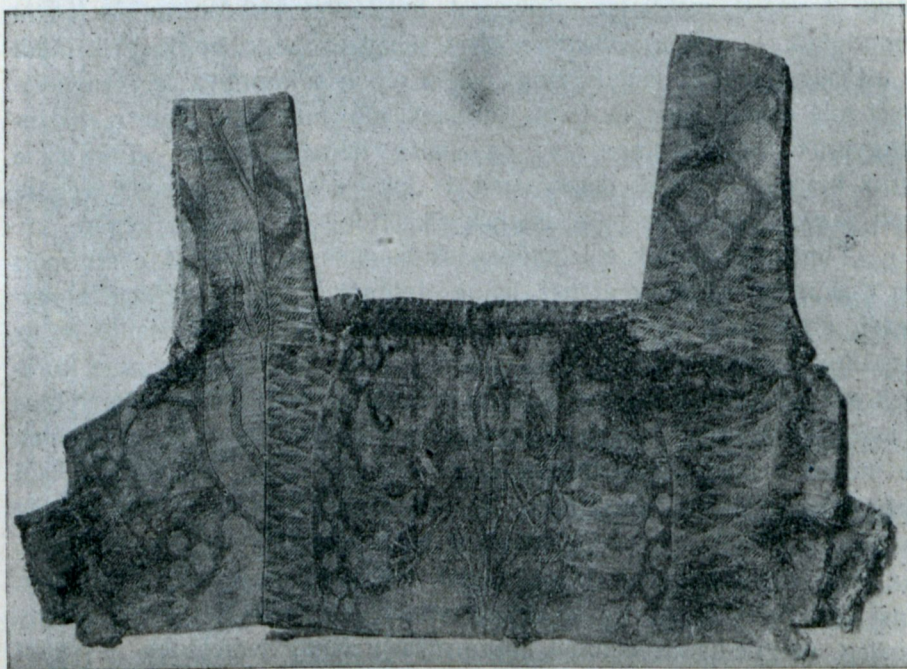
Fontosnak tartjuk e lehetőségnek kiemelését egyrészt azért, mert ha csakugyan ezzel az esettel lenne dolgunk, úgy egyrészt a kontyfedél eredete is egy vagy más formában messze (legalább is az Árpádok korába) nyúlnék vissza; illetve feltehetnők, hogy az e korabeli *női sírokban* a koponyák csecsnyúlványai felett előforduló tipikus formájú fémkarikák valami kontyfedélfajta toilette tárgyhoz tartoznak (e mellett persze szerepelhettek e korban mint hajba font karikák, sőt még más fejdísznél felhasználva is); másrészt e típusos karikák divatját is jóval a XIV-ik század végén túl is meglevőnek kellene tekintenünk. Az első lehetőségre már is van annyi támasztékunk, hogy a rákospatolai árpádkori temető egyik sírjából szintén került ki egy darab keskeny szallag, mégpedig az elhunyt koponyájáról amely temetőnek — mint mondtunk — általánosan jellemző sírmellékletei e típusos fémkarikák.

Annak a fátyolnak, amelyről az elébb megemlékeztünk, egész szövete teljesen tönkrement ugyan, de méretei és eredeti alakja mégis elég biztossággal megállapíthatók. A forma kerek volt; átmérője pedig ennek a fátyolkorongnak mindössze: 17—18 és fél cm., azaz: mintegy 7 hüvelyknyi volt, amiből kitetszik, hogy ez a fátyol mindössze csak a haját és természetesen azzal együtt a kontyot takarhatta. Ez a körülmény is megerősíti, hogy a vele együtt előkerült szallagdarab a *fedél* volt.

Értékesebb darabja a sírmellékleteknek az a *derék* vagy *váll* is (lásd 23-ik kép), amelyhez tartozó szoknya egyáltalán nem került elő. A szoknya a XVI-ik században még derékkal vagy vállal volt ellátva.

Legelőbb Horváth Gáspár ingóságai közt 1579-ben fordul elő egy aranyos vörös atlaszszoknya *vállá nélkül*.¹

A gyulafehérvári sírleletek között, mint majd alább látni fogjuk, van egy szoknya, amelyet elég jól sikerült conserválni; ennek a szoknyának a vállá már ugyan külön kiszabott darab, de mégis összevarrták azt a szoknyával, úgy hogy azzal egy ruhadarabot alkot. Arról a vállról, amely a most tárgyalt sírnek egyik melléklete, eléggé megbízható módon állapíthatjuk meg, hogy hozzávarrták egy szoknyához. Az a varrás, amelyet az alján látunk, nemcsak a selyembélés levarrásához szolgált. Kétségtelen, hogy a selyembélés szövetét mintás brokát-

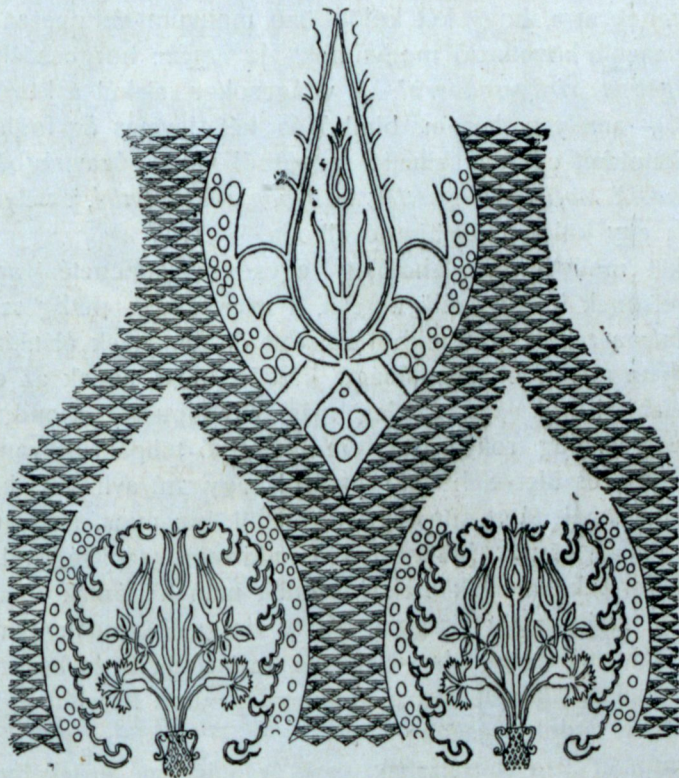

23. sz. kép. — Fig. 23.

ból készítették és ebből egy darab meglévén, megállapítható, hogy mai színe sötétbarna. Ámde ezalatt megmaradt a zöldes-sárga színű, síma selyemnek a vékony maradványa, amelyet előbb varrtak rá a vállnak alsó szélére, mint a bélést. Nincs okunk feltételezni, hogy a bélés kétrétű lett volna, de különben is a felső, mintás selyemszövetet a fonákját felülteve varrták fel a váll alsó szélére s aztán felhajtották úgy, hogy a színe került felül. Ez az eljárás a béllésnél tényleg indokolt. Ellenben az alsó, síma szövetet színét felülteve varrták fel, még

¹ Nagy Géza i. m. Szöveg 175. lap.

pedig a béllés alá, tehát a bélelés előtt úgy, hogy a béllés szövetének kettős felvarrása is nagyobb tartosságot adott neki. E mellett az is számba veendő, hogy e szövetmaradék széle felül határozottan mutatja, hogy a váll alsó szélén végződött úgy, hogy teljesen kizárt dolog, hogy az följebb is terjedt volna. Ezek a körülmények határozottan jogot adnak arra a feltételezésre, hogy ez a váll selyemszoknyára reávarrva, azzal egy köntöst alkotott. Az a körülmény, hogy a váll — szabás szerint — csak egyik oldalán volt nyitott, t. i. a baloldalon, ahol vaskapcsok segítségével kapcsolódott, jobboldalon pedig összevarrták szintén a hozzávarrott szoknya mellett szól.

24. sz. kép. — Fig. 24.

E váll szövetének lánczáról nehéz megállapítani, hogy vajjon selyemszálakból van-e? A már fentebb kiemelt nagy takarékosággal jártak el ennek a ruhadarabnak kiszabásánál is és így a szövet nagyon apró darabokba vágódott, meglehetősen nehéz volt tehát annak mintáját pontosan megállapítani. A minta reconstuctiojából azt, amit bizonyossággal megállapítanunk sikerült 24-ik képünkön nyújtjuk. Ez a reconstuctio azt mutatja, hogy körívekből szerkesztett csúcsos mezők adták meg a mustra alaprajzát, s a mezők határait váltakozó szö-

vésű, félrhombusokkal kitöltött szallagok adják. — Ennek a motívumnak jellegéről és kormeghatározó szerepéről már az első sírból származó selyemdolmány szövetének tárgyalásánál szólottunk és itt csak a csúcsos kereteket kitöltő motívumokat kell méltatnunk. Az a körülmény, hogy ezek a keretek tulajdonképpen a harántosan csikozott síknak a benyomását keltik, önként következik a szövés technikájából, amely e rézsútos sávozást a nyüstös kötésnél épen úgy létrehozza, mint az atlaszkötés alkalmazásánál. Épen úgy a szövés technikájának lényegéből folyik az egymásra következő mezőknek váltakozása is. Természetes tehát, hogy a csúcsos kereteket kitöltő motívumok tekintetében is töreksenek arra, hogy két különböző motívum váltogassa egymást. Itt nevezetesen a következő motívumok. Az *egyik*: horgosszélű keretbe zárt *virágváza virágcsokorral*. A virágcsokor alakul a közepén egy rózságból, amelyen három bimbó és két leveles ág foglal helyet, továbbá kétoldalt egy-egy kihajló szegfűből vagy búzavirágból.

A *másik motívum*: *egyetlen nagyobb rózsabimbó*, amelynek magját szintén egy külön rózsabimbó alkotja.

E két motívumnak lehetőleg egységes átmenetét az alkotja, hogy az elsőnek horgosszélű keretét, a másodiknak pedig szélső szirmai egymásra rakott gömbökből alakított díszítmények élénkítik.

Nagyon alárendelt jelentőségű kérdés most annak az eldöntése, hogy rózsabimbóról vagy esetleg más virágtípusról (mondjuk a stilizálás folytán esetleg rokontípust eredményező tulipánról) van-e szó az egyik virágnál és illetve, hogy szegfűről vagy búzavirágról kell-e szólnunk a másiknál. Mert annyi kétségtelenül bizonyos, hogy mindezek a motívumok a körnek különböző kombinációi segítségével létrejött stilsztikus formák, amelyek csak létrejöttük után hozódtak vonatkozásba majd egyik, majd másik virággal, amely virágnak azután persze az ő természetes formáival volt is — persze területenkint és koronkint módosuló — másodlagos hatása a geometrikus úton létrejött motívumoknak stilsztikus átdolgozásában.

Bennünket itt a stilizálásnak csak az a jellege érdekelhet, amely a meghatározás céljait szolgálja. És azért emeljük ki az itt jelentkező stilizálásnak sajátosságait.

Az *egyik sajátosság*, amely a bimbóknak megalkotásában érvényesül az, hogy *a felső bimbónak már szétnyíló kehelyleveleit körívekkel kötik egybe*.

A *második sajátosság* az, hogy ez a stilizálás *a bimbó alatt közvetlenül következő két* (a rózsabimbó szárán tényleg meglévő) *keskeny levelet*, (amelyhez hasonló kettő a többi levelek szárán is megvan a lándzsás levelek előtt) *mindig ugyanazonos hullámvonalú alakban rajzolja*.

25. sz. kép. — Fig. 25.

Hasonlítsuk össze a most kiemelt stilisztikus vonásokat egy selyembrokát szövetnek mintájával, amelyet 25-ik képünkön mutatunk be és akkor látjuk, hogy ezek a sajátosságok milyen területre nézve jellemzők és mely kort jelölnek meg. E szövet mintája ú. i. ugyane bimbó motívumával dolgozik, még pedig úgy, hogy azoknak stilizálásában ezekkel a sajátosságokkal a legpontosabb analógiák képében találkozzunk. A szövet valószínűleg Brussából származik és kora a XVI-ik század eleje. Maga a mustra, amelylyel ezen a szövetmintán találkozunk még majd, egyéb szempontból is érdekel bennünket és épen azért már most ki kell emelnünk azt, amit róla Lessing megállapít, hogy t. i. : a XV—XVI-ik századbeli török művészetnek típusos mustrája ez, a mely szövetburkolat szurrogátumául tekinthető festett borítólemezen, igen gyakori a konstantinápolyi mecsetekben.¹ — A magunk részéről ehhez még hozzátehetjük azt, hogy egy ilyen mustrával díszített, igen szép tarka borítólemezt őriz a berlini iparművészeti múzeum, amely a konstantinápolyi Piali Pasa mecsetből származik 1565—1570 közti időből,² valamint azt is, hogy e mustrának díszítőmotívumaival a hímezésben is találkozunk, tehát a XV—XVI-ik század moszlim iparművészetének nagyon általánosán elfogadott és igen sok változatban alkalmazott mustrája. Ha ezeket a szoros analógiákat tekintetbe vesszük, úgy a most szóban forgó vállnak korát nem nehéz a XVI-ik századra megállapítani. Ennek a megállapításnak nem mondanak ellent a kerekteknek gömbös motívumai. Ezeket is tökéletesen találó analógiákban nyújtja a XV-ik századnak művészete is, még pedig keretül alkalmazott levélsorokon is, pl. egy, a fritzlari dómban lévő selyemdamaszt casulán; valamint levelek belső mezejének élénkítésére is, pl. a XV-ik század végéről származó egy selyembrokát darabon.³ Ha ezeket a XV-ik századbeli példákat is tekintetbe vesszük, úgy a szóban forgó ruhadarabot bizonyos határozottsággal a XVI-ik századnak inkább az első évtizedeibe kell tennünk.

A halotti párna huzatának selyemszöveve rongálódott meg leg-erősebben, de mégsem annyira, hogy annak mintáját megállapítani ne lehetett volna. Ez a minta (lásd 26-ik kép) tisztára a szövés technikájából adódik úgy, hogy különösebb meghatározó jelentősége nincs.

Végül azt a pár részletet mutatjuk be 27-ik képünkön, amely a női övből maradt meg. Ezek a részletek világosan mutatják, hogy zsinóróvval van dolgunk, tehát gombkötőműves technikával. Ővet csak magyaros vállhoz kötöttek derekukra az asszonyok. Ezek között voltak

¹ Lessing i. m. Taf. 33.

² Lehnert: Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes Berlin, II. 672 lap, 533 kép.

³ Lessing i. m. Taf. 239 és 180.

zsinórivek is, arany, ezüst s különböző színű selyemmel laposra vagy gömbölyűre verve s aranyfonalból kötött gombocskákkal díszítve.¹ Ezeknek divata a magyar vállal együtt lép föl és hogy benyúlik egészen a XVIII-ik századba is, arról tanuskodik Teleki Mihály feleségének Veér Juditnak gernyeszegi sírja, amelyből a derék tájáról elég jó állapotban került ki egy ilyen zsinóröv.²

Hogy a most tárgyalt gyulafehérvári női sírban ilyen övvél találkozunk, azt maga a magyaros váll jelenléte természetessé teszi; a kort persze, amelyből származik, a fentebb tárgyalt és jobb állapotban fennmaradt sírmellékleteknek kora dönti el.

26. sz. kép. — Fig. 26.

Még ugyanennek az évnek augusztus havában kaptam jelentést arról, hogy a kereszthajó déli négyzetének szélén, a főhajót határoló pillérnek a szentély felé néző alapjától nem messze, tehát a most tárgyalt négy sírhoz eléggé közel, újabb sír nyomára akadtak. Ennek az

¹ Nagy Géza idézett műve. Szöveg 183 lap.

² Pósta Béla: Teleki Mihály sírja. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. I. pótfüzet, 24 lap, 21-ik kép.

5-ik sírnak kibontásával dr. Roska Márton egyetemi tanársegéd urat bíztam meg, aki kitakarítván a fenyőfa koporsó töredékektől körülbelül meghatározott sírhelyet, abban összetöredezett apró fejű, ezüst szegekkel kiverő koporsó töredékeken kívül egy pár csipkefoslányt, három bársony darabot és a csontvázból egy orsó-, meg egy szárcsontot talált. A csontrészeket a helyszínén hagyta, a többi sírmellékletet pedig intézetünkbe szállította. A koporsóban vakolat, kő és téglatörmelégeket össze-visszadobva nagymennyiségben talált, sőt annak mélyén rongált építészeti emlékek s egy kőszarkophagus alakjának könyöke is előkerült. E körülmények arra mutatnak, hogy a sírt utólagosan megbolygatták. A koporsó töredékei között volt egy nagyobb darab, amelyen jól

27. sz. kép. — Fig. 27.

kivehette a következő felirati részletet: *LECTOR CANON*, amiből nem nehéz arra következtetni, hogy a koporsó egy olvasókanonoknak hamvait rejtette magában. Megerősíti ezt *Szeredai Antal: Collectioja* és *Notitia veteris ac novi capituli ecclesiae Albensis* c. műve, mely az említett helyen eltemetettnek mondja *csikszentgyörgyi Mihályfi János olvasókanonokot*; — azért ehelyütt, az Immaculata oltár előtt, mert ezt ő festette újra. Halála évét egy helyütt 1752. október 24-ére teszi (*Collectio* 46. l), más helyen (*Notitia* 207—208. l.) azt mondja, hogy 1755-ben lett olvasókanonok és 1757 október 24-én halt el. Az anyakönyv adatával szemben — mely 1757 október 26-ot mond — mind a kettő

téves és legfeljebb az fogadható el, hogy Szeredainak mind a két adata szerint 63 éves korában hunyt el. Ez a sír tehát kétségtelenül csikszentgyörgyi Mihályfi János olvasókanonoknak a sírja, aki 63 éves korában 1757. október 26-ikán hunyt el. Koporsójának hossza 1.72 m., felső szélessége 0.64, alsó szélessége 0.42 méter körülbelül. A sír boltozva nem volt.¹

Ez a jelentés nem foglalkozik a sírmellékleteknek meghatározásával s azért e tekintetben kiegészítésre szorul. Azok a bársony darabok, amelyek köztük előfordulnak, meglehetősen rongálódtak ugyan, azonban mégis a legnagyobb darabon pontosan megállapítható a szabás alakja. Ez szabálytalan négyszöget mutat, amelynek egyik hosszú oldala 20.5, az ezeket összekötő harántos oldalnak magassága 14 cm. Ezeket a méreteket tekintetbe véve, nem nehéz megállapítani, hogy *birretumról* (quadratus) van szó és hogy az a két keskenyebb darab, amely ezenkívül még előfordult, a *birretum* tetejéről annak bordáiról származik.

A *csipkerészletek* elég jól kivehetőleg fehér vert csipkéből származnak és nem is pusztán magukban kerültek elő, mert alattuk mindenütt barnás-fekete színű szövet maradványai vannak. Ezeknek a tényeknek egybevetéséből kétségtelenül megállapítható, hogy itt *reverendáról* (talaris) és afölé húzott, olyan karingról van szó, melynek alsórészét is, meg valószínűleg az újjai szélét is csipkéből készítették. A karing jelenlétét még kétségtelenebbé teszi egy selyemszallagrészlet, amely a végén csokorba van kötve. Ez a részlet csak a karing nyílásának a nyaknál való összekötésére szolgálhatott.

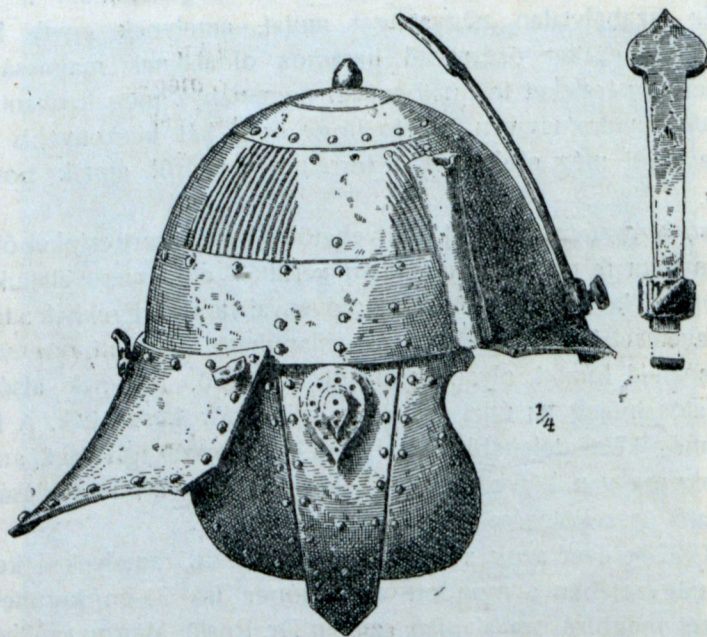
Az 1907-ik évet azok a sírleletek fejezték be, amelyek a kereszt-hajó déli négyzetében a mondott év október hó 31-én kerültek elő és amelyeket megbízásom alapján szintén Dr. Roska Márton szállított be.

A sír, amely a feltalálás sorrendje szerint a 6-ik sír volt és amelyben ezek előkerültek, boltozva nem volt. A leleteket az építés vezetőség fedezte fel. Ez a vezetőség szedte is ki és intézetünk kiküldöttjének megérkeztéig az ő hivatalos helységében helyezte azokat el; nevezetesen: egy *vasbuzogányt*, egy *vassisak fülvédőjét* és *vaspáncél darabokat*.

Dr. Roska Márton megállapította, hogy fakoporsóban elhelyezett férfi sír volt ez. Keltezése kelet-nyugoti. A koporsó annyira elmállott, hogy helyét csak rozsdához hasonló sáv mutatta. Hossza körülbelül 2.20 m., felső szélessége 0.55 m., alsó szélessége 0.50 m. A templom-hajó szintjától 3.03 m. mélyen feküdt. Hanyatfekvő férficsontvázat

¹ Roska Márton 1907. nov. 5-én kelt hivatalos jelentése az Erd. Nemz. Múz. érem- és régiségtárának Irattárában 624—1907. sz. alatt.

talált Dr. Roska Márton a koporsóban, melynek jobbkeze szíve táján, balkeze pedig ágyéka táján pihent. Amíg a csontvázhoz ért volna, *vaspáncélnak kisebb töredékeire* akadt, majd bőrrel bevont aranyozott ezüst sejtekkel ellátott fahüvelyben nyugvó *vasszablyát* talált, amelyen a kardkötő maradványai még jól kivehetők voltak és épen azért egydarabban emelte ki lefényképezés végett, ami az építés vezetősége részéről ott, intézetünkben pedig behozatala után történt meg. Ezt a szablyát — úgy látszik — a koporsóra helyezték. Onnan következethet ez, hogy a koporsó szélességét meghaladta a vége. Ez pedig csak úgy állhatott elő, ha a szablyát ferdén fektették a koporsó tetején

28. sz. kép. — Fig. 28.

keresztül. Ezenkívül számbajón az is, hogy a szablya és csontok közt a feltaláláskor megállapított távolság lefelé sokkal nagyobb volt, sem-hogy feltehető lett volna, hogy annak idején az elhunytal együtt a koporsóban helyezték el, amelyben különben a csontvázon és egy pár ruhafoszlányon kívül semmi se került elő. A széleken koporsószegeket lelt Dr. Roska úr, a koporsó környékén kutatva pedig az elhunytak *vassisakját, ellenzőjével és egyik fülvédőjével együtt*. Úgy látszik, idecsúszhattak ezüstpáncéllal bevont vassarkantyúi is, melyeket szintén jobbról találtak meg. Itt akadt a *sarusarkak vasalásaira* is. A saruknak nyoma se volt. Ezekből a leletekből a praeparálás után a következő dolgok voltak megmenthetők:

A szablya hüvelyét egyáltalán még csak kezelni se lehetett; ebből semmi sem volt megmenthető. *Sejtjei aranyozott ezüstnek bizonyultak.* Ugyanilyen anyagúak a *két szíjrózsa* és a *markolatpánt*; ezekhez csatlakozik *három aranyozott ezüst csatt* és két ugyanilyen *szíjvég*. A szablya pengéje, ezüstdől készült keresztvasával együtt elég jól praeparálható volt; valamint jó állapotban maradtak fenn az *ezüstpánttal borított vassarkantyúk is*. Némi részletek maradtak a *sarúvasalásból*, továbbá 5 darab nagyfejű és 9 darab hosszúkás kovácsolt *vasszeg a koporsóból*.

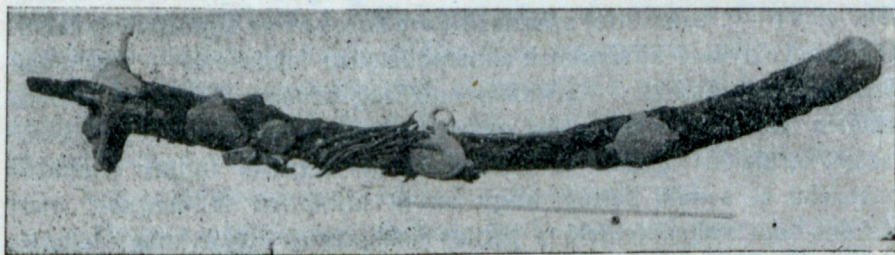
A *lemezes páncélt* összeállítani nem sikerült.

A *vasbuzogány* eléggé jól praeparálható volt.

A *ruhafoszlányokból* nagyon keveset sikerült megmenteni.

E sír leleteinek méltatását a következőkben adjuk:

A sisak (lásd 28-ik kép) általános típusát illetőleg kétségtelenül azzal a sisakkal állunk itt szemben, amely 1650-től kezdve Európa összes hadseregeinél *ostromsisak* (Sturmhaube, Tranchéeharnisch, Tran-

29. sz. kép. — Fig. 29.

chéehaube) néven elfogadottá vált és amelynek épen ezért meglehetősen sokféle változata fejtett ki a Nyugaton is és ezekkel a változatokkal együtt sokféle névhez is jutott.¹

Egy pillantás a gyulafehérvári példára, azonnal felhívja a figyelmet annak czikkelyes voltára és ha technikai előállítását figyeljük meg, akkor kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy szerkezetében három elemmel van dolgunk.

Az egyik elem a koponyatetőnél alkalmazott *korong*, a másik a koponya területét befogó vízszintes *alsópánt*, a harmadik pedig e pánt és a felső korong közé nittolt *függélyes pántok*. Ez a harmadik elem a gyulafehérvári sisakon már összeolvadt egyetlen középső vízszintes pánttá és az eredetileg különálló és összenittolt függélyes pántoknak emlékét már csak az egymást váltogató sima- és függélyes hornyolatokkal élénkített sávoknak, *mint díszítménynek alkalmazása* jelzi.

¹ Boenheim i. m. 49—55 lap.

Ez a sisaktípus a mi hazánk területén nem ilyen későn jelenik meg először, de általában a nyugoti területeken sem. A mezőbándi ásatások alkalmával az egyik sír szolgáltatott olyan sisakrészleteket, amelyek azt a három elemet, amelyet főntebb kiemeltünk, egyesíti magában, amely tehát a pántos sisakoknak épen olyan tipusos jellemzője, mint a gyulafehérvári példa, csak hogy a mezőbándi példa kora a Kr. u. V.—VII. századba teendő. Ez a mezőbándi példa azokat a részeket is mutatja, amelyek a gyulafehérvárinak szintén jellegzetes sajátosságai; nevezetesen a lelógó fülvédőket is, még pedig a külső körvonalak tekintetében is teljesen rokon formában.¹

A mezőbándi példa alkalmat adott Dr. Kovács Istvánnak arra, hogy visszafelé nyomon kövesse a pántos sisaknak útját és megállapítsa annak eredeti szülőhelyét. E megállapításnak eredménye az, hogy az a sajátos szerkezet, amelyet e sisak technikai előállításában megállapíthatunk, a priori nem a védelem gondolatából fakadt, hanem egy már adott formájú fejdíszből fejlődött ki, nevezetesen a sugárkoronának azon *kidaris* nevű formájából, amelynek legrégibb alkalmazásával már a Kr. e. VI—V. századból származó *dareikosokon* és *siglosokon* találkozunk, ahol a nyilazó királyoknak elmaradhatatlan fejdísz és — a satrapák bőrsisakjával szemben — a királyi méltóság jelvénye. Tehát a perzsa területen fejlődik ez a típus és ott végig megy az összes korokon.² Hazánk területén legalább is a szarmata periodusból tudjuk jelenlétét constatalni és semmi kétség, hogy az itt korábban is megvolt, mert másként nem volna érthető a pántos-sisaktípusnak olyan nagy elterjedése még a tőlünk nyugotra, sőt északnyugotra terjedő területeken is, mint azt R. Henning a baldenheimi pántos sisakról írott tanulmánya alkalmából megmutatta, amikor a legszebb példákat idézi Vezeronce, Monte Pagano, St. Vid (innen két szép példát), Szt.-Pétervár, Gammeringen, Gültlingen és Chalonsból.³

Bennünket e megállapításokból most természetesen csak az érdekel, hogy ismét olyan típussal van dolgunk, amelyről már a fő forma tekintetében is kimutatható, hogy keleti műhelyeknek hagyományait őrzi, de amelynek kora középkori példáin még az is határozottan megállapítható, hogy a rajtuk alkalmazott díszítmények nem a tulajdonképeni római iparművészetnek sajátos díszítményei, hanem egy sokkal általánosabb és keleti elemekkel erősen átitatott iparművészeti spherának.⁴

¹ D. Kovács István: Mezőbándi ásatások, Dolgozatok az Erd. Nemz. Múz. Érem- és Régiségtárából, IV. 285 l., 14 kép.

² U. o. 379—380 lap.

³ Rudolf Henning: Der Helm von Baldenheim. Strassburg, 1907.

⁴ U. o. 80-ik lap.

Fontos pedig ez épen abból a szempontból, hogy megerősíti azt a felfogásunkat, amelyet fennebb már körvonaloztunk, hogy t. i. hazánk középső helyet foglal el a keleti és a nyugati művészetek között és hogy a keleti művészeteknek szárazföldi úton való terjesztésénél játszik nagyon fontos szerepet. Henning megállapításaiból ugyanis nagyon erősen kitetszik az a tagadhatatlan tény, hogy ennek a sisakformának nyugatra való terjedésénél egyáltalán nem játszik szerepet a tengeri úton való terjeszkedés, míg ellenben egészen határozottan érzik, hogy a Duna völgye közvetíti e keleti típusnak nyugatra való terjedését.¹

Nem zárkoztunk el fennebb sem az elől a lehetőség elől, hogy a keleti hatásoktól szintén eléggé korán érintett olasz terület felől is terjedhetnek hazánk felé olyan iparművészeti sajátosságok, amelyek csak keleti érintkezésekből magyarázhatók, de már ott megjegyeztük, hogy e hatásoknak felvétele végett hazai iparművességünknek nem volt épen szüksége olaszföldi közvetítésre, mert hiszen ezeket a hatásokat a mi hazánk iparművészete egyrészt állandóan közvetlenül is kaphatta, de másrészt a honfoglaló magyarság kebelében élő iparosság magát a műgyakorlatot, a műhelyfogásokat, amelyek a Keleten éltek, egyenesen magával is hozta és állandóan fenntartotta akkor is, amikor nyugati hazájában egyáltalán nem zárkozott el a nyugoti hagyományok és műhelygyakorlatoknak felvétele elől sem, amelyeket nagy önállósággal olvasztott bele a saját ősi hagyományaiba és gyakorlatába.

A gyulafehérvári sisak a legélénkebben szól erről.

„Hogy a pántos-sisak sajátos szerkezete egy már megszokott formákkal bíró fejdísznek praktikus átalakítása folytán állott elő, azt — mint Kovács István nagyon erős határozottsággal kimutatja — a feleslegesen complicált szerkezet is bizonyítja.“ Annak részére ugyanis, aki a szokásos fém-, vagy bőrlemez-sisak mellett védelmi szempontból pántokból összeállított sisakot akar készíteni, sokkal egyszerűbb és a célnak megfelelőbb eljárásnak kínálkozott, hogy a sisak fejrészét a különálló és fent zárókoronggal összefoglalt lemezek mellőzésével fél ellypsis alakban meghajlított és egymást keresztező pántokból szerkessze meg, amint pl. a későbbi korból származó u. n. angolszász és a XV-ik századbeli pántos sisakvázaknál (Eisenkappengestell) történt. A zárókorong használatát épen a fejszerkezet leveles volta teszi szükségessé.²

A gyulafehérvári sisaknál a zárókorong még határozottan élő valóság. Ezt külön darabból kovácsolták és úgy szögecselték rá a sisak fejszerkezetének egy darabból kovácsolt alsó és középső részére.

¹ U. o., 83-ik lap.

² Dr. Kovács István: i. m. 379 lap.

Nagyon nevezetes jelenség az is, hogy ennek a zárókorongnak egész felületét és a sisak középrészének vele érintkező szélét sötétkék zománczsal vonták be a sisak belsejében. Ennek a bevonásnak díszítő jellegét kizárja már az a körülmény, hogy a sisak belsejében alkalmazták és már csak ezért sem látható, de nem látható azért sem, mert hiszen a sisaknak ép állapotában ezt az egész belső részt a béllés takarta. A zománczozásnak tehát egyéb célja nem lehetett, mint az arra való törekvés, hogy a szögecseléssel ráerősített zárókorong, — amelynek síkját kalapácsolással egyengették épen úgy, mint a sisak középrészének vele érintkező síkját, — tökéletesen záródjék és minthogy ez a tökéletes záródás, vagyis a két kovácsolt síknak teljesen egymáshoz való tapadása a legtökéletesebb munkánál is fennhagyhat bizonyos hajszálfinom réseket; ez utóbbiaknak eltömésére a finom rétegben fölkent és kiegészített zománcanyag mindenesetre föltétlenül alkalmas volt. Világos tehát, hogy ennek alkalmazása is a műhelyhagyományokkal függ a legszorosabban össze. Már most arról mindenesetre lehet szó, hogy ez a sisak egyenesen keleti gyártmány. Imitt-amott kínálkozik alkalom a parthus készítményekkel való összehasonlításra. Ennek a művészetnek kevés emléke maradt fenn. De az bizonyos, hogy pikkelyes vaspánczéjlaik perzsa eredetűek. Érdekes a margianai fénylő vasból készült sisakról szóló értesítés, amelyet még ma is készítenek Khoraszánban. Kék festésük is jellemző ezeknek. Ez a kék festés világosan csak zománcz lehetett.¹ Azonban nem kell elielednünk, hogy az a félgömbalakú forma, amely a gyulafehérvári sisakot jellemzi, előfordul ugyan (és aránylag elég későn is) a cserkeszeknél, de mégis a legjobban a magyar területet jellemzi, ahol — amint Nagy Géza hiszi — az részint a Mátyáskorabeli *salade*-ből és a könnyebb fajta *salapból* fejlődött ki,² tehát mindenesetre nyugati formáknak hatása alatt. A tulajdonképeni török területre inkább a csúcsos formák esnek; a lengyel területet pedig inkább azok a formák jellemzik, amelyek tarajosak. Az a példa, amely III. Károly lotharingiai hercegnek (1540—1608) tulajdonában volt és amelyet 1580 táján készült magyar munkának mondanak,³ tökéletesen azokat a jellemző vonásokat mutatja, amelyeket a most tárgyalt gyulafehérvári példa.

Ennél az eléggé jól datált példánál meg is állhatunk egy percre, mert hiszen ennek segítségével módunk nyílik a gyulafehérvári példa korának közelebbi meghatározására. Lotharingiai III. Károly herceg sisakjának nyakszirtvédője rákfarkas és négy lemezből készült, a gyula-

¹ *Tolsztoj-Kondakov*: Ruszkije Drevnoszti v pamjatnikah iszkusziva. III. köt.

² Nagy Géza i. m. Szöveg 166. l.

³ Boehelm i. m. 53. lap, fig. 46.

fehértvári példái ellenben egyetlen darabból. Ez az utóbbi jelenség a most szóban forgó sisaktípusok fejlődésének elején szokásos. A nyakszirtvédő lemeze legkorábban egyetlen külön darabból készült, amely még a XVI-ik század elején a török sisakoknál rövid lánczoknak segítségével csüng a sisak hátulján. Ezt a megerősítési módot követi aztán az, amelylyel a gyulafehértvári példán találkozunk, hogy t. i. három csuklós pántnak segítségével erősítik fel ezt az egyetlen nyakszirtvédő lemezt a helyére oly módon, hogy a csuklós pántnak felső végét — mely átlukasztott — a sisak széléhez, az alsó — szintén átlukasztott — végét pedig a nyakszirtvédő lemezéhez nittolt, zárt karikába akasztották. Ezek a sajátosságok annyit feltétlenül bizonyítanak, hogy a gyulafehértvári sisak jóval korábbi lotharingiai III. Károly herczeg sisakjánál és így annak keletkezési korát csak a XVI-ik század első felébe tehetjük.

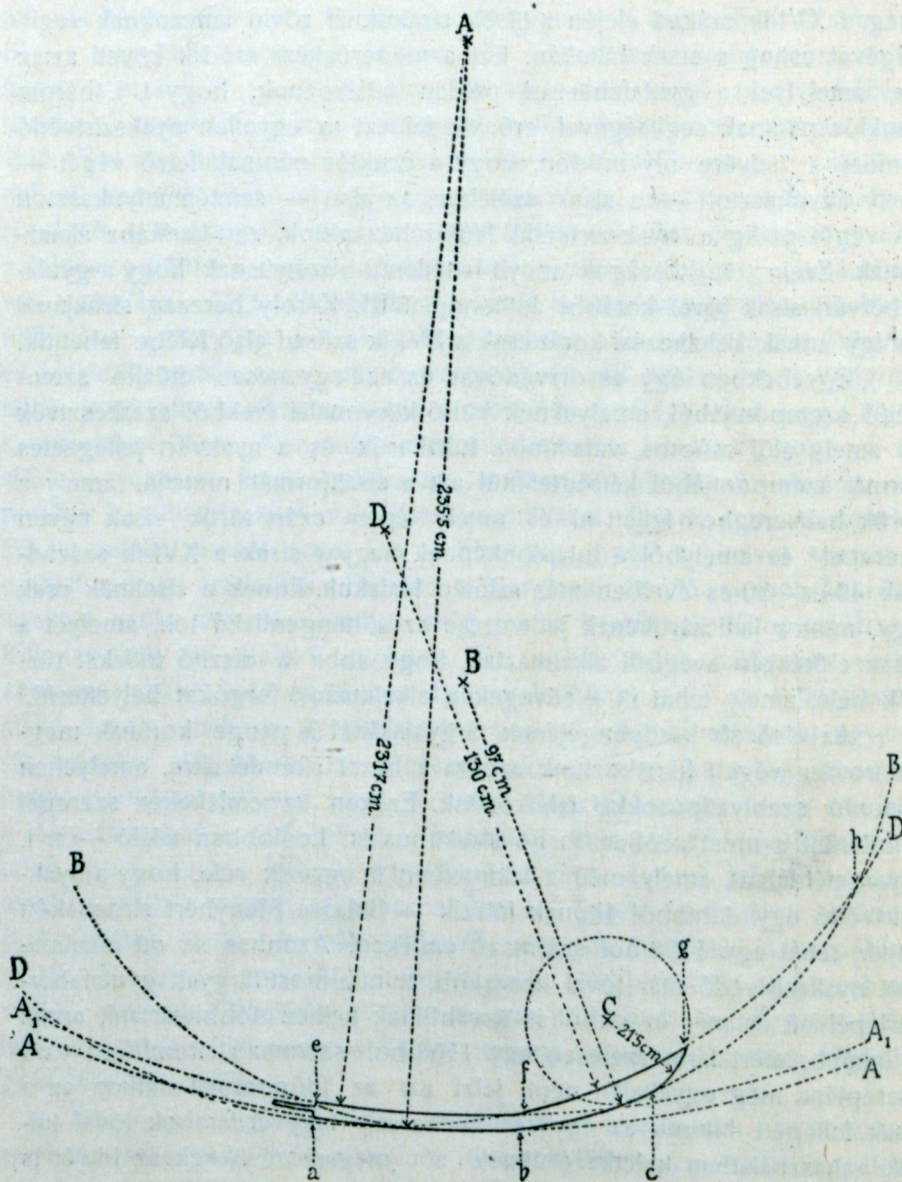
Egyebekben úgy az orrvédővas és az egyenesen előálló szemvédő szempontjából, amelyeknek külső körvonalai ívekből szerkesztvék és amely elől csúcsos, valamint a fültakarók és a nyakvért jellegzetes formái szempontjából kétségtelenül azt a sisakformát mutatja, amely a török hadseregben fejlett ki és amely épen ezért török sisak néven szerepel¹ és amelyből a tulajdonképeni magyar sisak a XVI-ik századnak 40-es—50-es éveiben már szintén kialakult. Ennek a sisaknak csak úgy, mint a janicsárokénak jellemzője az a hengeralakú tok, amelyet a sisak előrészen avégből alkalmaztak, hogy abba a díszítő tollakat tűzék bele, amely tehát itt a süvegeken alkalmazott forgókat helyettesíti.²

Az első sír kardpengéjének tárgyalásánál a penge korának meghatározása végett hivatkoztunk azokra a házai síremlékekre, amelyeken hasonló szablyatípusokkal találkozunk. Ezeken az emlékeken szerepel mindenütt a most szóban forgó sisaktípus is. Legjobban találó — t. i. olyan példában, amely még a tekintetben is egyezik vele, hogy a nyakszirtvédő egy darabból állónak látszik — Balassa Menyhért síremlékén látjuk, tehát egy 1568-ból származó emléken. Azonban az ott alkalmazott nyakszirtvédő már jóval hosszabb, mint a most tárgyalt gyulafehértvári példái és már ez okból is korábbinak kell ez utóbbit tartani, annál is inkább, mert természetesen egy 1568-ból származó síremléken való szereplése még egyáltalán nem jelzi azt az időpontot, amikor ez a sisak fellépett. Hiszen az egyszer beszerzett fegyverdarabok jóval túlélnek a használatban keletkezésüknek, sőt megszerzésüknek az idejét is főképen olyan előkelő családoknál, ahol a fegyverdarabok örökösödés tárgyát alkotják. Ki kell emelnünk még egy eléggé jellemző momentumot is, nevezetesen azt, hogy a gyulafehértvári példának tolltartó tokja a

¹ Boenheim i. m. 50 lap.

² Nagy Géza i. m. XVIII. és XIX. tábla.

jobboldalra esik. Ezt a jelenséget hazai példáink közül eddig csak Illésházy István pozsonyi síremlékén állapíthatjuk meg, míg a többi példánál mindig a baloldalon látjuk a tollas díszet. Mi a jelentősége

30. sz. kép. — Fig. 30.

ennek? Nincs módomban most eldönteni; a figyelmet felhívni rá azonban kötelességem.

A szabályát illetőleg 29-ik képünkön adjuk róla azt a felvételt, a

mely praeparálása előtt készült és amely még abban az állapotban mutatja, amint azt kiemelték a sírból. Ez a kép már maga is megmutatja, hogy ugyanolyan szablyatípusról van szó, mint aminővel az első sírban találkoztunk és épen azért nincs szüksége annak, hogy a praeparálás után megmentett pengét külön képen is közöljük. Mindössze arra kell szorítkoznunk, hogy feltüntessük a különbségeket, amelyek közte és az első sírnak szablyája között megállapíthatók.

A különbségek elsősorban a méreteknél jelentkeznek, mert e penge hossza a függélyesben mérve mostani sérült állapotában 92 cm., amelyből a markolatnyulványra 8·5 cm. esik, az egész markolatra pedig a keresztvas vastagságát is hozzászámítva, 10·4 cm.

A keresztvas félhossza itt már nem talál a markolatnyulványnak hosszával, tehát a penge megalkotásánál az egyenlőtlen szárú keresztnek elve érvényesült és ez mindenestre szükségessé teszi azt, hogy az első sír szablyapengéjénél is óvatossá legyünk, miután annak markolatnyulványa a végén sérült és lehet, hogy csak ezért egyezett meg a hossza teljesen a keresztvas félhosszával. Eldönteni ezt most módunkban nincs, megállapítani azonban — a jövő megfigyelések okából — szükséges. Nagyon is lehetséges, hogy a fejlődés alapja az egyenlő szárú és annak csak folytatása az egyenlőtlen szárú keresztalaknak érvényesülése a szablyapenge alkotásánál. Nincs miért ezeket a méreteket szintén át nem számítani a nyugati mértékrendszerre és azért mindjárt itt megjegyezzük, hogy ha tekintetbe vesszük azt, mikép a penge csúcsából mintegy 1·5 cm.-nyi rész hiányzik, úgy nagyon enyhe és egyáltalában számba nem vehető javításokkal átszámíthatjuk az adott méreteket a közép és újabb korban használt mértékekre is. Mert hiszen a penge 93·5 cm.-re számított egész hossza a markolattal együtt pontosan kiadja a 35 hüvelyk és 6 vonalat, a markolatnak 8·5-re számított hossza kiadja a 3 hüvelyk 3 vonalat, az egész markolatnak, hozzászámítva a keresztvas vastagságát is, 10·4-re számított hossza kiadja a 4 hüvelyket pontosan, bár ez az utóbbi méret számba egyáltalában nem jön, mert hiszen önkényes és csak különböző daraboknak összetételéből keletkezik. A két fontos részt, t. i. a penge egész hosszát keleti mértékben számítva, pontos méretül nyerjük a 93·5 cm. egész hosszúság helyett az 1 pik és három rubot, a pengenyulványnak 8·5 cm. hosszúságára pedig az 1 rubot.

Sokkal fontosabb körülmény az, hogy e kardpenge szerkesztése tökéletesen azonos módon keresztülvihető, mint az első sír szablyapengéjénél (lásd 30-ik kép) és ennél a szerkesztésnél a szerkesztés céljából alkalmazott köröknek sugarai mind pontosan egyeznek a keleti hosszúságmértéknek a 68 cm.-be számított Pik Halebinek adataival. Nevezetesen:

Az A kör sugara	235.5 cm.	= 3 pik 4 rub	= 3 és fél pik	= 56 ghirah
Az A_1 „	231.7 „	= 3 pik 3 rub	= --- --- ---	= 55 „
$A B$ „	97 „	= 1 pik 3 rub	= --- --- ---	= 22 „
$A C$ „	21.5 „	= 2 rub és 1 ghirah	--- ---	= 5 „
$A D$ „	130 „	= 1 pik 7 rub	= --- --- ---	= 30 „

Aki összehasonlítja ennek a pengének görbületét attól a ponttól kezdve, ahol a háti él kezdődik, az első sírban talált szablya pengéjének görbületével (3-ik kép), az rögtön látja, hogy a most tárgyalt pengének görbülete jóval erősebb.

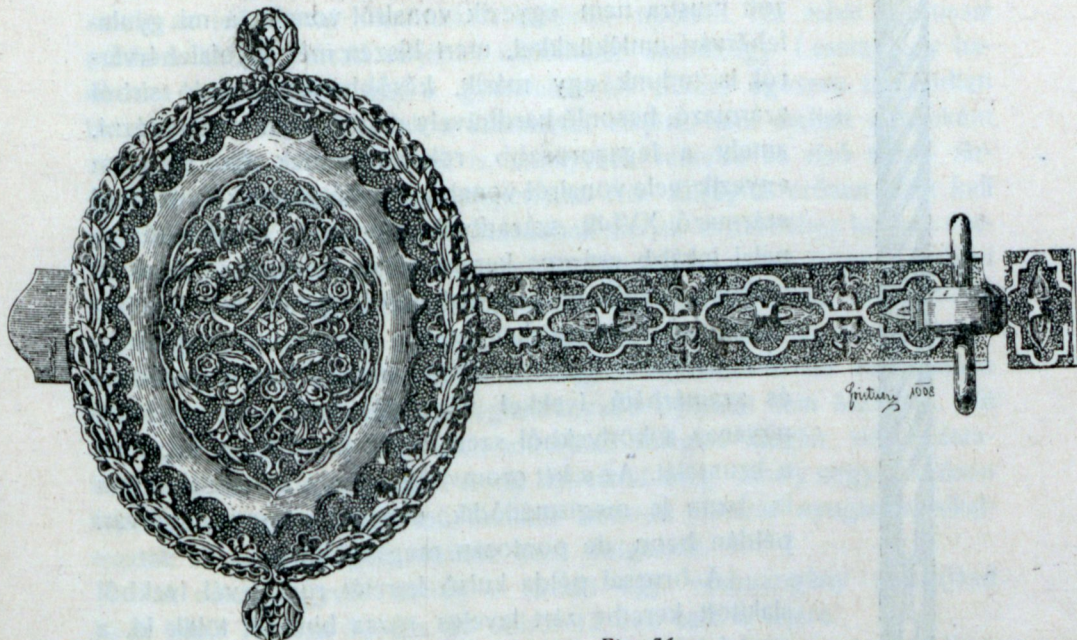
Az első sír szablyájának szerkesztésénél már rámutattunk, hogy a görbület szerkesztésénél nem történik más, mint hogy a két koncentrikus alapkörnek ($A-A_1$) íve más három körívnek, t. i. a B , C és D körívnek segítségével felemelkedik. Világos tehát, hogy ha a görbület mérvében változás történik, úgy csak ez utóbbi három kör sugarának méretei változhatnak meg és tényleg azt látjuk, hogy a most tárgyalt szablapengénél az A és az A_1 körnek a sugara változatlanul marad; a kettő közötti különbség itt is pontosan egy ghirah, tehát itt is, ha úgy tetszik egy ghirás kardról beszélhetünk. Azonban már a szablya hosszában is, meg a görbület erősségében is változás történt és ez a változás oly módon történt, hogy a B és D körnek — még pedig legjelentékenyebben a D körnek — a sugara megrövidült, a C kör sugara ellenben megnövekedett.

Ennek a jelenségnek az okát itt még nem látjuk elég világosan. Ha a C körnek szerepét megfigyeljük, itt is épen úgy, mint az első sírból származó szablapenge szerkesztésénél, úgy csak annyi kétségtelen, hogy ez a D kör az ősi három körnek az a köre, amelylyel a penge csúcsának görbületét szerkesztették. Az első sír szablapengéjének szerkesztése arra a feltevésre nyújtott alapot, hogy mikor a pengéhát alsó harmadának élle való kifejllesztése divatba jött, akkor ennek az élnek kezdetét a C kör körületéhez huzott függélyes érintővel szabták meg (3-ik és 30-ik kép f , b), hogy tehát ettől kezdve ennek a körnek a szerkesztésnél kettős szerepe lett és utóbbi szerepe azután befolyással volt e körnek nagyságára, tehát sugarának a hosszúságára. Elégge elfogadható lenne u. i. az a felfogás, hogy mennél hosszabb a penge, annál nagyobb kell lennie e körnek, tehát az ő sugarának is, hogy a háti él elérje a megkívánt hosszúságot, amely körülbelül — bár sohasem pontosan — megfelel a penge egyharmadának.

Tényleg, ha figyelmesen megvizsgáljuk ezeknek a köröknek a szerepét, akkor nagyon hamar kaphatunk elég megbízhatónak látszó geometrikus útmutatást arra, hogy milyen szerepe lehetne e körnek a háti él hosszának meghatározásánál, mert hiszen azt látjuk, hogy ennek az élnek a csúcsát ennél is épen úgy, mint az első sír pengéjénél egy

secans jelzi, amely párhuzamos és szemközt fekvő azzal az érintővel, amely ennek a háti élnek kezdetét jelzi. Csak az a baj, hogy a secans helyzete nem olyan biztosan adott dolog, mint a tangensé.

E szablyapenge keresztvasának és hüvelye ezüst felszerelésének képét 29-ik képünk eléggé jól szemlélteti. Nincs is miért, hogy bővebben foglalkozzunk a kardszíjnak rozettáival és csattjaival, valamint azzal a két szíjvéggel, amely a derékszíj végein foglalt helyet. Mindössze csak azt jegyezzük meg, hogy két egyenlő szíjcsatt és szíjvég határozottan a mellett szól, hogy a mellékszíjakon voltak elhelyezve, míg egy eltérő alakú egyszerűbb szíjcsatt azt mutatja, hogy a derékszíjhoz tartozott. Szükséges azonban, hogy külön foglalkozzunk azokkal

31. sz. kép. — Fig. 31.

a sejtekkel, amelyek a kard-hüvelyet díszítették. És pedig elegendő ezek közül csak az egyik pántos sejttel való különös foglalkozás, minthogy ezen az egyen is ugyanazok a fontos jellemző sajátosságok állapíthatók meg, amelyek a többi díszítősejteken és magán a sarún is megállapítható. 31-ik képünkön adjuk a tárgyalandó egyetlen sejtnak kiterített rajzát.

Az első tekintet is, amelyet reávetünk, meggyőz bennünket arról, hogy két különböző világ, két különböző eszmeáramlat, két különböző művészeti irány egyesítésével van dolgunk ezen az iparművészeti alkotáson, amely aranyozott ezüsből készült, öntött és vésett munka. A kiterített pánt, mely a kardszíjnak karikáját hordja, sokkal jobban ismert

32. sz. kép.
Fig. 32.

renaissance-mustra, hogysem bővebb méliatásával kel-
lene foglalkoznunk. A nyugati világban otthonos, a
nyugati művészetekben mindennapi ez a cartouches
síkdíszítmény, amelyet az nagy bőségben termelt, még-
pedig a legkülönbözőbb változatokban. Ha ellenben
azt az ovalis medaillont vesszük tekintetbe, amelyet
erre a pántra forrasztottak, akkor vissza kell térnünk a
25-ik képünkön adott keleti selyemszövet mustrához,
amelyről elmondottuk, hogy a XV—XVI-ik század török
művészetének egészen tipusos díszítő mustrája. Nincs
miért megütközzünk azon, hogy az analógiául hivatko-
zott mustra nem egyezik vonalról-vonalra a mi gyula-
fehérvári emlékünkel, mert hiszen még Gyulafehérvár-
ról is tudunk egy másik, később tárgyalandó sírból
származó, hasonló hardhüvely díszítősejt mustrát idézni,
amely a legszorosabb rokona ennek és mégsem
egyezik vele vonalról-vonalra. A valószínűleg Brüssából
származó XVI-ik századbeli szöveten a mustra körvo-
nalai inkább csúcsos keretet adnak, melyek számárhátú
ívekből alakulnak. A gyulafehérvári példa inkább tojás-
dad külső körvonalakat mutat. Azonban a gyulafehér-
vári példának belsejét alkotó mustra szintén csúcsos
és számárhátú ívekkel végződő, szélét pedig belül
ugyanaz a körívekből szerkesztett keret fogja be, mint
a brussaiét. Az a két oromvirág, amely a brussain künn
is, benn is megismétlődik, elmarad a gyulafehérvári
példán benn, de pontosan megvan künn.

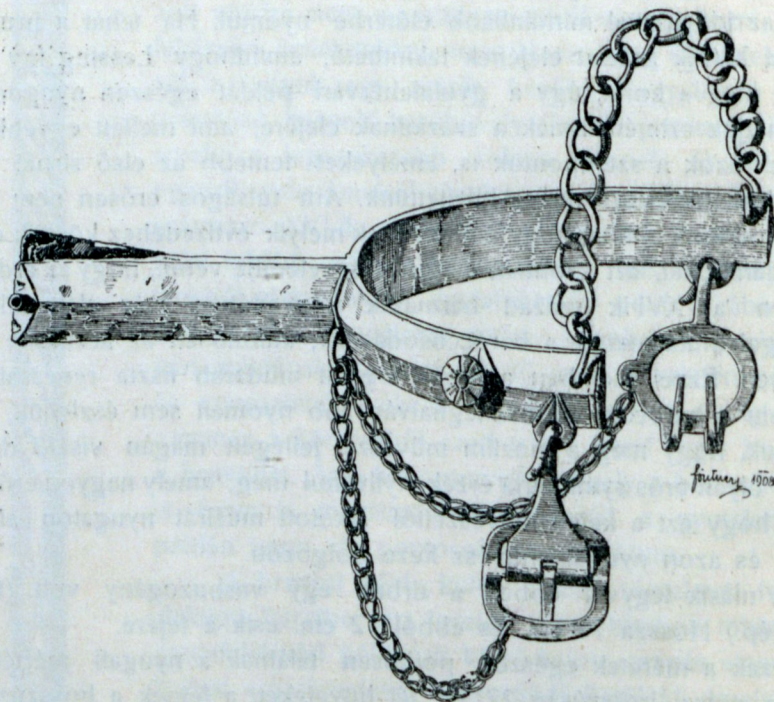
A brussai példa külső keretét rózsalevél ívekből
alakított keretbe zárt leveles rózsza bimbók töltik ki, a
gyulafehérvári példának külső kerete czápás alapra he-
lyezett acanthus-lével koszorúból kerül ki, amely kívül
kettőssor rozettasziromra helyeződik, belül pedig nyíló
rózsákra. Ámde az acanthus, meg a kinyílt rózsza, meg
az az egymásra helyezett rózsza-sziromdís, amely kü-
lönben annyira rokon a gránátalma magot utánzó
díszítéssel, mind olyan motivumok, amelyek megvannak
bennt a szorosan vett mintában is és emellett megvan-
nak bennt a mintában az analógiául vett brussai példán
is. Sőt a brussai példa belső mintáján legnagyobb
szerepet játszó nyíló lóbusz jelentékeny szerepet játszik
a gyulafehérvári példa belső mintáján is. A minta al-
kalmazása körül tapasztalható eltérések hozzátartoznak

ahhoz a művészi önállósághoz, amelyet minden művész megenged magának és amelyek az illetőknek tehetségétől, iskolájuknak erejétől is függenek, de amelyeket sokszor maga az anyag is indokol, amelyből dolgozik. A mustrának tökéletessége szempontjából a gyulafehérvári példa határozottan felette áll a brussainak, mert hiszen míg a brussai egy nagyobb méretű mustrát csak félig használ és abba egy kisebb méretűt egészen beléhelyez, addig a gyulafehérvári egyetlen mustrát egy határozott középpont körül, a lehető legteljesebb rendszerességgel fejleszt ki nagyon könnyen érthető, nagyon áttekinthető arabeszk mustrává. Épen ez a sajátossága emeli a korát is magasabbra, mert hiszen az arabeszk fejlődésében épen az asymmetrikus kezelés az, amely az időjárással mindinkább előtérbe nyomul. Ha tehát a brussai példa a XVI-ik század elejének tekinthető, aminthogy Lessing így határozza meg a korát, úgy a gyulafehérvári példát egészen nyugodtan helyezhetjük szintén ennek a századnak elejére, ami mellett egyébként szólnak azok a szempontok is, amelyeket fentebb az első sírnál tárgyalt sírmellékletekre nézve kifejtettünk. Ám túlságos erősen nem kell ragaszkodnunk ahhoz, hogy a századnak melyik évtizedéhez kössük ezeket a darabokat, azt azonban mégis jó figyelembe venni, hogy az erdélyi területen a XVI-ik század harmadik negyedében már elég élénk jelenségei mutatkoznak a baroccosodásnak, különösen az acanthus kezelésében. Ezzel szemben a most tárgyalt műdarab tiszta renaissance részletein a baroccosodásnak leghalványabb nyomait sem észleljük, sőt azt látjuk, hogy még a mozlim művészet jellegeit magán viselő darabon is olyan erős symmetria érzék nyilvánul meg, amely nagyon erősen sejteti, hogy ezt a keleti művészettől alkotott mustrát nyugaton alkalmazták és azon nyugati művész keze dolgozott.

A másik fegyver ebben a sírban egy vashuzogány volt. (lásd 32-ik kép.) Hossza 72 cm. és ebből 12 cm. esik a fejére.

Ezek a méretek egészen pontosan találnak a nyugati mértékre, mert az egész hosszúság 27 és fél hüvelyket, a fejnek a hosszúsága pedig 4 és fél hüvelyket ad ki; ehhez járul, hogy a fejnek legnagyobb szélessége 9 milliméter, tehát hajszál pontossággal 3 és fél hüvelyket tesz ki. Már a keleti hosszúságmérték legfeljebb az egész hosszúságnál adna ki pontos találkozást, de sem a fej hosszánál, sem annak szélességénél jelentékeny javítás nélkül nem lenne elérhető a gyakorlati életben használt pontos méret. Ez a körülmény tehát nyugati iskolára utal már magában véve is, de még inkább utal erre a buzogány típusa. A buzogány hazai fegyverzetünkben az Anjouk alatt lép föl két formában. Az egyik forma a bunkóhoz hasonló *macsok*, amelyről általában az a föl-fogás, hogy nyugati eredetű; a másik a négy tüskével ellátott fajta, a

mely Európában a tatárjárás idejében tűnik fel.¹ A gyulafehérvári példa eszerint az általános jellemzés szerint a macsok fajtájához tartozik és ez a körülmény is nyugati eredete mellett tanuskodnék. Részünkről azonban ilyen általános törvényt nem igen szeretünk alkalmazni és pedig annál kevésbé, mert a Kelet és Nyugatnak egymásra hatása sokkal erősebben érvényesült a Földközi tengermenti egész partvidéken és az azokhoz a tengerbe ömlő folyamok segítségével csatlakozó európai területeken, hogysem ilyen éles elkülönzést elfogadhatnánk. Nem is tekintve azt, hogy éppen a buzogánynál, a bunkóból fejlett ezen legősibb fegyvernél, nagyon bajos akár az egyik fajtának, akár a másiknak

33. sz. kép. — Fig. 33.

kizárólagosságát területenként vitatni. Éppen azért nagyon tanácsos egyéb és közelebbi ismertetőjelek után kutatni.

Nem tagadható, hogy a fejnek az a körtealakú formája, amely a gyulafehérvári példán érvényesül, a német területen meg van. Persze nem abban a művészi formában, amelyben a gyulafehérvári példán látjuk;² de az is bizonyos, hogy csaknem pontról-pontra megegyező

¹ Nagy Géza i. m. Szöveg 119 lap.

² Boenheim i. m. 360 l. Fig. 423.

formában és művészi kiképzésben látjuk ezt a fejet török buzogányon is, mégpedig ott olyan példán, amelyiknek kora a XVII-ik századig lemegy. Elégge sajnálatos, hogy a gyulafehérvári buzogány fejének díszítményei teljesen elmosódtak, azonban nem kerülheti el figyelmünket magának a fej formájának fő konturja sem. Ez a forma az alma-alak, amely ívelt külső körvonalú tölcsérré van ültetve és amely fölül ugyanilyen tölcsérré ültetett gombban végződik. Ezt a formát a legnagyobb előszeretettel a mohamedán művészet használja, még pedig főképen oromdíszítésül.¹

Ha már most azokat a díszítményeket vesszük figyelembe, amelyek a nyelet élénkítik, itt két motívummal találkozunk. Az egyik a csavart díszítésnek az a változata, amelyik két fősodronynak csavarodásából úgy keletkezik, hogy a csavarmenetekbe egy vékonyabb sodrony illeszkedik be. Ezt a motívumot ősi idők óta ismeri a keleti művészet. Szerepelteti az architektúrában épen úgy, mint az iparművészetben. Azonban olyan nagyon korán jelentkezik már a Nyugaton is, hogy döntő jellege egyáltalán nincsen. A másik motívum a hosszú-kás hatszögekből alakuló sejtsor. Ez is olyan, amelyet kiváló előszeretettel használ a keleti művészet, de amelyet a Nyugat is állandóan alkalmaz. Mégis abban a formában, amelyben itt szerepel, már határozottan a XV—XVI-ik századnak a sajátossága.² Ennek a kornak nem mond ellent a sírmellékleteknek többi része sem.

Az e sírban előkerült sarkantyúpár teljesebb felszerelésű ugyan, mint az, amelyik az első sírban került elő, mert ennek a párnak felső szorítója is lánczból készülvén, megmaradt. Tipus tekintetében azonban semmiféle eltérést nem mutat az első sír sarkantyúitól, mindössze, hogy a díszítőlánczok itt a sarkantyú kengyelének mind a két oldalát díszítik (lásd 33-ik kép), míg az első sír sarkantyúinál — amint láttuk — csak a külső oldalt díszítette a láncz.

A félholdas díszítés helyett egy rhombusra helyezett rozetta foglal helyet a sarkantyú külső felén, míg a belsőn csak a rhombus van. — Ugyanennek a rhombusnak a fele díszíti a nyak végét is.

Méretein ellenőrizhetjük azokat a megállapításokat, amelyeket az első sír sarkantyújánál végeztünk. Ennek az ellenőrzésnek az eredménye az, hogy a nyak hossza ugyan csak 8 cm.; ez is pontosan kiadja a 3 hüvelyket, de már nem adja ki a keleti mértéket, mert arra átszámítva nem kapjuk pontosan az 1 rubot, hanem 5 mm-nyi hosszú-

¹ Uhde i. m. II. kötet, 140 lap.

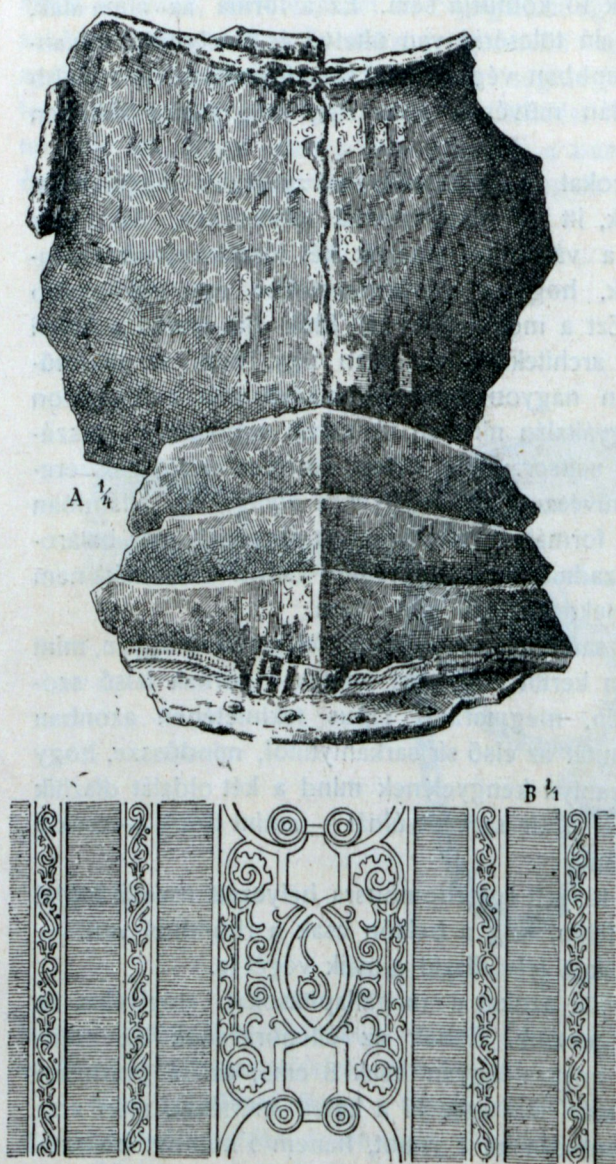
² Lessing i. m. Taf. 3. XV-ik századbéli szöveten: Taf. 76. a XVI-ik század elejéről származó szöveten, és főképen Taf. 187. szintén a XV-ik századból származó szöveten, amely a legpontosabb analógiát nyújtja.

sággal kevesebbet. A sarkantyú kengyelnyílásának belső átmérője 8 cm.; ez is egészen pontosan adja a három hüvelyket, de nem adja pontosan az 1 rubot. Annak a rúdnak szélessége, amelyből a nyak és amelynek függélyes síkban hasított feléből a kengyel készült 2 cm., vagyis pontosan 9 vonal. Ez a méret itt is kiadja az egynegyed ghiraht. Az ellenőrzés eredménye tehát ennél a példánál is ugyanaz, ami az első sír sarkantyú párjánál és így csak megerősíti azokat a következtetéseket, amelyeket a méretekből már ott le-

vontunk.

Új jelenség ebben a sírban az a vaspánczél, amelynek töredékei ott előkerültek. Ennek megmentett darabjaiból nem lehetett pontosan rekonstruálni az egészet, azonban azok a részek is tökéletesen megbízható képet adnak felőle, amelyeket összeállítani lehetett.

Legnagyobb részét a mellvértnek lehetett rekonstruálni (lásd 34 ik kép), amelyből aránylag kevés hiányzik. — A háti vértből mindössze annak alsó széle állítható össze. Töredékekről lévén szó, a méretekkel nincs miért foglalkoznunk,

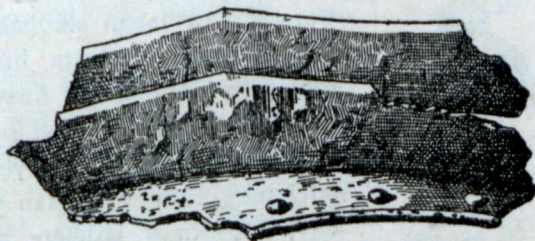
34. sz. kép. — Fig. 34.

mert hiszen azokból következtetést épen úgy nem lehet vonni, amint nem lehet egy rossz fenntartású éremből új igazságokat megállapítani.

Épen azért tökéletesen elegendő utalni arra, hogy a kép az eredeti nagyságnak egy negyedét mutatja.

Már most még csak annyit szükséges megjegyeznünk, hogy a rajzunkban rekonstruálható darabokon kívül mindössze még 15 darab kisebb és már pontosan egybe nem állítható töredék került ki a sírból, amelyek közül 13 drb még feltétlenül a vasháthoz tartozik, 2 drb pedig a vállfővashoz; olyan részleteket, amelyek esetleg egy czombtakaró rákfarkas vértzetnek rekonstruálására feljogosítanak, a leletek nem tartalmazznak.

Ha a vasmell szerkezetét vizsgáljuk, akkor kétségtelenül megállapítható az a körülmény, hogy egy darab vashoz és három nagyobb lemezből készült. Ez a jelenség nálunk a XIV-ik század 70-es éveitől kezdett elterjedni. A XIV-ik századot és a XV-iket is még általában az jellemzi, hogy a mellvas alsó rákfarkas lemezei ivelt csúcsban futnak fölfelé. Ezért is szeretik ezeket gotikus pánczélokknak nevezni, holott egészen valószínű, hogy inkább a polgári viselet egykorú divatja hatott ennek a sajátosságának kifejlődésére. A XV-ik századnak a végéig azonban — főképpen pedig a XVI-ik században — ezeknek az alsó lemezeknek csúcsos végződése lassan-lassan tompul, míg végre azután alig észrevehetővé és mindössze két hullámnak találkozási pontjává válik.

35. sz. kép. — Fig. 35.

A további fejlődés az alsó lemezeknek megsokasodásában jelentkezik egyrészt úgy, hogy lassanként az egész mellvas fel a nyakig csupa ilyen lemezpántokból állítódik össze; másrészt a rákfarkas lemezpántok tűnnek el és adnak helyet a sima vasmellnek. A most szóban forgó vasmell még őrzi a három alsó lemezpántot az alján, tehát a fejlődésnek korábbi periodusát képviseli, pontosan azt a periodust, amelynek jellemző példáját Báthory István (megh. 1586) erdélyi fejedelem (1571—76) és lengyel király (1576—86) az Országos Képtárban lévő arcképén visel. Természetesen itt is ki kell emelnünk, hogy ez az arckép nem jelenti épen azt, hogy a rajta lévő vasmell nem korábbi darab, vagyis, hogy azt okvetetlenül a XVI-ik századnak második felére kell tennünk. Stílusát tekintve egészen nyugodtan tekinthetjük azt pár évtizeddel fiatalabbnak is, annál is inkább, mert ezt a rajta lévő aranyozott díszítés mintája tökéletesen megengedi. Ez a minta kétségtelenül a XVI-ik század renaissance mustrakönyveiből került (lásd 34 kép B), de egyáltalán nem mutat egészen tiszta stílust. Vonalvezetésében főké-

pen jellemző a vonalaknak olyan egymásra való tétele, amely a mozlim művészetnek sajátja és amelynek legközelebbi analógiáit éppen fegyverdarabokon, illetve azoknak képes ábrázolatain, csupa olyan helyekről idézhetjük, amelyeknek iparművészetében a keleti hatás erős. Így hivatkoznunk kell egy bársonybrokát velencei faltapétára, amely egy tropheumot mutat és e tropheumnak középpontját mintás arany szallagdísz ékíti éppen úgy, mint a gyulafehérvári vasmellet. Ez a szövet a XVI. század első évtizedeiből származik,¹ továbbá egy velencei ugynevezett ostromsisakra, amelyet a torinói Armeria Reale gyűjteménye őriz és amely még jellegzetesebben mutatja a díszítménynek ezt a sajátos egyéniségét.²

A vasmellhez tartozó vashát részleteiből olyan kevés volt összeállítható, hogy azokról nem szólhatunk bővebben.

Szólanunk kell azonban azokról a vas nittoló szegekről, amelyekből 4 darab került elő a sírból és amelyeknek típusát 36-ik képünkön mutatjuk be félnagyságban. Ezeknek a nittolószegeknek méretei sokkal

36. sz. kép.
Fig. 36.

kisebbek, hogysem feltételezhetnők, hogy azok a koporsónak a lábait alkották. Minthogy azonban a szeg feje és a szeg szárára húzott alsó pánt között való szélesség kettőnél egy hüvelykes deszka vastagságának megfelel, másik kettőnél pedig valamivel vékonyabb — talán legyalult egy hüvelykes — deszka vastagságának felel meg, ennek folytán vagy azt kell hinnünk, hogy egy, a koporsó fedelére alkalmazott kereszt szárainak végeit díszítették, még pedig úgy, hogy a vastagabb deszkára tették a kereszt hosszú szárának két végét, a vékonyabbra pedig a rövidebbét, vagy pedig azt kell gondolnunk, hogy a szöveget valamely tropheumállványon alkalmazták. Ha tekintetbe vesszük azonban e sírmellékletek feltalálásának körülményeit, amelyeket Roska Márton jelentése alapján fentebb előadtunk és amelyek szerint sem a kard, sem a vért, sem a fegyverek nem voltak a koporsóban; — akkor kétségtelenné válik az, hogy a koporsó fölé mint tropheumot helyezték el a most tárgyalt sírmellékleteket. Ennek a tropheumnak állványához is tartozhattak ezek a nittoló szögek.

Még két sarúvasalás is volt a sírban. Ezekből csak a patkórészek maradtak ugyan meg, de ezek is eléggé mutatják, hogy azok a vasalások, amelyekhez tartoztak, teljesen megegyeztek forma és szerkezet szempontjából azokkal, amelyeket a 4-ik sírból ismertünk meg. (lásd 7—8-ik kép.) Azt a 7 sima fejes koporsószeget, amely e sírban

¹ Lessing i. m. Taf. 265.

² Boenheim i. m. Fig. 37.

előkerült, említjük még a felsorolás teljessége szempontjából, ezeknek azonban különösebb jellegük nincs.

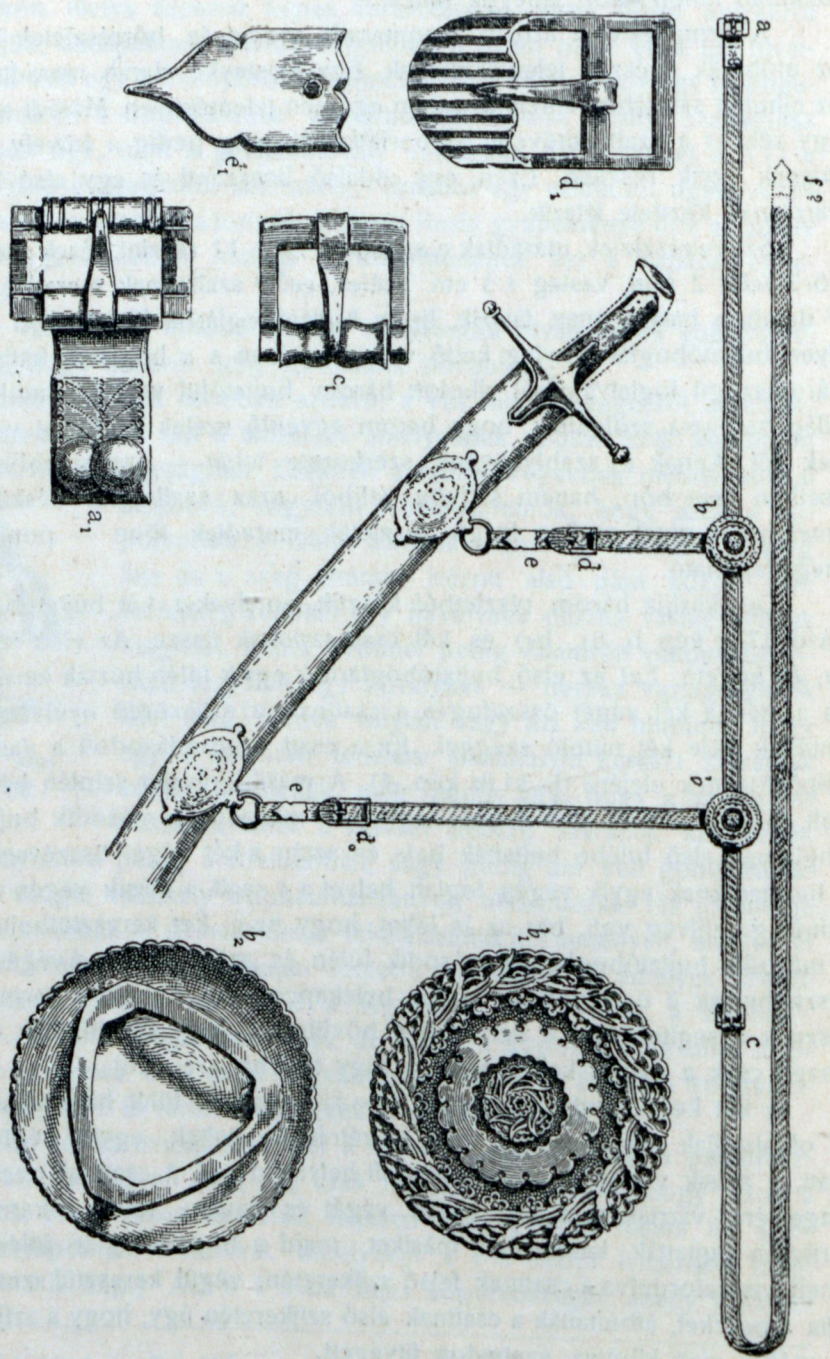
A sírmellékletek között fennmaradt szövet és bőrrészletek közül az utóbbiak egészen jelentéktelenek. Egy kicsinyke darab maradt meg az elhunyt sarújából, amely azonban egészen jelentéktelen. Maradt azután egy részlet a szablyahüvely bőrborítékából, még pedig a hüvely sarútájának egyik részlete. Ezen egy oldalsó hosszanti és egy alsó kerek varrásnak kezdete látszik.

Szövetrészletek maradtak a *szablyaövből*; 12 részlet. Ezek szövött, körülbelül 2 mm. vastag 1·5 cm. széles, erős szallagnak maradványai; 9 darabon határozottan látszik, hogy bujtatóboglárba fűzték őket bele. Ilyen bujtatóboglár tényleg kétfő van a leletben s a boglárók hátlapján háromszögű foglalványból alkotott három bujtatófűl van. Ez utóbbiak világosan arra szolgáltak, hogy három, egyenlő széles szallagot vegyenek föl. Annak a szablyaövnek szerkezete tehát — amely ebben az esetben nem bőr-, hanem szövött szíjból, azaz szallagból készült és amelyből a most szóban forgó részletek maradtak fenn — pontosan megállapítható.

Derékszíjja három részletből készült, amelyeket két bujtatóboglár (lásd 37-ik kép b, b₁, b₂) és két csatt tartottak össze. Az első részlet (a, b) kétrétű. Ezt az első bujtatóboglárnak egyik fülén húzták keresztül és azután a két végét összefogva a csattnak (a) szíjszorító nyúlványába nittolták bele két nittoló szeggel. Ez a csatt rározsdásodott a vasmell csipőrésznének elejére (l. 34-ik kép A). A másik részlet szintén kétrétű volt (b—b). Ezt az első bujtatóboglárnak második, a második bujtatóboglárnak első fülébe bujtatták bele és aztán a két végét összevarrták; a harmadiknak egyik végén foglalt helyet a c csatt, a másik végén valószínűleg szíjvég volt, bár az is lehet, hogy ne n. Ezt keresztülbujtatták a második bujtatóboglárnak második fülén és aztán a szabad végét keresztülhúzták a c csatton és abba bekapcsolták. Ennek a harmadik résznek a segítségével a derékszíjvat bővíthették vagy szűkíthették, mert hiszen csak a csattot kellett lejjebb vagy följebb eresztetni.

A két kerek bujtatóboglárnak (b—b) harmadik fülét használták föl az oldalszíjjak elhelyezésére. Ezek is kétrétűek voltak, egyik végükön csatt, a másik végükön szíjvég foglalt helyet (d—e). A csattnak peczektengelyére varrták rá a szíj egyik végét és azután elébb a kardnak karikáján bujtatták keresztül a másikat, majd a bujtatóboglár fülén és innen visszafordulva a csattnak felső szíjkeretén, végül keresztül szurván rajta a peczket, átbujtatták a csattnak alsó szíjkeretén úgy, hogy a szíjvég ez utóbbi alatt kibújva, szabadon fityegett.

Ezt az egész szerkezetet 37-ik képünk összefüggően mutatja be, amely kép magyarázatához még csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy a

37. sz. kép. — Fig. 37.

b_1 , b_2 a kerek bujtatóboglárnak elő és hátilapját, az a_1 , az a csattnak, a c_1 , a c csattnak, a d_1 , a d csattnak, az e_1 , az e szíjvégnek előlapját természetesen nagyságban mutatják. Ezek a felszerelési részletek aranyozott ezüstből készültek.

E szablyaövön kívül volt még egy zsinórból készült vitézkötéses öv is a sírban. Ebből egy motringrészlet és 12 darab külön zsinórrészlet maradt fenn. Ez utóbbiaknak 2 darabján egészen szabályos derékszögű hajlás látszik, amelynek szélessége 1,5 cm. Ez a hajlás szélesség úgy látszik a vitézkötés végén lévő hurok nyílásának bőségét adja, amelybe az összekötésre szolgáló zsinór vagy esetleg gomb bujtatódott bele.

E szablyaövön kívül előkerült még ebből a sírból egy selyemmentének több, de teljesen tönkrement részlete, amelyek lelkiismeretes rekonstrukcióra szükséges támaszpontokat nem nyújtanak. Mindössze a mente selyemszövetének mintázatára vonatkozólag állapítható meg annyi, hogy az ritkamintázatú volt és ebben a mintázatban az egymást szelő körívekből alakított sorok és lombdísztípmény játszanak szerepet. Az előbb említett motívummal találkozni fogunk még majd alább is, hitelesebb és jobban tanulmányozható sírmellékleteknél, amelyek útmutatást adnak ennek a mente szövetének kora tekintetében is.

Volt azonkívül még egy vert csipkeöv is ebben a sírban a szablyaövön kívül.

Szablyaövvel és még egy akár vitézkötéses zsinóróvval, akár csipke- vagy szövetővvel egy ugyanazon vitéz ruházatán együtt hazai viseletképeinken már a XIV-ik század második felében¹ és onnan kezdve egészen a XVII-ik századig, állandóan találkozunk. Ilyen esetekben alúl van a szablyaöv, míg a másik öv e fölé kerül.

Megmaradt végül öt jelentéktelen részlet a szablya hüvelyének faborítékából.

Ugyancsak a kereszthajó déli négyzetében akadtak ez év november 2-án egy másik sirra, amelyet 6-ik a sirnak jelöltünk meg. Koporsója meglehetősen fennmaradt. Hossza: 1,52 m., szélessége mindkét végén 0,53 m. Mélysége a templomhajó szintjétől 2,2 m. A kiküldött dr. Roska Márton úr ruha vagy takaró szegélyen kívül mit sem talált benne. Keltezése kelet-nyugati volt.

Az 1907-ik évben azonban még korábban is, t. i. szeptember hó 13-án és 14-én akadt munkánk, ezt azonban külön közlöm, mert akkor megbízásom folytán Kovács István dr. egyetemi magántanár úr az Er-

¹ Nagy Géza i. m. XII. tábl. 15., XIII. tábl. 6., XVIII. tábl. 10., XXI. tábl. 2, 4, 7, 11., XXII. tábl. 6–9., XXIII. tábl. 3–5., XXIV. tábl. 5.

déli Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának osztályarchaeologusa végezte a szükségessé vált kutatásokat. Kibontásra került akkor három szabadtemetkezés a déli fal mellett és ezen kívül átkutatódott két, illetve három, téglából épített boltozatos kriptá, amelyek közül egyikre Kovács István otléte alatt akadtak rá a munkások. Úgy a sírok, mint a kripták a kereszthajónak déli négyzetéből kerültek elő (lásd 38-ik kép.) A koporsós szabad temetkezések első sirja a feltalálás sorrendje szerint *a hetedik*. (38-ik kép 1.) Kovács úr jelentése szerint: „Két méter mélyen fekvő férfisír volt. Koponyáját a munkások akaratlanul eltörték, felső testrészei nagyon elmállottak. Mellékletei a következők voltak: Egy rongált bársonyföveg, posztóból készült forgódíszszel, mely a nyakra elévetve lógott. — Nagyon gyenge fenntartású, most zöldes színű posztó felsőkabát, a mely csaknem a térdig ért. Még a sír feltalálása alkalmával vaskard töredékei kerültek elő a csontváz közeléből. Ezeket megőrzés végett az építési irodába szállították.” A leleteknek szorgos vizsgálata a jelentésnek ezekkel az adataival nem egyezik pontosan, ami egészen természetes, hiszen munkaközben és a leleteknek praeparálása és szétválasztása előtt történt. A szétválasztás után a következőket lehetett megállapítani: Bársony fövegről nem lehet szó, mert az, amit fövegrésznek lehetett nézni, egy nemezsapkának nagyon megrongált részlete, mégpedig a sapka, fejrészletének, a melynek formáját megállapítani ma már lehetetlen. Minthogy azonban annyi megállapítható, hogy ez a fejrész fölül gömbölyű záródású volt, így minden valószínűség a mellett szól, hogy formája az a magyar süvegforma volt, a melynek fölhajtott szélén elől egy kivágás látszik és a mely a XVI-ik századnak volt igen kedvelt viselete, de átnyúlt a XVII-ik sz.-ba is.¹

Ami a posztó felsőkabátot illeti, annyit mindenesetre meg lehet állapítani róla, hogy egészen rövid dolmány volt, a mely a csipőn alúl legfeljebb a köldök tájáig ért le.² Ez a kabátforma a XVII-ik századnak jellemző ruhadarabja és megállapításunk helyességét még az is támogatja, hogy ehhez a dolmányhoz többsoros és megkötött szövetövet használtak. A szövet-övetnek egy részlete a nagyon jellemző kötés-csomóval, szintén kiválasztható volt a sirleletek közül.

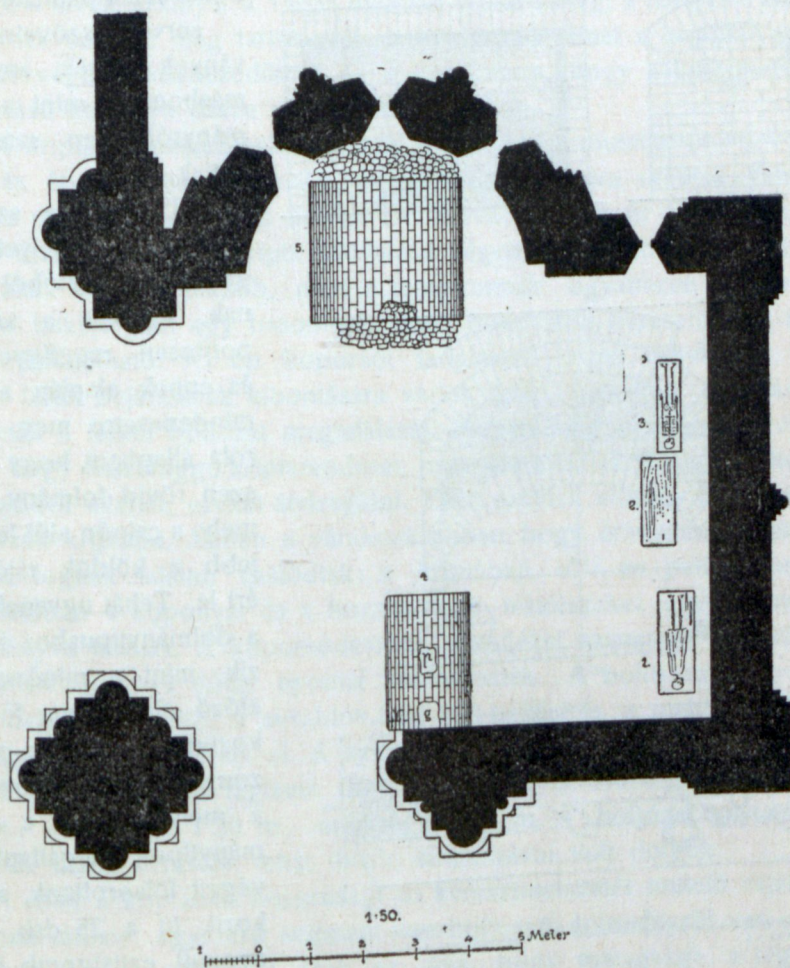
A dolmány szövete zöldes színű.

A sirban előkerült kardrészletek nagyon rossz állapotban maradtak fenn úgy, hogy megbízható reconstructiora nem alkalmasak. Az egyetlen, a mi e szablyapenge felől megközelíthető pontossággal megállapítható, csak annyi, hogy egy centiméternél többel keskenyebb, mint az eddig tárgyalt szablyapengék. De az is bizonyos, hogy a csúcsa-felé egy

¹ Nagy Géza i. m. XXI. tábl. 1–3.

² U. o. XXV. tábla 7.

centiméterrel kiszélesedik, tehát föltehető, hogy ezen a szélén hátirésze volt épen úgy, mint az eddig tárgyalt szablyáknak. Megegyezik azokkal abban is, hogy a markolatnyulvány 8 és 9 cm. közötti hosszúságot mutat és ez a nyulvány a penge síkjának meg nem tört folytatása. Kormeghatározásra ez a penge nem alkalmas, annyi azonban nagy valószínűséggel megállapítható felőle, hogy a már tárgyalt két szablyának típusát őrzi ez is, csak egy kissé későbbi periodusból. Ez a körülmény

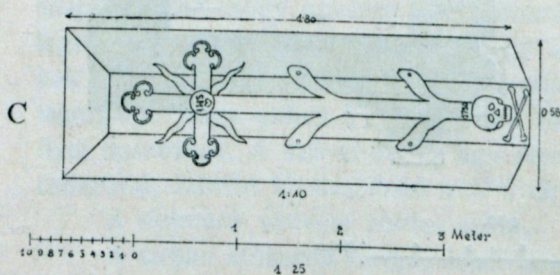
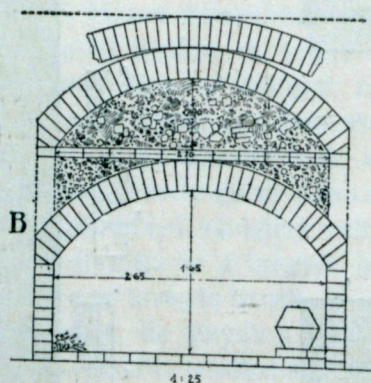
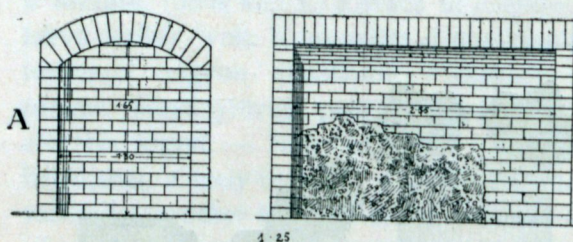

38. sz. kép. — Fig. 38.

egyezik azokkal a jelenségekkel, a melyeket a többi sírmellékleteknél megállapítottunk és így meglehetősen bizonyossággal helyezhetjük e szablyapenge részleteket a XVII-ik századba.

Az ez alkalommal talált következő, tehát immár *nyolczadik sír* 190 cm. mélyen került elő. (l. 38-ik kép 2) Itt csak fakoporsó maradványai kerültek elő és egy női hajtincs, amelybe szallag volt fonva.

A kilenczedik sir (l. 38-ik kép 3) két méter mélyen feküdt és férfi csontvázat tartalmazott. Az alsó testrészekhez tartozó csontok teljes épségben megvoltak, de a felső testrészek elmállottak. Mellékletül 25 drb. síma ezüst gomb került elő. A gombok elhelyezése pontosan megfigyelve olyan volt, hogy 21 drb. egyenes sorban a mell közepén húzódott végig és a medenczecsontok felett szűnt meg, két-két gomb pedig a deréktájon, ettől a sortól jobbra és balra foglalt helyet. A gombokat ezüst patinától conservált szövetmaradványok fedték, amelyek máshonnan, mint a dolmányról nem származhattak.

39. sz. kép. — Fig. 39.

rozetta ékíti. Azokon a dolmányokon, a melyeknek típusát az előbbi sirra nézve megállapítottuk, sűrű gombos, olyan gombolással találkozunk, amelyeknél a gombokat szakaszosan varrják föl úgy, hogy egy-egy szakaszba hat vagy több gomb kerül, két szakasz között pedig egy-egy gombnyi üres tér marad. Rendszeren három ilyen szakasz van a

Ezeknek a szövetdaraboknak, amelyek sárgásbarna posztóból vannak, egyikén a szabás pontosan megfigyelhető és ennek alapján annyit mindenesetre meg lehet róla állapítani, hogy egészen rövid dolmány volt, mely a csípőn alúl legfeljebb a köldök tájáig ért le. Tehát ugyanahhoz a dolmánytipushoz tartozik, mint a minővel az előző sirban már foglalkoztunk. Azokhoz a bizonyítékokhoz azonban, a melyeket ott e dolmánytípus megállapítása végett felsoroltunk, sorakozik itt a 25 drb. aranyozott ezüstgomb is, a melyeknek felső ormát a XVII ik századra jellemző

dolmányon. A most szóban forgó dolmányon tehát ezek a szakaszok hét-hét gombból állottak, a mi 21 gombot tesz ki. A fennmaradó négy gomb helyét Kovács úr pontosan megállapította és így tudjuk, hogy azok a függélyes gombsortól jobbra és balra, kettesével a csípő táján foglaltak helyet.

A sírok tartalmának ismertetésénél kétségtelenül megállapítható, hogy azok többé-kevésbbé megbolygatott sírok. Bizonyítékaink: a hetedik sírból kivett szablya, a vágás nyomait viselő süveg, a rongyolt ruha, a melynek szövete elég tartós volt; a nyolczadik sírnál a koporsó üres volta és végül a kilenczediknél az a körülmény, hogy a különben jó fenntartású koponya össze volt törve.

A kriptás temetkezések helyét is a 38-ik kép mutatja. (4—5.) Az alapozás átvizsgálása közben a munkások boltozatra akadtak. Ennek áttörése után a g-vel jelzett helyen Dr. Kovács István úr Fridli építészvezető úrral leszállott a krypta átkutatása végett. Érintetlen temetkezésre számítottak annál is inkább, mert a templomnak ugyanezen a részén, az oltár fülkéje alatt egy hasonlóan áttört boltozaton keresztül ép koporsó volt látható. Az ép koporsót tartalmazó krypta (38-ik kép. 5.) nyugot felőli bejáratának kibontására vártak épen, mikor a munkások jelentették a fennti boltozat megtalálását. Miután meg volt arra a lehetőség, hogy összefüggő kriptarendszer nyomára akadtak, nyugotról kelet felé haladva akarták ezeket átvizsgálni. Ezért szálltak először a 4. számmal jelzett kriptába. Abban a várakozásukban, hogy érintetlen temetkezésekre fognak találni, csalódtak; a kriptában u. i. és pedig annak keleti felében 4 koponyát és a hozzátartozó testrészeket egy halomba összehányva találtak. A koporsódeszkák töredékei szanaszét heverték. Mindenfelé iszonyú dűlés nyomai mutatkoztak. A boltozatnak p-vel jelzett helyén meglették a sirablók által tört nyílást is, a melynek száját deszkagerendázattal zárták el. A sirkamra padozatlan volt, oldalfalait is csak részben rakták ki téglával (lásd 39-ik kép A). Hossza (belvilága) 2.55 m., szélessége 1.30 m, mélysége 1.65 m. A boltozat folytatását kelet felé hiába keresték, tehát önálló sirkamrával volt dolguk.

A mint a kriptának hosszúsági és keresztmetszetét mutató rajzból világosan látható, egyszerű segment-íves boltozatú építményről van szó, amelynek összes erősítését csak az adja, hogy vastagsága a téglák hosszából került ki. Korának meghatározása a műépítész urak feladatához tartozik. Itt mindössze még csak azt jegyezzük meg, hogy a feltalálás sorrendje szerint ez a *tizedik sír* volt.

Ezután a krypta után az oltár fülkéje alatt mutatkozót vizsgálták át. Amint ennek keresztmetszete mutatja (39-ik kép. B) úgy látszott, hogy két egymásföle épített kriptával lesz dolguk. A felső részben temetkezési nyomokra nem találtak; faragott kövekkel és téglatörme-

léekkel volt az megtömve. Mindössze néhány deszkadarabból kezdtették azt, hogy esetleg kriptával van dolguk, mert ezeket a deszkadarabokat lehetett koporsómaradványoknak is nézni. Dr. Kovács István úrnak a jelentése azonban már utal arra, hogy ez a felső boltozat esetleg egyáltalán nem volt kriptá, hanem hogy az tisztán csak az alatta lévő valóságos kriptá boltozatának teher-könnyebbitése végett épült.

Ha a boltozat terhet hord, kiváltképen a dongaboltozat, amiről itt is szó van, akkor azokat egyszeri vagy kétszeri pónkolással a gyámfalak felé vastagítják, vagy pedig erősítő ívekkel gyámolítják. Ebben az esetben kétszeres erősítő ívről van szó, tehát minden valószínűség mellett szól, hogy tehermentesítő törekvésekkel van dolgunk, amelylyel mi itt nem kívánunk bővebben foglalkozni, minthogy a kérdés specifice a műépítész urakra tartozik.

Az alsó boltozat áttörését megnagyobbították és lementek az alsó (a tulajdonképeni) kriptába, hol annak déli sarkában koponyát, összehányt csontokat, bársonyruha foszlányokat találtak felhalmozva. Dél-nyugoti sarkában téglatörmelékeket és faragott köveket. Nyugoti oldalfala faragott kövekkel és sirkő töredékekkel volt kirakva. Itt volt a sírkamra bejárata, melyet az utolsó temetkezés alkalmával a még Kovács doktor úr által is épen talált koporsónak betevése után, rakhattak be. A koporsó, amelyet még épen találtak ebben a kriptában, a rajta látható évszám szerint egy 1730-ban történt temetkezéshez tartozik (lásd 39-ik kép C.) Ez volt tehát az utolsó temetkezés. A teljesen ép fenyőfa koporsóban az összes csontokat porrá válvá találták és minden melléklet nélkül. A déli sarokban fölhalmozott temetkezési maradványok mindenesetre sirrablás eredményei, amely vagy az utolsó temetkezés idejében, vagy pedig azt megelőzőleg esett meg. A téglatörmelékek a felső boltozatnak áttörése alkalmával kerültek ebbe a kriptába.

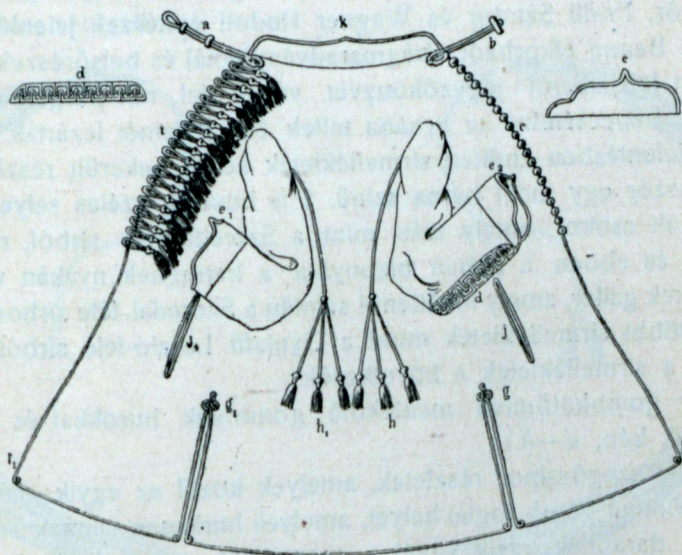
Az alsó kriptá méretei: hossza 2·67—2·70; szélessége 2·70, magassága 1·65—1·70 m. A felsőnek méretei: úgy a hosszúság, mint a szélesség tekintetében tökéletesen egyeznek az alsóéval, mindössze a magassága jelentéktelenül kisebb, mert ez csak 0·90 m-t tesz ki, a mi szintén csak amellet szól, hogy teher-könnyítés volt pusztán a célja.

1908. július havában a hó 1-től 3-ig ismét kutatnunk kellett, mert fel kellett bontani a székesegyház déli mellékhajójának bejárata mellett még 1907. évben felfedezett egy kriptát, azaz a *11-ik sirt*. Ennek a munkának elvégzésére Roska Márton urat küldöttem ki, akinek jelentéséből a következő adatok állanak rendelkezésünkre.¹

¹ Dr. Roska Márton jelentése 1908. július hó 1—3-ig tartó gyulafehérvári hivatalos kiküldetéséről. Erd. Nemz. Múz. Érem és Régiségtárának irattára: 324/1908. szám.

A kriptában legfelül pihent az 1793-ban elhalt Szeredai Antal, kinek szétmállott koporsójában felhalmozódott kő-, tégl- és vakolat törmelékek, vegyes föld és homok, arra engednek következtetést, hogy a rablókezekről ez a sír sem maradt ment. Csontváza már porladásnak indult. Amit belőle meg lehetett menteni, azt a csontporladékkal vegyes földdel együtt külön ládába rakták. Szétmállott a ruhája is úgy, hogy egyes teljesen értéktelen foszlányokon kívül csak sapkája, gallérja és öve maradt meg, színehagyottan bár, de teljes épségben; azonkívül egy pár szallagmásli. Mindezek a maradványok együtt tartva újabb eltemetésre várnak. Egyéb melléklet — gyűrű, kereszt stb. nem volt a sírban.

Az ásatással lejjebb haladva, a munkás lapátja fölvetette az 1754-ben elhalt *Gyulaffi Lászlónak* belső részeit tartalmazó urnája fölé

40. sz. kép. — Fig. 40.

helyezett, körzikk alakú vörösréz lapot, amelyen a következő fölírat foglalt helyet:

„Hic recondita iacent intestina excellentis | simi ac illustrissimi domini comitis Ladis- | lai Gyulaffi cancellarii aulici Tran | sylvanici camerarii nec non consili- | arii intimi, qui Viena ano MDCCLIV. | die vero XXVII mensis septembris anno aetatis suae quinquagesimo quinto, cursum | suum consumavit.“ Alatta: vésett halálfej csontokra helyezve.

A 40 cm. magas, fenn kihasasodó, lent vaspánttal ellátott urna kö-lapon pihent. Fedője ólommal volt hozzáferrasztva; két oldalán fül nyomai láthatók. Oldalának felső felén egy kb. 4 cm. hosszú vágás volt észlelhető, mely erőszakos ütés nyomait viselte magán. Az urna

alapjául szolgáló kőlappal egy szinten fakoporsó nyomát észlelte Roska dr. úr, melyet július 3-ikán bontott fel. Nem annyira koporsó, mint inkább sirláda volt, melyben egy hanyatfektetett csontvázat fedett föl. Föltevést a sirládáról igazolta a felfedezés, melynek kapcsán az alsó lábszárak nyujtottan nem értek el s így *befelé hajlítva* constátálta azokat. A koporsóban fekvő csontvázon teljesen tönkrement ruhafoszlányok voltak; dereka táján zsinorból készült öv, (gombkötőmunka) és egy fakeszttel ellátott olvasó, amelynek szemei szintén fából voltak; róla egy kegyérem s egy hosszúkás csüngő dísz lógott le. — A sir felett egy Mária Terézia-féle réz egyfillérest lelt. C—A pénzverő jegygyel, évszám nélkül.

Az urnát dr. Koródy Péter theologiai tanár, dr. Cserni Béla múzeumőr, Fridli Sándor és Wagner Rudolf építészek jelenlétében felbontotta. Benne elkorhadt virágmaradványoknál és belsőrészeknél egyebet nem lelt. Erről jegyzőkönyvet vettek fel, mit pergamentre írva, üvegben, bepecsételve az urnába tettek és azt ismét lezárták.

A jelentésben említett sírmellékletek közül bekerült részletek:

Először egy most barna színű, $1\frac{1}{2}$ hüvelyk széles selyemszallagból készült csokor, amely más, mint a Szeredai-féle sirból, nem származhatik és ebben a sírban bizonyára a karingnek nyakán volt. Egy rövid kerek gallér, amely föltétlenül szintén a Szeredai-féle sirhoz tartozik.

A többi sírmellékletek mind a Gyulaffi László-féle sirból kerültek ki. Ezek a sírmellékletek a következők:

egy gombkötőmívű mentekötő gomblyuk hurokkal és gombbal (lásd 40-ik kép, *a—b.*);

lapos szegőzsinór részletek, amelyek közül az egyik darabon 18 gombkötőmívű gomb foglal helyet, amelyek hurkosan vannak reá varrva. Ennek a darabnak egyik végét a mentekötő gombos részének belső végéhez hozzávarrták (l. 40-ik kép *c*);

e szegőzsinór részletek közül másik két darab egy helyütt hurkosan sarkot alkot (l. 40-ik kép *f—f₁*);

ismét más két darab vitézkötést alkotva két ágra nyílik (l. 40-ik kép *g—g₁*);

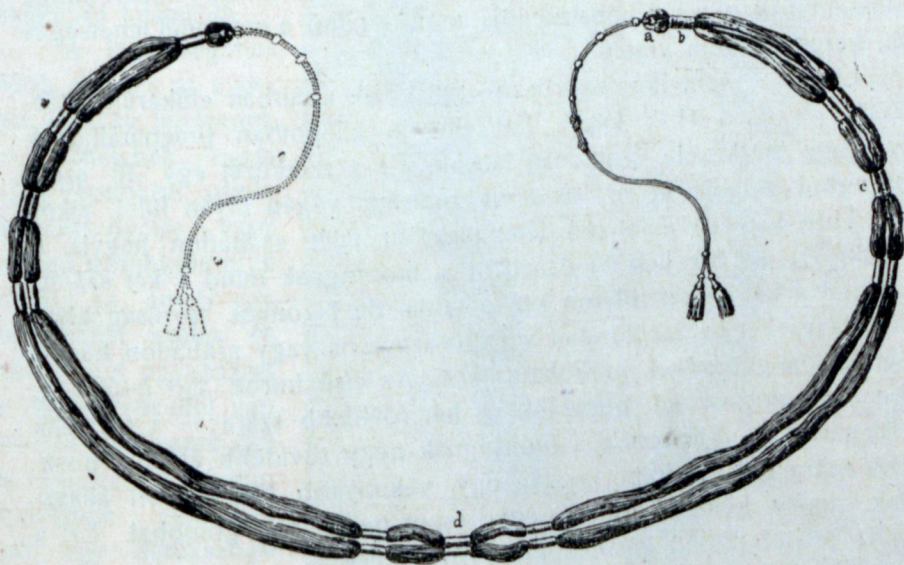
van aztán két darab olyan, amelyre egy gombot húztak és ettől a gombtól kezdődőleg azután három ágra válik és ezeknek az ágaknak a végein gombkötőmívű gombos bojt foglal helyet (l. 40-ik kép *h—h₁*);

van végül egy pár olyan részlet is, amelyen egyrészt a már említett (40-ik kép *c*) gombokhoz hasonló gombok, de egyuttal olyan gomblyuk hurkok is foglalnak helyet, amelyek gombkötőmívű gombos bojtokkal végződnek (l. 40-ik kép *i*).

Ez a pár darab czérnával szorosan összevarrt, tehát kétségtelenül összetartozó 8 pitykealakú és egy lapos gombot, illetve gombmarad-

ványt visel magán, amelyek mind gombkötőmivűek; továbbá egy vas-kapocs maradványát és 13 gomblyukhurkot. Már itt meg kell jegyeznünk, hogy a pitykealakú gombok formára teljesen megegyeznek azokkal a gombokkal, amelyek a 40-ik képen c-vel jelölt részleten vannak feltüntetve, de ez utóbbiaknál valamivel kisebbek.

Van a leletek közt azonban még 16 gomblyukhurok és még egy nagyobb fajta pitykealakú gomb. Van aztán egy bársonygallér részlet, amelynek béllése eltűnt. (l. 40-ik kép k) és két karajos szélű tag, melyekhez két egymásnak szemközt elhelyezett olyan zsinórhurok-sor csatlakozik, amelyeknek hurkait egy harmadik zsinór fűzi össze egymással. E tagok kétségtelenül a mente ujjának alsó szegélyét alkották, a huroksor pedig (l. 40-ik kép d—e.) e menteujjak alsó hasítékának összefűzésére szolgált.

41. sz. kép. — Fig. 41.

Ezeknek a részleteknek gondos egybevetéséből kitűnik: először az, hogy kétségtelenül egy mente maradványaival van dolgunk, amelyet a mentekötő segítségével a vállra vetve — tehát tulajdonképpen fel nem öltve — is lehetett viselni. Ennek a mentének jellemző sajátosságai közé tartozik először az, hogy zsebei vannak, továbbá hogy a szárnyai alul két helyütt fel vannak vágva és hogy hátul is testhez állóan szabott. Ezzel a mentével találkozunk a XVIII-ik század második felében,¹ ami azt mutatja, hogy Gyulaffi László mentéjéről van szó, miután az

¹ Nagy Géza i. m. XXXIV. tábl. 11., XXXVI. tábl. 2—3.

ő belsőrészeit tartalmazó urna feliratának évszáma egyezik a mente reconstructioja segítségével nyert adatokkal.

Egészen bizonyos tehát, hogy ehhez a mentéhez az a rövidszárnyú dolmány tartozott, amelynek szárnya csak a czombok felső részeit takarja el és amely sokkal több gombot mutat, mint maga a mente.

Megállapítottuk, hogy *azok a gombok*, amelyek azon a pár szegőzsinór-részleten vannak, amelyeken egyuttal gomblyukhurkok, meg vas- kapocs maradványa is vannak, *valamivel kisebb méretűek*, mint azok, a melyek a 40-ik képen *c*-vel jelölt szegőzsinórrészletre varródtak reá. Világos tehát, hogy ezeknek a mentén szerepük nem lehetett. Egyéb- ként számuk is sokkal jelentékenyebb, hogysen ott elhelyezhetők lennének. Ilyenformán kétségtelenül csak dolmányhoz tartozhattak, amelyből persze a szövetrészek teljesen tönkrementek. Épen azért ennek a dolmánynak olyan reconstructiója, mint a minő a menténél lehetséges volt, keresztül nem vihető.

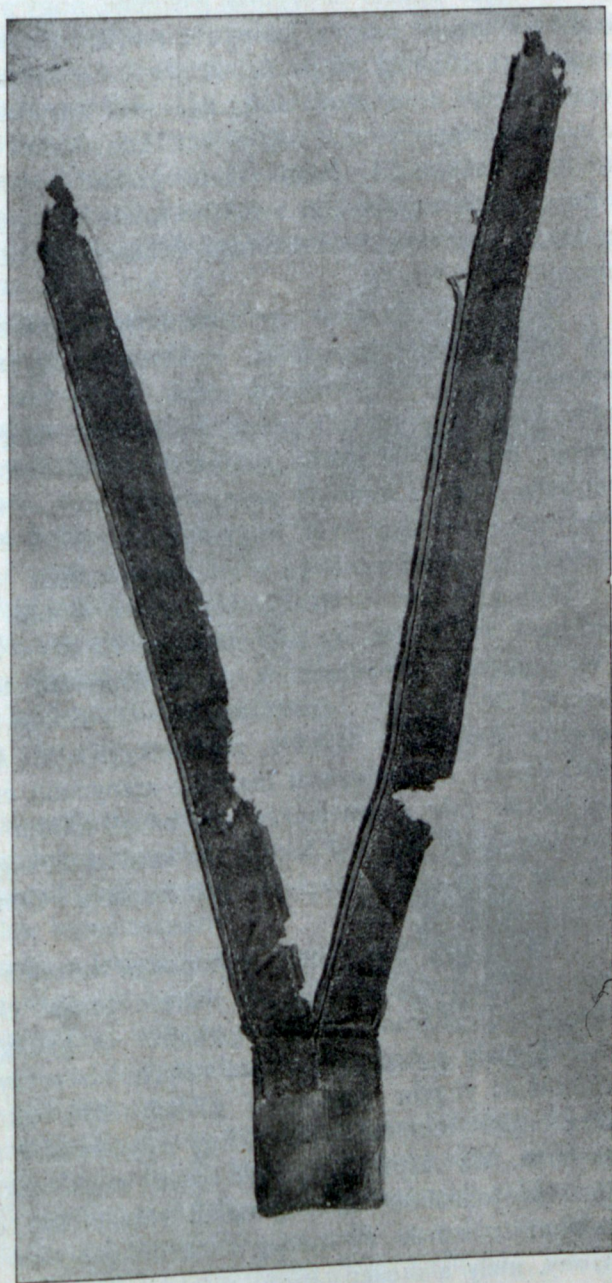
Ehhez a mentéhez szorosan csatlakozik a sirban előkerült *vitéz- kötéses öv* (lásd 41-ik kép.). Ezt elég jó állapotban praeparálhattuk úgy, hogy szerkezete pontosan látszik. Ez a szerkezet egy 30 szálú motringból alakítja ki az övet. A motring végén olyan fület alkot, (lásd 41-ik kép *a*) amelynek felét megköti, felét szabadon hagyja. A fül alatt (lásd 41-ik kép *b*) összeköti a motringnak mind a két szárát; ezen alúl a két szárát folyton külön tartja, de bizonyos távolságokban átköti és ezeket az átkötéseket vagy összevarrja vagy szabadon hagyja és ennek segítségével hurkokat alkot. Az első hurok tart *b*-től *c*-ig, ebbe a motringnak két hosszabb és két rövidebb szára; — a második hurok tart *c* től *d*-ig, ebbe a motringnak négy rövidebb és két hosz- szabb szára esik. A fülbe azután egy vékonyabb toldózsínórt akasz- tottak, amely kétrétű, fölnt négy, lennt pedig egy gombbal. Ezt a zsinórt később kötött két csomóval rövidítették.

Az eddig előadottak adják az övnek felerészét, a másik fele ter- mészetesen ezzel azonos. Itt a toldózsínór hiányzik, de meglévő csonkjá mutatja, hogy megvolt. Az egész övnek a hossza, a toldózsínór nélkül 346 cm. vagyis 131 hüvelyk. Egészen világos, hogy most már szét- nyúlt állapotában van úgy, hogy eredetileg 130 hüvelykre lehetett ter- vezve, vagyis egy átlagos férfidereket háromszor érhetett körül. Az átlagtól való eltérést javították aztán a toldózsínórral, amelynek a hossza egy-egy oldalon 71 cm., vagyis 27 hüvelyk. A hurkoknak egymáshoz való arányait pontosan adja a rajz, amely az eredeti nagyságnak egy tized része.

Ugy látszik, hogy a mente és a dolmány — amint erre az egy- korú rajzok is támasztékokat adnak — azonos szövetből készült és így bizonyos óvatosságra kötelesek vagyunk. Nevezetesen azokon a viselet-

képeken, amelyekre fentebb hivatkoztunk, a dolmánynak köröskörül prémszegélye van, de külön nyaka nincs és így lehetséges, hogy az a gallér, amelyet reconstructionkon (40-ik kép k.) a mentéhez hozzáfűztünk, nem tartozott a mentéhez, hanem a dolmányhoz. Ám de perspectivus módon még így is a maga helyén van a reconstructionban, mert ez a nyaki rész a nyak nélküli mentéből kilátszott.

A legkétségtelenebb darabja az e sírból kikerült leleteknek az, amelynek rajzát 42-ik képünkön adjuk. Selyemszövetre varrt kétágú, gombkötűmívű szallag ez, amely egy hüvelyknyi széles és amely alul ugyanazzal a selyemszövettel van bélelve, amilyenre alul is rávarrták. E selyemszövetnek előlapjára alul egy derékszögű paralelogramma alakú, selyemszövetre nyomtatott, elmosódott, alul felíráttal ellátott szentképet varrtak fel s így kétségtelen, hogy ez a sírmelléklet *scapulare*. Ebből viszont bizonyos, hogy ez is éppen úgy, mint az első helyen tárgyalt csokor Szeredai Antal sírmellékleteihez tartozik.

42. sz. kép. — Fig. 42.

Az 1908. évi kutatások ezzel a sírral befejeződtek és azoknak újabb fölvételére csak 1912. év november hó 12-én nyílt alkalom, amikor Fridli Sándor építész úr írásban jelentette, hogy a székesegyház kereszt-hajójának északi négyzetében sírra találtak. Ez alkalommal dr. Kovács István úr szállott ki megbízásom alapján a helyszínére, akinek jelentéséből idézem a sírleletek előfordulásának körülményeit.¹

Még ugyanazon a napon két, közvetlenül egymás mellett fekvő sírt bontottak ott fel. Mind a kettő szabad temetkezésből származott; a koporsókat egyszerűen a földbe ásták be, mégpedig a kereszthajó, az északi mellékhajó és a főhajó érintkezését közvetítő oszlop alapozásának keleti felénél.

Mind a két koporsó egyforma hosszúságúnak bizonyult, t. i. mintegy 130–140 cm. hosszúnak, szélességük együttesen 70 cm.-t tett ki. A temetkezések bolygatatlanok voltak. A koporsó méretei és az a körülmény, hogy a csontok teljesen elmállottak, magukban is arról tanuskodtak, hogy fiatal gyermekemberek temetkezéseiről van szó. A sír mélysége mind a kettőnél azonos volt, ami — tekintettel a leletkörülményekre — amellet szól, hogy közel egykorú és talán egy családhoz tartozóknak temetkezéseivel állunk itt szemben.

Az egyik sír — hozzázámítva az előbbi kutatások alkalmával napfényre kerültek is, *sorrendben a 13-ik* — 2 m. mélyen feküdt. A fej nyugoton, közvetlenül az oszlop alapozása mellett; a lábak keleten. Hossza 130–140 cm., szélessége 30–35 cm. A koporsó teljesen összelapulált. Tetején, a lábfelőli részen egy *rövid kard* került elő hüvelyével együtt. Ez utóbbinak díszítése aranyozott ezüst sejtekkel történt. Ugy látszik már a temetkezés alkalmával három darabba tört. A kard markolata a fej végé felé feküdt. A kard mellett gömbös *vasbuzogány*, melynek vége ezüst hüvelybe volt bujtatva. Gömbje a koponya felől feküdt.

A koporsó belsejében, a koponya közelében találtak szívalakú, aranyozott ezüstlapból álló és három tokkal ellátott azonos típusú *kalpagforgót*; három aranybolgárkából és gyöngyökből összeállított *rozettát*, mely a *kalpagforgónak* selyem- és aranyszálakból font, összekötött és végein aranyozott pikkelykébe futó ágszerű részének tövére (aljárá) lehetett erősítve. Egy selyemszál t. i. e két darabot összeszetartotta. Az egyik forgónak egyik szélső tokja letört. A ruházat nagy része elmállott. A megmaradt részek két dolmányhoz és egy mentéhez tartoznak és pedig a téli dolmányhoz tartozik két darabka bársony, mely a mellen záródó részből való és amelyeken ezüst-gombok és rávarrt selyem gomblyukak vannak; a nyári dolmányhoz, mert

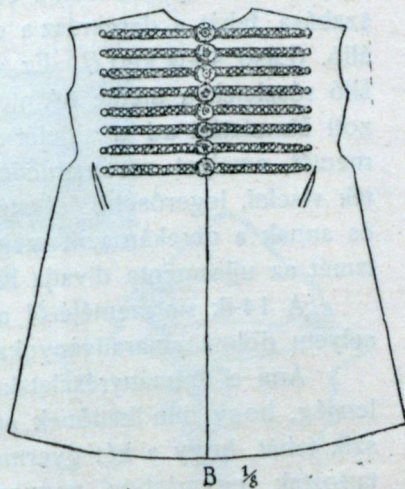
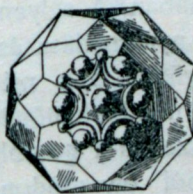
¹ Kézirat dr. Kovács István úrnak a helyszínén készített jegyzeteiben.

ilyen is volt, az a mintás selyemből származó foszlány, amelyen elől selyemgombok vannak és két ugyanilyen anyagú és ezüst, kampósfejű kapsokkal ellátott ujjvég részlet. A *mentéhez* tartozik egy zsinoros bársonyfoszlány 8 kristálygombbal. A jobb láb tájáról valók a denár nagyságú pitykék, kapsokkal. Előfordultak még párnahéj foszlányok, szemfedőréssz és csipkék, továbbá egy pár cipőtalp és vassarok.

Szükséges, hogy mielőtt e sír mellékleteinek tárgyalásába bocsátkoznánk, megismerjük dr. Kovács István úrnak a másik sírra vonatkozó jelentését is, amely sír, a napfényrekerülés sorrendje szerint, a 14-ik. Ez a jelentés a következőket tartalmazza erre a sírra vonatkozólag:

Ez a másik sír az előbbinek többszomszédságában feküdt észak felől. Szintén gyermeksí, kevés maradvánnyal, amelyek közül kiemtetendő egy vaskard (rövid); ruhafoszlányok és pedig a mente zsinorzata 9 drb. hosszúkas selyemgombbal; a mintás selyemdolmány foszlánya 8 drb. gömbös selyemgombbal és az ujjak záródásáról való nyitott kúposfejű ezüstkapsokkal ellátott két darabka selyemfoszlány 7—7 gombbal. Aranyszálakkal áthuzott selyem csákóforgó (?) ágalakú; két vaspatkó, egy cipőtalp és egy mintás szövetrészlet.¹⁾

Ha a jelentésnek ezekkel az adataival egybevetjük azokat a maradványokat, amelyek praeparálás útján megmenthetők voltak, akkor természetesen tisztábban láthatunk, mint a helyszínén ez egyáltalában a legnagyobb lelkiismeretességgel is lehetséges volt és megállapíthatjuk, hogy a praeparált szövetmaradványok tanúsága szerint, úgy az első, mint a második sírban egy-egy selyemdolmány és egy-egy bársony mente tényleg volt. Ezeken a ruhadarabokon kívül volt még, legalább a 13-ik sírban kétségtelenül megállapítható módon, egy selyemnadrág, amelynek alsó hasitékához tartozik az a 16 drb. denár alakú pityke, amelyet a hivatalos jelentés mint olyant említ meg, amelyek a jobb láb tájékáról kerültek elő. Egyebet a ruhadarabok közül — ter-

B $\frac{1}{8}$ A $\frac{1}{2}$

43. sz. kép. — Fig. 43.

¹⁾ Dr. Kovács István hivatalos jelentése.

mészetesen a süveget leszámítva — e két sír tartalmaképen felvenni nem kellene, ha — amint láttuk — a hivatalos jelentés a 13-ik sír mellékletének felsorolásánál határozottan nem szólana *két* (egy nyári és egy téli) dolmányról.

Már most a 13 ik sír mentéje kétségtelenül az a most barna színű bársonymente volt, amelynek melli részéből aránylag elég jól meg lehetett menteni annyit, amennyin világosan megállapítható az a 8 vert-csipke mivű gomblyukpánt és az ennek megfelelő gombpánt, amely utóbbihoz tartozik kétségtelenül az a 8 drb. kristálygonb (43-ik kép A.), amely ebből a sirből előkerült. Ennek a mentének sajátossága, hogy nyitott, azaz ujjatlan mente és hogy a csipőnél legyezős öblöt mutat a szabása, tehát a derékrész a csipő felé behuzódik vagyis kissé testhez álló. (Lásd 43-ik kép B.) Ez a reconstructio, amelyet a rendelkezésünkre álló részletek a mente tekintetében lehetségessé tettek, eléggé határozott útmutatást ad a sírlelet kora tekintetében. Azt a szabású ujjatlan mentét, amelyet reconstructionk mutat, a XVI-ik század végén kezdeték viselni, legerősebb divata azonban a XVII-ik század első felében és annak a derekán volt meg.¹ Már a XVII-ik század második felében ismét az ujjasmente divatja lép előtérbe.

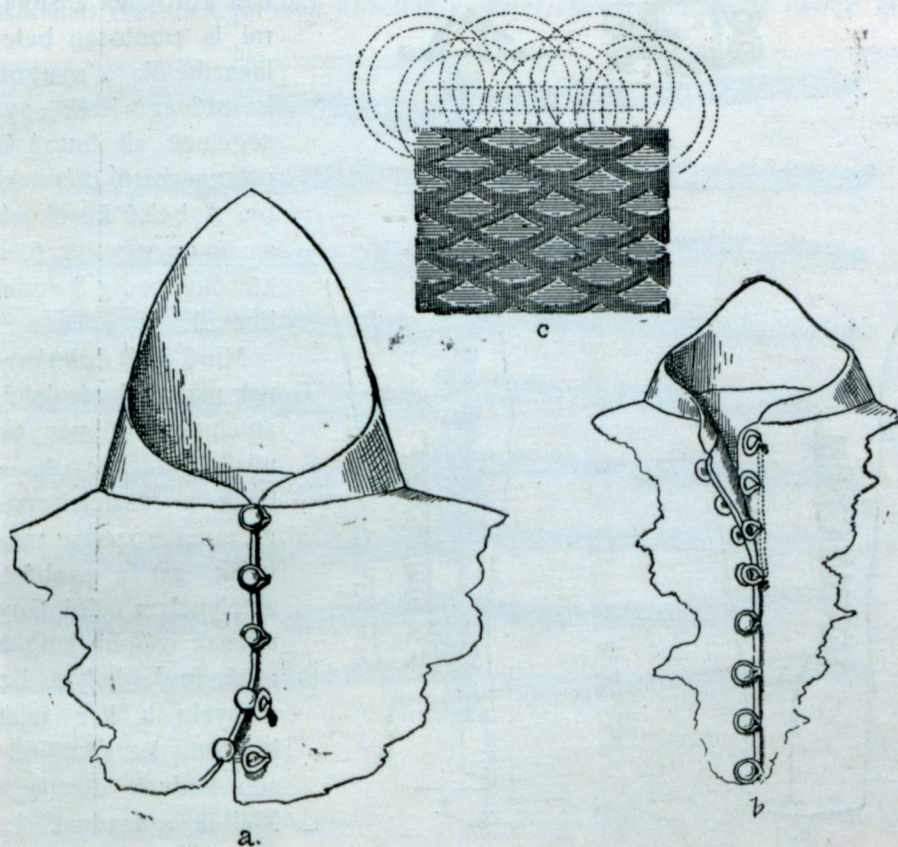
A 14-ik sír mentéjéről alább szólunk. Itt előbb tárgyaljuk azokat a selyem dolmánymaradványokat, melyek a két gyermeksírből kerültek ki.

Ami e dolmányrészleteket illeti, mindenesetre megszívlelendő jelenség, hogy mindkettőnek anyaga egyazon mintájú selyem. Úgy látszik tehát, hogy a két gyermek, akinek öltözetéhez ezek a ruhadarabok tartoztak, egymáshoz nagyon közel elő időben haltak meg. Valami járvány ragadta tán el mind a kettőt, akár egyidőben, akár rövid egymásutánban. A selyem dolmányokból megmaradt mind a kettőnél egyrészt a nyak nyílása és a hozzácsatlakozó melltájéki elülső rész, amelyen az egyiknél 5, a másiknál 8 gombkötő mivű gomb maradt. Ezen a részen mind a kettőnél gombkötő mivű zsinórszegés foglal helyet, amely zsinórszegés a gomblyukas részen elmarad, ehelyett azonban a szegő-zsinórból oly módon alakítják a gomblyukakat, hogy a zsinórt egyfolytában rávarrják a szövetre és a gomblyukak helyén a szövetet kilyukasztván, ezen a lyukon egy-egy gomblyukhurkot dugnak ki és aztán a következő gomblyukig, amelyet hasonló módon alkotnak, símán varrják fel a zsinórt. (l. 44 kép a, b.) A felső selyemszövetet egy alája tett másikkal bélelték ki; ennek a bélésszövetnek műstrája azokat a félrhombusokat mutatja, amelyeket jellemzőknek állapítottunk meg az első sirből előkerült ruhaszövet részleteknél is és ez a körülmény pontosan beilleszti ezeket a ruhaszövet részleteket is abba az időbe, amelyet

¹ Nagy Géza l. m. XXI. tábl. 5., XXIII. tábl. 3., XXIV. tábl. 8.

a dolmány szabásmintája után megállapíthattunk. A felső selyemszövet mintája olyan rhombusos háló, amely egymást metsző körivekből alakul. (L. 44-ik kép c.)

Ennek a mustrának szerkesztése pontosan keresztül vihető volt úgy, hogy könnyen megállapítható, hogy ez a mustra egymást metsző concentricus körök segítségével szerkesztődött olyan módon, hogy a körívek középpontjai egy — derékszögű paralelogramm — hálózatra esnek.

44. sz. kép. — Fig. 44.

A szerkesztés alapja egy felső és egy alsó körsor, mégpedig olyan, amelyből mind a kettő kettős concentricus körökből alakul. A felső körsornak középpontjai egymástól 10 vonalnyi távolságban vannak, az alsó körsoré egymástól szintén ennyire, de ezeknek a középpontjai az első körsor középpontjait összekötő vonalnak a közepére esnek, de három vonallal lejjebb fekszenek.

Tehát a páratlan sorok középpontjai egy függélyesbe esnek, a páratlanokéi szintén egybe. Így képződik az a derékszögű paralelogramm

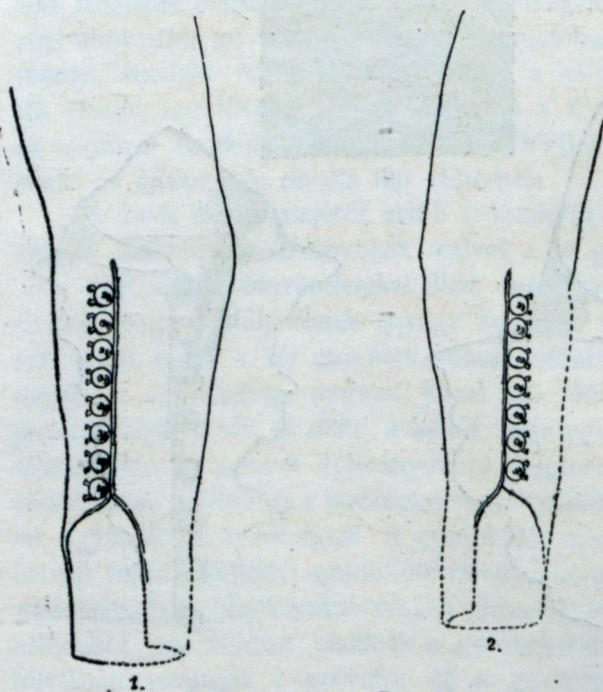
alakú háló, amelyben a függélyesek egymástól való távolsága 5, a vízszinteseknek egymástól való távolsága pedig 3 vonalnyi.

A szerkesztésnek ezek a méretei a keleti hosszúságmérték szerint pontosan nem fejezhetők ki, míg amint a fentebbiekből láttuk, a hüvelyk részeiben, a vonalakban igenis pontosan kifejezhetők voltak. Jogos tehát az a következtetésünk, hogy az a selyemszövet, amelynek mintáját a nyugati mértékegység adatai szerint megszerkeszthettük, nyugoti műhelynek a készítménye. Annál is inkább, mert a szerkesztésre használt köröknek a sugara

is pontosan beleilleszthetők a nyugoti hosszúságmérték egységeinek alkalmazásával nyerhető méretekbe. A belső köröknek a sugara ugyanis 6, a külsőké pedig 8 vonal hosszú.

Mind a két dolmány-nak maradtak részletei, amelyek a dolmányok ujjából származnak. — Ezek a részletek nagyon határozottan mutatják azt a szabást, amelynél a dolmány ujjának végén kiugró nyelv foglal helyet. Ez a nyelv a kéz fejet borította be s különösen kedvelt divatja a XVII-ik századnak (L. 45-ik kép). A dolmány ujjának az alja felhasí-

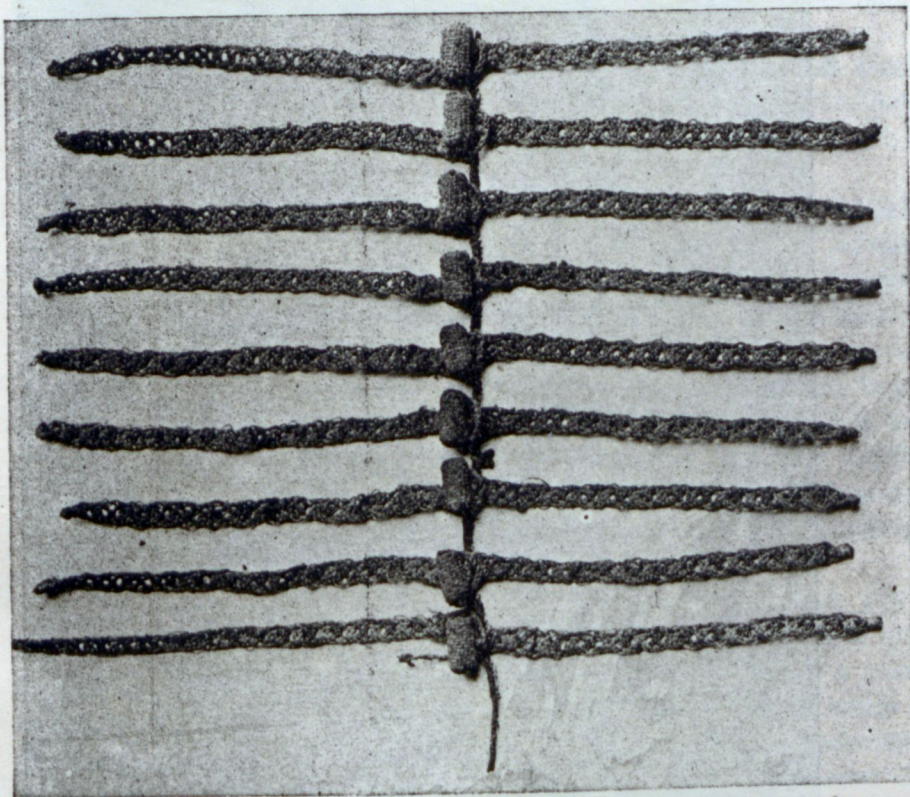
45. sz. kép. — Fig. 45.

tott és kapcsokkal összekapcsolható. Az egyik példán 7 kapocspár foglal helyet, mind a két ujj nyílásán (45-ik kép 2.) a másikon 8—8 kapocspár. (45-ik kép 1.) Ez az utóbbi körülmény módot nyújt arra, hogy megállapítsuk, mikép ez a 8 kapcsos dolmány tartozhatik ahhoz a nadrághoz, amelynek 16 drb., denár alakú kapcsáról már megemlékeztünk. Nagyon valószínű ugyanis, hogy ez a 16 kapocspár nyolczanként foglalt helyet a nadrágszáraknak alsó hasítékán, bár Kovács úr jelentése, amelyet fentebb idéztünk, csak a jobb láb tájékáról említi ezeket. Ter-

mészeten e tekintetben csak szerencsésebb leletkörülmények lehetnek döntők.

Ehhez a két temetkezéshez tartozik 3 darab sarútalp bőrrészlete és 4 darab sarúvasalás, amelyek minden tekintetben egyeznek azokkal, amelyek a negyedik sirban előfordultak és amelyeknek pontos reconstitúcióját ott nyújtottuk. (Lásd 8-ik kép.)

A most tárgyalt sírok közül az egyiknek mentéjéből elég megbízható részletek maradtak fenn. A másik sirnak mentéjéből csak nagyon alakatlan részletek jutottak kezeinkbe, amelyeket különben is nehéz el-

46. sz. kép. — Fig. 46.

választani a másik mentétől már csak azért is, mert az anyaguk épen úgy, mint azt a két selyemdomlánynál láttuk, teljesen azonos, sima, most barna színű bársony. Azonban valami mégis maradt ebből a mentéből is, amiről — azon a kétségtelen rokonság révén, melyet a 13-ik sir mentéjének hasonló felszerelésével mutat — egészen bizonyos, hogy hozzátartozott. Nevezetesen 9 vertcsipke mivű gomblyukpánt és az ennek megfelelő 9 gombpánt, henger alakú gombkötőmivű gombokkal, amelyek mind aranyfonállal vegyített selyemfonálból készültek. (L. 46-ik kép.)

47. sz. kép. — Fig. 47.

Ezek a pántok világosan mutatják, hogy tökéletesen az előbbi sír gyermekmentéjéhez hasonló mentével van dolgunk. A különbség mindössze annyi, hogy ez a mente nagyobb fiúé volt, mert hiszen 9 gombra volt szükség a mente csipőjéig. Ugyanehhez a mentéhez tartozik továbbá 5 darab vertcsipke mívű, aranynyal vegyes, áttört selyem szegőzsinorszállag, amelyek tökéletesen egyeznek anyag tekintetében a már említett pántokkal, mindössze hogy művezetük jelentékenyen egyszerűbb; végül 7 darab gombkötő mívű gomb, szintén aranynyal vegyített selyemből és az ezekhez tartozó barna selyem gombkötő mívű gombpánt, amely részlet máshonnan, mint a menteszárnyaknak begombolható alsó hasítékából nem eredhet.

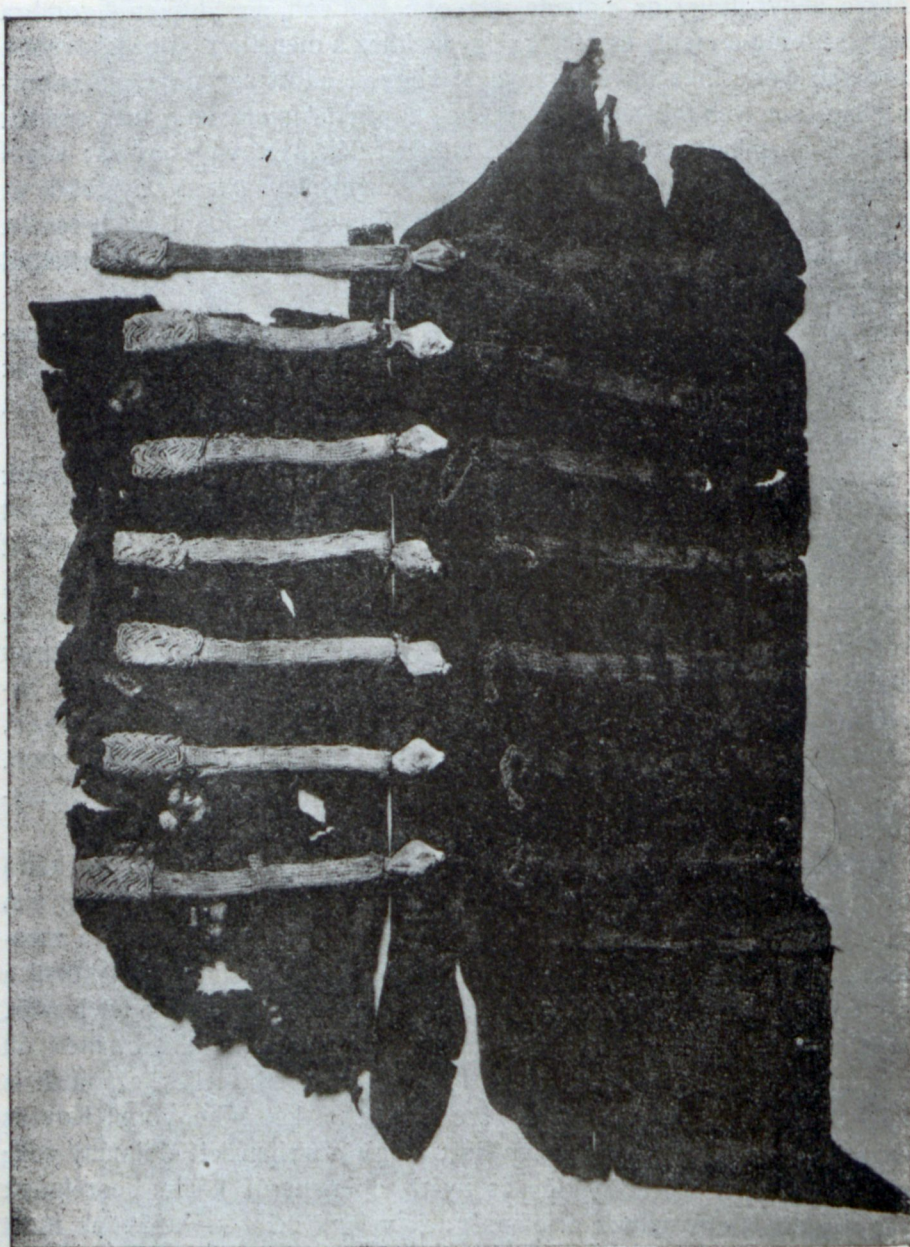
Az eddigiekben tehát megismerkedtünk mind a két sírnak mentéjével is, dolmányával is, azoknak a maradványoknak révén, amelyek e két gyermeksírból kikerültek. Ezzel azonban a két sír egyikének, t. i. a 13-iknak ruházati maradványaival nem végeztünk.

Kovács István dr. úrnak fennebb közölt jelentése megemlékezik még két darabka bársonyrészletről, amelyen ezüstgombok és reávarrt selyem gomblyukak vannak. Ezeknek először azt a képét adjuk, amelyet előkerülésük állapotában nyújtanak. (L. 47-ik kép.) E képen látható, hogy azon a darabon, amelyiken a gomblyukak vannak, olyan gyűrődés esett, amely kétrétbe hajtotta. Így hát könnyen megeshetett, hogy a dolmány, amelyhez tartozott, nyitva maradt. Ezen a gyűrődött darabon 8 ugyanolyan, ezüsből készült gombpántnak lenyomata látszik, amelynek 7 darab ép példája ma is megvan a másik bársonydarabon.

Ezek a lenyomatok valószínűleg úgy keletkeztek, hogy a bársonydarab ráfeküdt a másikra, amelyeken gombpántok vannak.

Már most ha ennek a darabnak kiterített képét (L. 48-ik kép.) tekintjük meg, akkor látjuk, hogy tényleg egy dolmány elejéről van szó, amely dolmánynak épen úgy 8 gombja volt, mint annak a mentének, amelyet ugyanebben a sírban már tárgyaltunk. Ezek közül a gombok közül egy mindenesetre hiányzik, ha ugyan fel nem tételezzük, hogy a legalsó lenyomat valami mástól ered; annál is inkább, mert ott nem látunk gomblyukvarrást és így a hét gomb teljes számnak is föltételezhető. Ezeket tekintetbe véve nem lehet kétségbe vonni Kovács István úrnak azt a ténymegállapítását, hogy a sírban két dolmány volt; más kérdés persze, hogy téli és nyári dolmányról kell-e beszelnünk vagy pedig, hogy ennek a jelenségnek valami más — előttünk most ismeretlen — oka van.

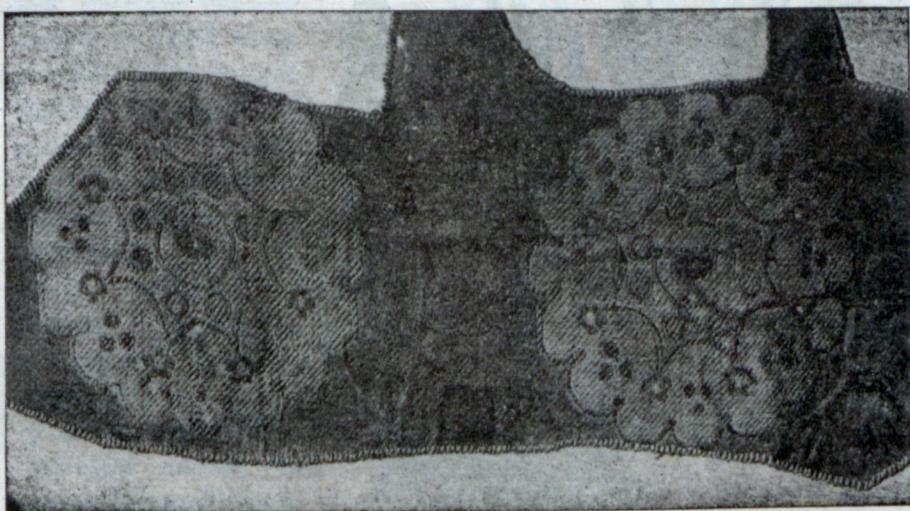
A gomblyuk pántok gombkötő mívű ezüst szövetből készültek, maguk a gombok pedig öntöttek ugyan, de vésett diszitményük a gombkötő művet igyekszik utánozni. A stílus ugyanazonosságáról az a rozetta beszél, amely a gombok végén foglal helyet és amely a hat cikkelyes

48. sz. kép. — Fig. 48.

gombok czikkelyei számának megfelelőleg hat szírmű. Ezek a szírműk ugyanazt a szivalakot mutatják, amely a forgónak tolltartó hüvelyeit is viseli és így műhelyhagyományok tekintetében is szorosan egy műhelyre vall mind a kettő. Ha tekintetbe vesszük azt a muzulmán vonást is, amelyet — határozottan nyugoti vonások társaságában alkalmunk lesz kiemelni annál a forgónál, amelyik ugyanebben a sírban került elő (l. 50-ik kép) — úgy nem nehéz megállapítanunk, hogy ezeknek a gomboknak a mestere épen úgy, mint azoké a forgó bogláróké, erdélyi ötvös volt; sőt a temetkezés helyét is tekintetbe véve, meg azt a jelentőséget, amelylyel Gyulafehérvár az erdélyi fejedelmek korában bírt, egyenesen gyulafehérvári ötvös.

A 14-ik sír anyagát tartalmazó csomagban, még egy selyembrokát párnahúzat részletei is voltak.

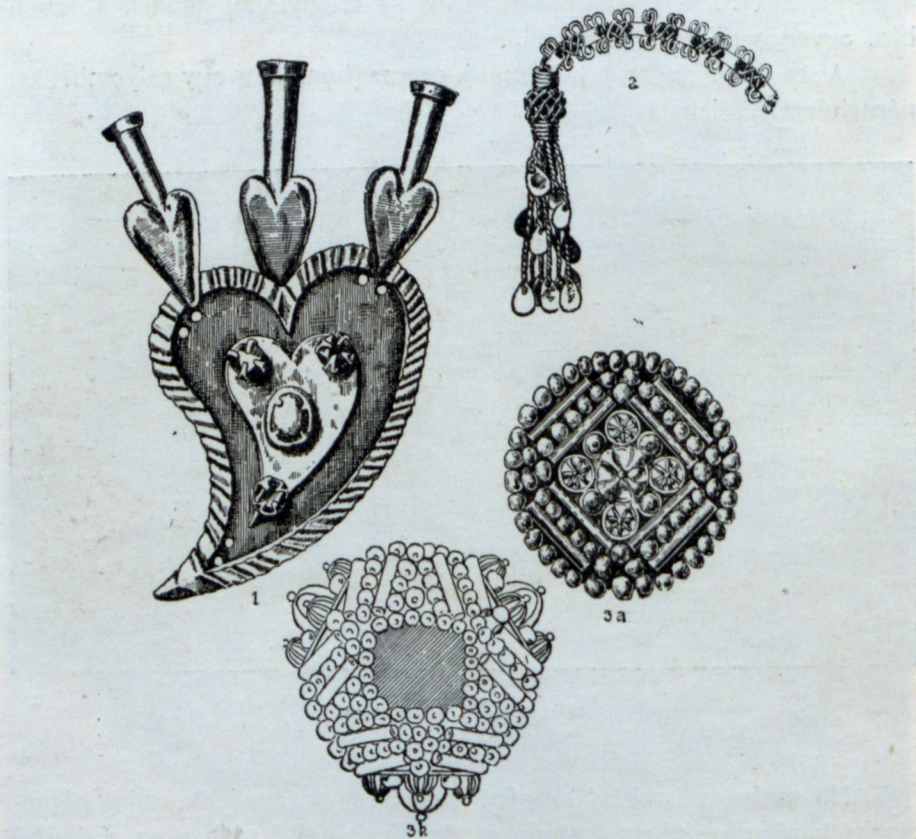

49. sz. kép. — Fig. 49.

Ha ezeket a brokátdarabokat vizsgáljuk, amelyek, mint párnarészletek számba jöhetnek, úgy mindenesetre első sorban az a díszítő motívum jön számításba, amely ennek a szövetnek mezejét egyedül díszíti. Ez a motívum (49-ik kép) világosan mutatja azokat a körívrészletekből alakított kereteket, amelyekkel megismerkedtünk akkor, amikor a 6-ik számú sírnak szablahüvely sejtjeit tárgyaltuk. Csak arra kell emlékeznünk még, hogy azokat a féső rózsabimbó motívumokat, amelyeket az analógiául felhozott keleti szövetmintán jellemzőknek találtunk, a 3-ik sír ruhavállán láttuk és ezzel a ruhaváll szövetével tökéletesen azonos fajtát mutat a technikai kidolgozás tekintetében az a szövet, amelyből a most szóban forgó párna, vagy párnák készültek.

Mindezekből egészen világos, hogy az a kormeghatározás, amelyet ott nyújtottunk, itt is helytálló.

Ami már most a 13-ik sírban előfordult ékszereket illeti, szólnunk kell először a kalpagforgóról. (Lásd 50 és 51-ik kép.) Ennél, mint alap az a két aranyozott ezüst-tag szerepel, amely körívekből szerkesztett ívelt csúcsú szívalakot mutat és amely három, a tetejére helyezett — szívből kinövő — tokot visel. (50 és 51-ik kép 1.) Ezeket egymás mellett elképzelni épúgy lehetséges, mint egymás fölött. Erre az utóbbi esetre egy példát mindenesetre idézhetünk t. i. II. Ferdinánd

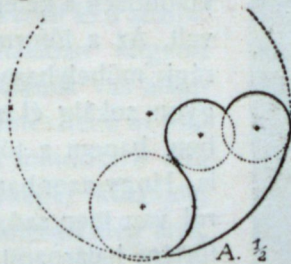
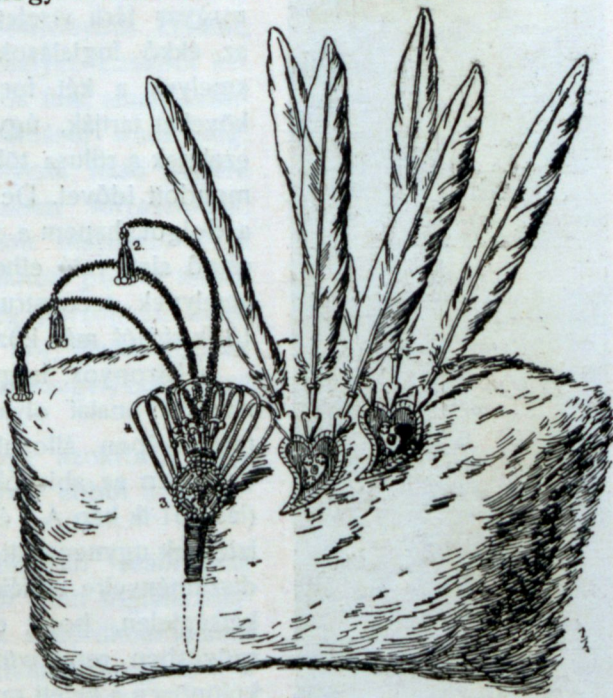
50. sz. kép. — Fig. 50.

magyar királynak (1618–37.) Rubenstől festett arczképén, amelyet a bécsi udvari gyűjtemény őriz.¹ Ezen a képen a király kucsmáján három, egymás fölött elhelyezett és fokozatosan nagyobbodó rozetta foglal helyet. Ezt az elhelyezést teljesen valószínűtlenné teszi az a körülmény, hogy a három tokba bármiféle díszítményt teszünk, úgy az

¹ Nagy Géza I. m. XXV. tábl. 1,

alsó toknak ezek a díszítményei takarják a felsőnek azt a lapját, amelyik világosan érvényesülésre hivatott, mert hiszen kiemelkedő profilos aranyozott szegélye és szintilyen középső része, amelyet még ékkövek is díszítenek, mind azt a czélt szolgálják, hogy ez a lap érvényesüljön. Másrészt ezeknek a tagoknak tokjai határozottan divergens irányú, egy kör sugarainak irányában elhelyezett, tollak fölvételére szolgáltak. Kétségtelenné teszi ezt az, hogy a tollaknak szárai több tokban még most is benne vannak. Ezek-

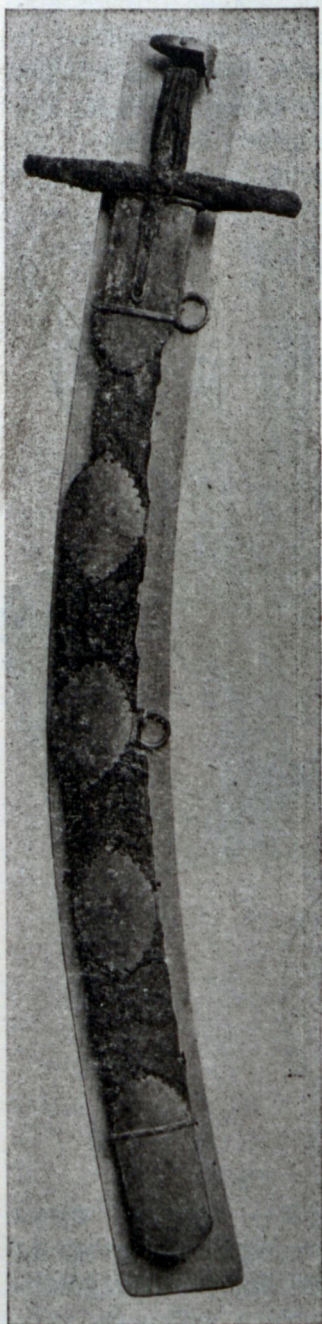
nek következtében lehetetlen másként elképzelni a helyzetet, mint úgy, hogy ezek a tagok harántos sorban foglaltak egymás mellett és egyik kissé a másik fölött, helyet. Ebből a helyzetből természetesen következik, hogy a magasabban elhelyezett három (valószínűleg meredek irányú) toll az alacsonyabban elhelyezett háromnak legalább egyrészen a hátamögé került, ami által a tollbóbita dúsabb és tömöttebb képet kapott. Már most a süvegnek díszítéséhez tartozott az a boglár is, amelyet a jelentés mint rozettát említ (l. 50-ik kép, 3 a oldalsó nézetben, 3 b felülről nézve; 51-ik kép 3). Ez a boglár

51. sz. kép. — Fig. 51.

máshol, mint a most említett két tag előtt, aligha foglalhatott helyet és pedig azért, mert ebbe a boglárba beleillett egy több hurkos gombkötőműves, selyemből és sodronyból alkotott olyan bóbita (l. 51-ik kép 4.), melyből háromágú, hasonló mivű islógos díszítő tag nőtt ki, amely árvalányhaj, kócsag, vagy szőr pamat módjára jobbról balfelé lehajlott, vagyis követte a forgótagok ívelt szivalakú lemezének hajlás

irányát. (L. 50. és 51-ik kép 2.) Amellett, hogy ez a reconstructio (51-ik kép) helyes, nemcsak azok az észszerű okok szólnak, amelyeket felhoztunk, hanem az is, hogy meglehetősen szoros analogiára mutathatunk rá egy Batthyány-arczképen, amelyet az országos képtárban őriznek.¹ Ez a kép a XVII-ik század végén divatban volt magyar férfi viseletet mutatja és ha azokat az ékkő foglalásokat figyelembe vesszük, amelyek a két forgótagnak közepét ékítő köveket tartják, úgy világosan látjuk, hogy ezeknek a stílusa tökéletesen egyezik a most mondott idővel. De nemcsak az erősíti meg a dolgot, hanem a zsebeknek közvetlenül a csipő alatt való elhelyezése, azon a mentén, amelynek reconstructióját a most tárgyalt 13-ik sírból már közöltük.

Bizonyos, hogy a forgó díszített lapjának körvonalai olyan szerkesztésnek eredményeképpen állottak elő, amilyen az építészeten az ablakok mérműveit hozta létre (lásd 51-ik kép A.) és különösen a csúcsíves ízlésnek ugynevezett halhólyag (Fischblasen) díszítményeire emlékeztet. De az is egészen kétségtelen, hogy ez a fajta díszítmény a szövésben rendkívül sokáig fennmarad és különösen a keleti szövetekben nagyon kedvelt. Az a főforma, amely itt szerepet játszik, régi műhelyhagyomány Erdélyben, de nagyon sokáig él nemcsak az ötvösművességben, hanem a többi iparművészeti ágakban is. Hogy azonban mennyire nem tiszta stílusról van itten szó, hanem a keleti művészettel történt határozott elegyülésről, annak erősen hangsúlyozott jelensége az a hullámos dísz, amely szegélyét alkotja e forgóknak. Klasszikus példái ennek a XV-ik század perzsa-művészetét jellemzik.²

¹ Nagy Géza i. m. XXIX. tábl. 1.

² Egyik legszebb példája a taurisi kék mecset romjain látszik. Lásd Saladin H.; M. D'art Musulman I. 372. Fig. 284., ahol Sarre után közli e részletet a szerző.

A kristálygombok, amelyek az egyik sír mentéjén alkalmazódtak, egész felületükön rhombusos hálóval borított csiszolást mutatnak, amely csak a gomb alsó és felső részén válik ötszöges lapokból alakított szegélylyé. Ez a szegély is rhombusokból állott elő annak következtében, hogy a hagyma alakú gomboknak alsó és felső csúcsát vízszintes lappá csiszolták. A gombok belsejében aranyozott bronz vagy réz, esetleg ezüstsodronyból készült, kétrétű tagok foglalnak helyet. Ezekből készült a gomboknak hurkos füle, amely azonban ma már egyetlen példánál sincs meg. Ennek a kétrétű sodronynak felső végére préselt aranylemez rozettát forrasztottak, amely körívekből alakított ötszirmot és a közepén egy körből alakított porzót mutat. A rozetta szirmai is, meg porzója is, domborúan préseltek és a kör, illetve körívek ezeket a domború tagokat szegélyezik. (lásd 43-ik kép A.)

Hátra van még, hogy azokról a fegyverekről szóljunk, amelyek ebből a két temkezésből előkerültek.

A 13-ik sírból előkerült szablyának szerkesztésével két okból nem foglalkozhatunk. Ezeknek egyike az a körülmény, amit az ásatási jelentés is kiemel, hogy t. i. a szablya három részre törve került ki a sírból. A másik pedig az, hogy általában nagyon rossz *fenntartású példa*, melynek vas alkatrészeit csaknem teljesen felemésztette az élelégülés. Ennek következtében mindössze arra szorítkozhatunk, hogy fényképét közöljük, amely (lásd 52-ik kép) tökéletesen elég arra, hogy meggyőződést szerezhessünk típusa felől. Ez a típus kisebb formában ugyanaz, amelylyel megismerkedtünk az eddig tárgyalt síroknak szablyatípusainál. Ezzel tökéletesen egybehangzik a szablya hüvelyét díszítő aranyozott ezüstsejteknak profilja is, amely ugyanabba a körbe utal bennünket, amelyben az eddigi tárgyalt szablyatípusoknak díszítményei is mozogtak.

A méretekkal nincs miért foglalkoznunk, mert hiszen rossz fenn-

53. sz. kép. — Fig. 53.

nyok és e között az ezüstsejt között, ha tekintetbe vesszük azt a pontozolt díszítést, amely ennek a sejtnek egész felületét borítja. Ennek a díszítésnek mintája egymást metsző körív sorokból alakul, tehát ugyanazokból a motívumokból, amelyek az említett dolmányok selyemszövetének mintáját is alkotják. A különbség, amely a két minta között mégis megállapítható, abban jelentkezik, hogy a sejtünkön alkalmazott körív-sorok síma és czápás felületű ívháromszögekből alakúlnak és pedig úgy, hogy a váltakozó felületű sorok ugyanannak a kötélre emlékeztető csavart díszítménynek a mintáját adják, amelyet már a 6-ik sír buzogányánál kiemeltünk és méltattunk. E buzogánynak egész hossza 47.5 cm., ami pontosan megfelel 18 hüvelyknek; fejének szélessége 7.2 cm., amely megfelel 2 milliméter hozzáadással a 3 hüvelyknek; a fej hossza 9 cm. vagyis 3 és fél hüvelyk. Ha tekintetbe vesszük, hogy a félhüvelyk pontosan arra a gombra esik, amelyik a buzogány fejét díszíti, úgy megállapíthatjuk, hogy a buzogányfejnek hossza az egész fegyver hosszának pontosan az egyhatod részét teszi ki. Ha ezeknek a méreteknak szempontjából megállapítjuk még azt, hogy amilyen pontosan egyeznek ezek a nyugoti hosszúság mértékegységével, épúgy egyáltalán nem egyeztethetők a keletiével, világosan megállapíthatjuk itt is, hogy nyugoti iskola hagyományaival van dolgunk.

A 14-ik sír mellékleteként előkerült szablapenge már eléggé jó állapotban van arra, hogy méretei szempontjából vizsgálat alá vehessük és kutassuk a görbéinek szerkesztésénél érvényesülő elveket. Ugyanis mindössze markolatfogantyújának végéből hiányzik egy kicsiny rész és ennél fogva természetesen a markolatnyúlvány tekintetében biztos eredményekre nem is lehet számítani. Annál érdekesebb eredményeket szolgáltat magának a pengerezésnek vizsgálata. A szerkesztés (lásd 54-ik kép) első fontos eredménye, hogy a szerkesztésnél az eddig megszokott *öt* (A, A₁, B, D és C) kör helyett már csak *négyet* találunk.

Hiányzik a D kör, amelynek ívrészlete az eddig tárgyalt szablapengéken, a penge hátán alkalmazott él (b—c) görbáját szolgáltatta. Hiányzik pedig azért, mert ennél a szablyánál a penge hátán alkalmazott élrészlet már nem ív, hanem tökéletesen egyenes vonal. Nagyon fontos jelenség, amelylyel majd még találkozni fogunk egy később felfedezett sír szablyájánál is, olyan jelenségek kíséretében, amelyek a markolatnyúlvány szerkesztésére vonatkoznak és azért nagyon komoly megfontolást igényelnek.

A másik fontos eltérés ebben a szerkesztésben az, hogy míg az eddig tárgyalt mindkét szablapenge szerkesztésénél a C kör körületének egy pontjához húzott érintő adta meg a pengéhát élének a háttal érintkező határát és épen azért úgy látszott, hogy ennek a körnek sugara tán mindig a penge hosszához alkalmazkodik: addig ennél a pengénél

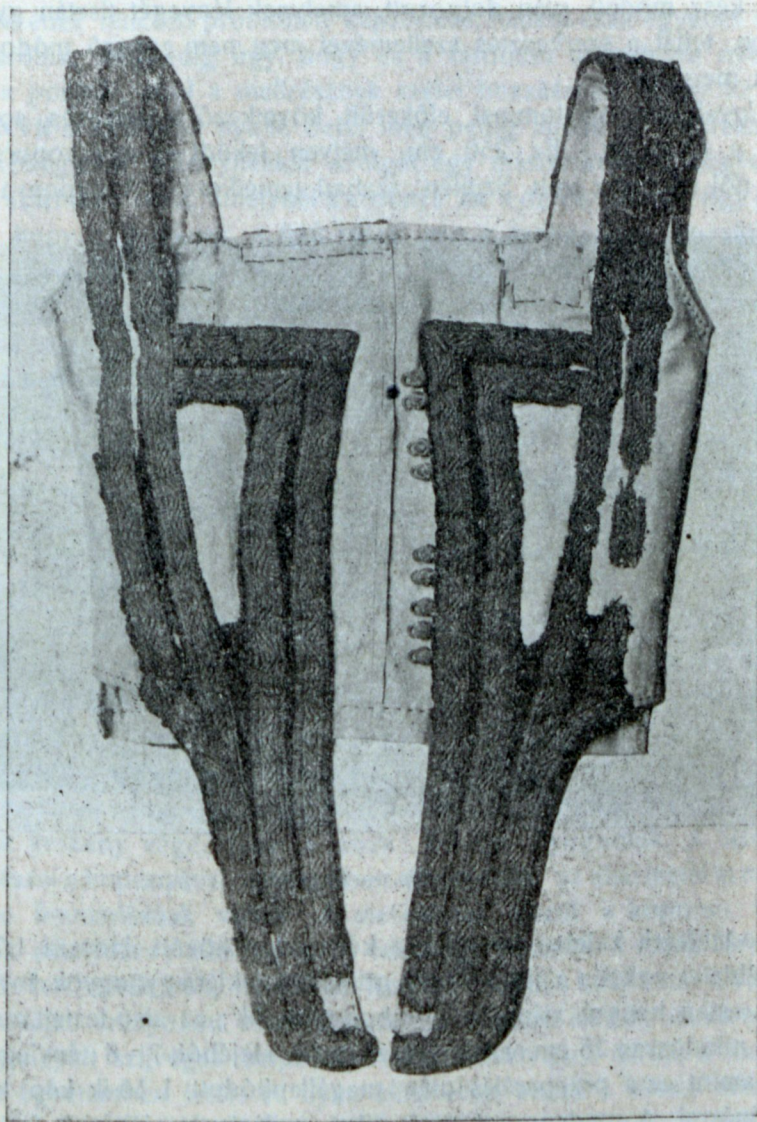
a C kör mindenestre szükséges ugyan a pengecsúcs görbájének megállapítása végett és — minthogy épen ez a görbe dönti el az ezen kör szerkesztéséhez szükséges sugárnak hosszát — nem mondhatjuk, hogy a C körre a szerkesztésnél nincs szükség; de azt mégis meg kell állapítani, hogy a pengéháton levő él határának megállapításánál ennek a körnek, ennél a pengénél egyáltalában nincs szerepe. Aminek az oka lehet ennek a műhelyhagyománynak az emlékezetből való eltűnése; lehet az is, hogy itt olyan műhelykölcsonzésről van szó, amelynél a kölcsönző műhely a C körnek ezt a jelentőségét már a kölcsönzészor sem vette tudomásul; lehet az is, hogy a szerkesztés alapján keletkezett modell a gyakorlati kivitel alkalmával módosuláson ment keresztül; de lehet ennek okát abban is keresni, hogy a C körnek a háti él határa megszabásánál egyáltalán nem is volt soha szerepe és hogy csak esetlegességről van szó akkor, amikor, mint az eddig tárgyalt szabványok eseteiben, úgy látszik, hogy ennek a körnek ilyen jelentősége van. Nagyon is lehetséges ez annál inkább, mert — amint majd később látni fogjuk — a C kör szerepe, amely a kiindulási pontnál tisztán csak a pengecsúcs görbájének megállapítása lehetett, ezt a szerepét bővítette és illetve ez a szerep kiterjedt az él görbájének a csúcscsal találkozó részére is.

Mindezek a jelenségek határozottabb színt nyernek akkor, ha tekintetbe vesszük azokat is, amelyek a szerkesztésnél szereplő körök sugaraik méreteire vonatkoznak.

Az A kör sugara: $154\frac{1}{2}$ cm. = 58 hüvelyk 6 vonal, tehát a nyugati mértékkel pontosan talál, a keletire ellenben nem számítható át pontosan.

Az A kör sugara: 151 cm. = 19 hüvelyk és 6 vonal, tehát ugyancsak pontosan kifejezhető a nyugoti méreteken, míg a keletiben ez nem lehetséges. Ugyanez az eset ismétlődik a b kör sugaránál ($75\frac{1}{2}$ cm. = 28 hüvelyk és 9 vonal) és a c körének hosszánál is, amely $10\frac{1}{2}$ cm. azaz pontosan 4 hüvelyk.

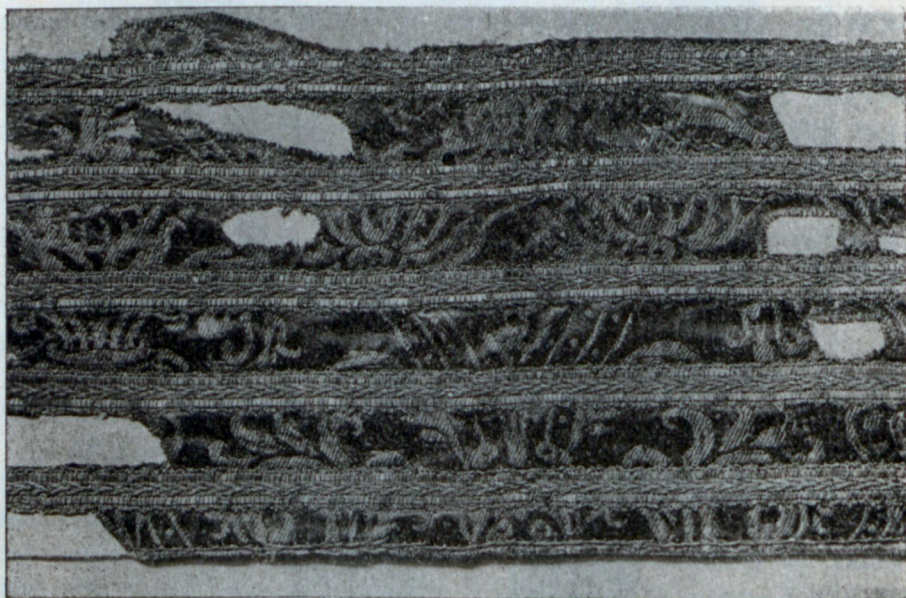
Már most, ha azt látjuk, hogy azok a sajátosságok, amelyek az eddig tárgyalt szablyapengék szerkesztésénél a leghatározottabban vallottak keleti műhelyekre, a most tárgyalt penge szerkesztésénél mindenestre lényegesen eltérők és ezekkel az eltérésekkel egyidőben azt is megállapíthatjuk, hogy míg amazoknál a nyugoti mértékegységre való átszámítás nem volt lehetséges, ellenben a keletire pontosan eszközölhető volt: *ennél a pengénél* pedig épen a megfordított eset állott elő, vagyis *csak a nyugoti mértékegységre számíthattuk át pontosan a méreteket*, — úgy alig lehet kétségünk, hogy ez a penge vagy nyugoti műhelynek alkotása, amely műhely a keletről átvett pengetípust idők jártával a maga műhelyhagyományai szellemében — ha nem is lényegesen, de elég észrevehetően — módosította; vagy pedig keleti területen dolgozó olyan fegyverműveseké, akik erős nyugoti műhelyhatásokat kaptak.

55. sz. kép. — Fig. 55.

Miután ebben a módosulásban olyan jelenség állapítható meg, amely az eredeti szerkesztés természetével nem egyezik, mert hiszen egyenessel dolgozik ott, ahol a szerkesztés szelleme körívet kíván, még az is nagyon valószínűvé válik, hogy ha csakugyan nyugoti műhelyről van szó, úgy ez a műhely maga a szerkesztésben nem is vett részt, hanem kész modell után dolgozott, amelynek lényegét tisztán gyakorlati úton, tehát a szerkesztés szellemével meg nem egyező módon változtatta meg.

Ugyanezen alkalommal előkerült következő temetkezés, sorrend szerint a 15-ik sír. „Ez 250 cm. mélyen feküdt és egy koporsóban fekvő női csontváz volt. Szintén szabad temetkezés. A koponya nyu-

56. sz. kép. -- Fig. 56.

gaton, a lábfejek keleten feküdtek a két oszlop között. Hossza 1.75 m. Sírmellékletei voltak: a nyak körül gömbalakú kiárisgyöngyök, továbbá a felső testen hosszú zsinoros gombos pruszlik; az alsó testen a szoknyából mindössze 25 cm. széles rész annak elejéből, 7—8 (tényleg csak 5 sor, amint ez a praeparálás után megállapítódott, l. 56-ik kép) körülfutó zsinórral. A medenczezsontok felett, nyílásával a lábfejek felé álló, vas lópatkó. Ugyancsak e sírban találtak egy lófogat is, ami azonban a törmelék földdel esetlegesen is kerülhetett belé.¹

¹ Dr. Kovács István hivatalos jelentése.

Ezek a hiányos maradványok praeparálás alá kerülván, kiderült annyi, hogy szó van egy sima bársonyból készült vállról, amelynek eredeti színe talán meggyszínű lehetett. Ennek alakját az 55-ik képünkön közöljük. Hogy ez a ruhadarab nem állott önönmagában, hanem össze volt varrva a szoknyával, az kitűnik abból a körülményből, hogy háti részének nincsen profilozott képződése, hanem csak egyenes vonalban záródik, mégpedig úgy, hogy ez a záródása mélyebben nyúlik le, annál a pontnál, ahol a mellrésznek szélei hozzáérnek. Hogy ez a váll már a XVII-ik századba nyúlik bele, még pedig annak is a derekán túl, arról kétségtelen bizonyítékkal szolgál egy másik, később tárgyalandó sírból származó ruha, amelynél a szoknya és a derék szintén úgy jelentkezik, hogy a deréknek a háti része van a szoknyához hozzávarrva. (Lásd 75—77-ik kép). De különben is azok a kapcsok, amelyeknek nősténytagjaiból még 9 db rajta van ezen a vállon, tökéletesen egyező darabok azokkal a nősténykapcsokkal, amelyek a 13. és 14-ik sírből származó dolmányok ujjain vannak, amely dolmányok tekintetében már megállapítottuk, hogy a XVII-ik századnak első felében és illetve különösen annak a derekán voltak divatban.

Ami a szoknyából megmaradt részletet illeti (lásd 56-ik kép), az a díszítőminta, amelyet e szoknya anyagát alkotó selyemszöveten megállapíthatunk, sokkal erősebb symmetriát tüntet föl és sokkal nyugodtabb vonalvezetésű, semhogy a XVII-ik század végefelé eső évtizedekre kelene gondolnunk.

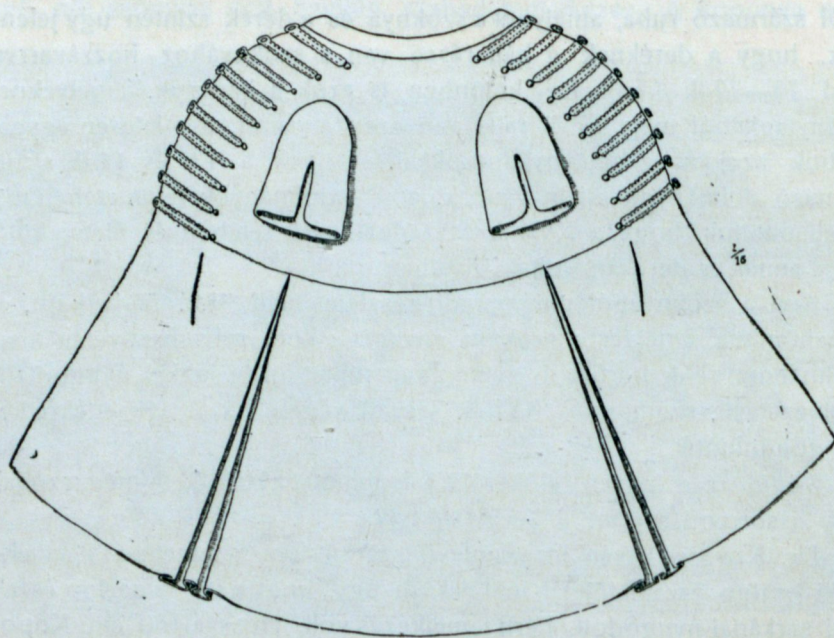
Végül az e helyen előkerült 4-ik temetkezésről kell még szóljak, amely a sorrend szerint a *16-ik sír volt*.

Dr. Kovács István úr jelentése szerint „ez a temetkezés az első északi oszlop északfelőli lábánál feküdt úgy, hogy a fej az oszlop északkeleti sarkánál nyugodott. Férfi temetkezés volt. Hossza 180 cm. Koporsójának keskeny vége, tehát a lábak: keleten nyugodtak. A felső test csontrészei a koponyával egyetemben elmállottak, az alsó testéi is nagyon gyenge fenntartásúak voltak. A mellékletek közül a koporsó tetején lehettek elhelyezve: állítólag a láb felől egy vassisak 4 darab töredéke; ezt már felszedték volt, mielőtt dr. Kovács István úr kiszállott. A koporsó közepe táján aranyozott ezüst felszerelésű vaskard feküdt, ezüstbogláros és ugyanilyen szíjvéges szíjakkal. A kardhüvelyének sarúja a kard hegyével egyetemben letört és ilyen állapotban került a sírba; markolata a koponyafelé fordult. Mellette vasbuzogány eredeti helyzetéből kifordulva, észak-déli irányban feküdt és nyele a kard markolatát érintette; a kard vége táján két vassarkantyú, hosszú tarajával a lábfejek felé fordítva. Czipellőről való egy darab vaspatkó, a bal láb közeléből került elő. Csuklós vasfogantyú a bal lábszár tájáról, de lehetséges, hogy egy más, korábban feldúlt sírből származik. Kúposfejű vas koporsószegek

egészítették ki még a mellékleteket, amelyek a koporsón kívül voltak és végül 2 darab vasrúd, végein vaskarikával. A hosszabb a fej, a rövidebb a lábfelőli koporsóvégekről való és a koporsó vitelére szolgáltak, mert a koporsó aljára voltak erősítve.

Magában a koporsóban semmi ékszert nem talált. E'csontok — mint már említődött — csaknem egészen elmállottak és velük a ruhaneműek is úgy, hogy azokból alig lesz valami megmenthető. A vékony selyemmentére aranyos szálakkal átszőtt zsinórzat volt erősítve. Az összes ruhaneműeket felgöngyölték és beszállították, de azzal a meggyőződéssel, hogy praeparálás után aligha marad meg valami belőlük.

57. sz. kép. — Fig. 57.

A fej alatt himzett (?) csipkerészletet talált. A ruhaneműek takarítása alkalmával aranyos zsinórzatú mente és selyemgombos dolmány részei kerültek elő, a dolmányt selyem zsinóröv szorította a derékhoz.

E jelentésnek szó szerinti közlése után foglalkozzunk legelőbb a ruházati darabokkal s ezek között elsősorban a mentével. — Tényleg nagyon megviselt állapotban került elő és a praeparálás után sem volt lehetséges a valóságban reconstitutioja.

Annyi kétségtelenül megállapítható volt, hogy azok a selyemszövet maradványok, amelyeket a jelentés egy mentéhez és egy dolmányhoz tartozónak tekintett, szétválaszthatók két ruhadarabhoz tartozó maradványokra. Ezek közül az egyiknek ritka mintás, a másiknak sűrű mintás

rajza van. Sokkal jobban tönkrement az a ruhadarab, amely a ritka mintásból készült és ez már csak ennek következtében is kétségtelenül a dolmány maradványa. Ma mind a két ruhadarabhoz tartozó szövetrészleteknek színe barnás. Ami a mentét illeti, annak formáját csak vázlatban lehet adni. (Lásd 57-ik kép.) Ez a vázlat tökéletesen azt a mentetípust adja ki, amelyet a XVII-ik század derekán viseltek. Jellemzője ennek a típusnak, hogy van ujjas és ujjatlan formája és az ujjatlan formának az ujjnyílás felső részén bőséges karaj alakú szegélye van. Erre a típusra hivatkoztunk már akkor, amikor megállapítottuk a 13-ik sir mentéjének hovatartozandóságát. És itt csak újólág hivatkozhatunk az 1697-ben elhalt Haller János tordai főispán és kincstárnok mentéjére, amely ezt a típust az ő ujjatlan formájában a lehető legtökéletesebben mutatja a Haller grófok nemzetségekönyvéből.¹ Van azonban egy átmeneti forma is, amelynek igen rövid ujjja van. Ez az igen rövid ujj tulajdonképpen az ujjatlan mente ujjnyílását szegélyző karajnak meghosszabbodása csak, vagy ha ellenkezőképpen fogjuk föl, úgy a mente-ujjnak enyhébb megrövidülése, mint az a felálló széles karaj, amely a Haller-féle mente ujjnyílását szegélyezi.

Ezt az átmeneti, igen rövid ujjú, de a felálló szegélykarajhoz nagyon hasonló ujjú formát mutatja egy magyar főúrnak a képe a XVII-ik század dereka tájáról, amelyet az országos kiállításon állítottak ki.²

A rendelkezésünkre álló részletek között meg van ennek a rövid ujjnak egy része és így kétségtelen, hogy ezzel az átmeneti formával van dolgunk.

Bármilyen rossz állapotban maradt is fenn ez a mente, annyi mégis pontosan megállapítható, hogy szárnyainak elől alsó hasítéka is volt, ami már az idézett analógiákon nem látszik. Megállapítható még az is, hogy a csipő táján legyezős öble volt.

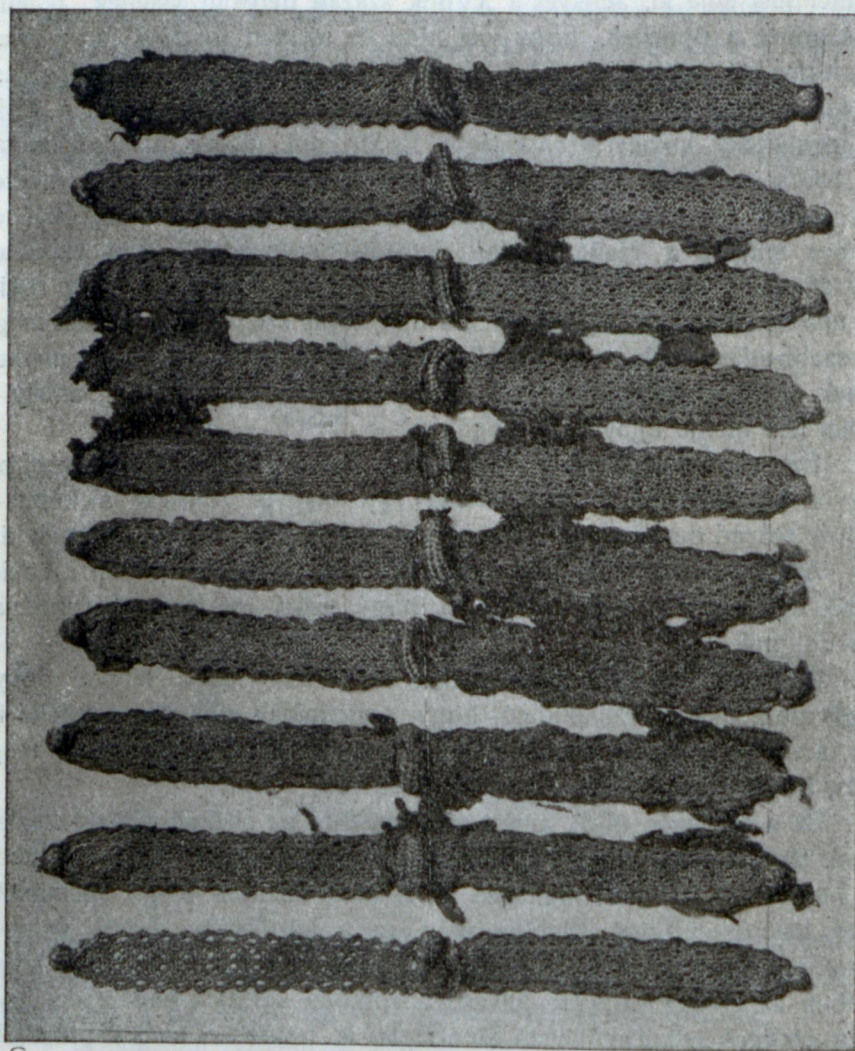
Ez a legyezős öböl, amint már fentebb, az első sir öltözet részleteinek tárgyalásánál kimutattuk, törikös vonás, amelyet megállapítottunk a 13-ik számú sir kicsi mentéjén is. A most szóban forgó mentének korát határozottsággal állapítja meg az a körülmény, hogy gomb-, illetve gomblyuk pántjai, amelyek vert aranycsipke munkák, még java-részen az eredeti szövetre felvarrt állapotban kerültek napfényre úgy, hogy ezeknek egymástól való távolságát is pontosan megállapíthatjuk és stíluskritikai szempontból fölhasználhatjuk. (Lásd valamennyit együtt az 58-ik s a vert csipke-minta megfigyelhetése végett nagyobb méretben közlött 5 db-ot az 59-ik képeken.) Ezek a pántok abban a széles formában és abban a sűrű alkalmazásban, amelyben hivatkoztunk képünk

¹ Lásd Nagy Géza idézett művében is XXIII. tábl. 3.

² U. o. XXII. tábl. 7.

mutatja, a XVII.-ik század elejét és főképen annak derekát jellemzik, de fönmaradnak a század második felében is, amikor azonban már sűrűbbé válnak.

Fontos még ennek a selyemszövetnek mintázata is, még pedig azért, mert többé-kevésbé hozzásegít azoknak a mintáknak megérté-

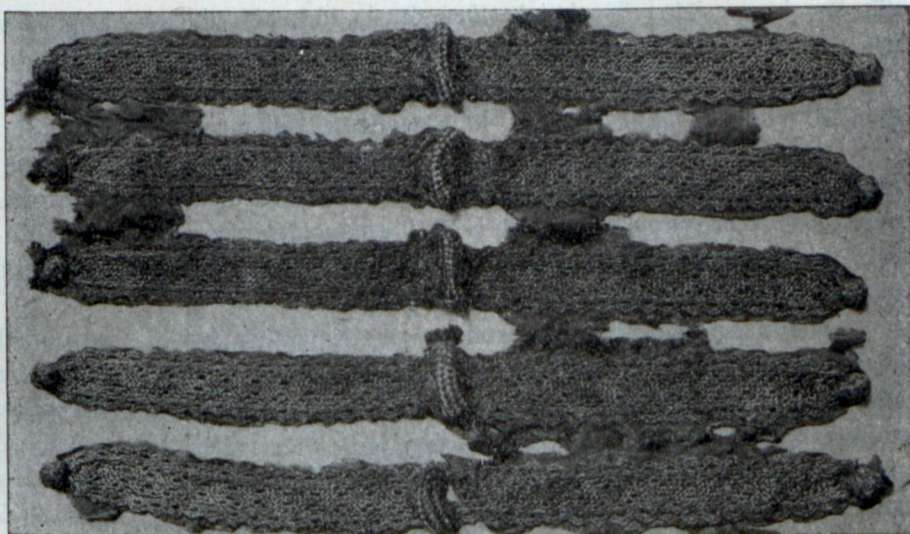

58. sz. kép. — Fig. 58.

séhez, amelyeket az első sirból csak nagyon töredékesen ismerhattünk meg. (Lásd 60-ik kép) Mint annak, úgy ennek is jellemzői a félrhombusokkal, illetve félhatszögekkel és a koczkákkal kitöltött szallagornamentika és az ezen ornamentika segítségével létrehozott cartoucheok,

amelyek között lomb és virágdísz tölti ki a tért. E minta kivitelének részletei szempontjából meg kell jegyeznünk, hogy azok a félrhombusok, amelyeket a cartoucheokban elhelyezett gyümölcsök mezejének kitöltésére használt a minta tervezője, félakkorák, mint azok a félhatszögek, melyeket a cartoucheok széleit alkotó szalagok mezejének kitöltésére alkalmazott.

Mikor az első sírból kikerült mente szövetének részleteivel foglalkoztunk, rámutattunk e motívumcsoport kiindulási pontjaira és elterjedésére és megállapítottuk, hogy a XIII-ik századtól kezdve egészen a XVII-ig nagyon bőséges a használata, sőt teljesen később sem tűnnek ezek el. Így tehát most, amikor a szabásból vett momentumoknak segítségével megállapítottuk a közelebbi kort, nyugodtan állapít-

59. sz. kép. — Fig. 59.

hatjuk meg azt is, hogy ennek a kormeghatározásnak a szövet nem mond ellent. Hogy ezen a mentén egy zsebet is találunk a jobb oldalon, az csak abban a föltevésben erősít meg bennünket, hogy ilyent a bal oldalon is feltételezzünk, mert épen az a viseletkép, amelyre hivatkoztunk, világosan mutatja, hogy a derékra övezett kardnak markolatát a mentén kívül tartja Haller János, tehát kellett a mentéjén olyan béléletlen zsebnak lenni a bal oldalon, amelyen keresztül kardja markolatát kidughatta. Tényleg az a zseb, amelyet itt megállapítottunk, szintén béléletlen és alkalmazását a jobb oldalon már a symmetria is indokolná, ha nem szolgálna különben egyéb kényelmi szempontokat is, mint aminő p. o. a dolmányon alkalmazott jobb oldali zsebhez való hozzáférhetés is.

A dolmány mintájából megállapítható rész nagyon csekély, de ez a rész is mutatja (L. 61. kép), hogy ebben a mintában az egymást metsző körív sorok is szerepet játszanak, amely minta a 13–14-ik sír dolmányain, meg a 14-ik sír buzogányán eléggé méltatódott. A megmaradt részletek olyan csekélyek, hogy azok pontosabb megállapításokat, a részletek tekintetében, nem engednek. Annyit azonban mutatnak, hogy főbb vonásaiban ez a dolmány egyezett azokkal, amelyeknek szabásmintáit a 13–14-ik sírnál már közöltük. Egy részlet gombsor mutatja, hogy a gombkötőmivű selyemgombok és a gomblyukhurkok elhelyezése teljesen azonos volt.

Fontos részlet ennél a dolmánynál két körülmény és pedig először az, hogy a csipőnél zsebe és ennek a zsebnek alsófelén *legyezős öblösödése van*. Az első sírból kikerült ruharészletek tárgyalásánál kiemeltük ennek a sajátosságnak jelentőségét és rámutattunk arra, hogy bár ezt a török vonást hazai costume készítőink kezdetben úgy látszik inkább csak a mente csipőjének megalkotásánál használták, később éltek vele más helyeken is, ahol, mint pl. itt a zsebnél, alkalmasnak találják.

A másik sajátosság az, hogy a mente ujjának alsó hasítékát nem gombbal, hanem zsinórfonadékkal kötötték össze. Ezzel a zsinórfonadékkal találkoztunk már fennebb a 12-ik sír mentéjének azokon a darabjain, melyeket a 40-ik képünkön közölt reconstruction, mint a mente újjak végeit alkalmaztunk (L. 40-ik kép e, d.)

A ruhaszövetek kapcsán kell megemlékeznünk arról a reczemivű kézimunkájú fátyolszövevről is, amelyet a jelentés szerint e sírban az elhunytak koponyája alatt találtak (Lásd 62-ik kép). Ennek a darabnak mérete egy irányban, még pedig — úgy látszik: a szélessége irányában, megállapítható, mert a két sarka ép. Természetesen ez a méret egy ilyen szövetdarabnál, amely gyarló állapotban maradt fenn, csak megközelítő pontosságú lehet. Ebben a megközelítőleg pontosságban 17 hüvelyket ad ki.

Fontos még a méretek szempontjából az is, hogy a szövet mintája olyan négyzetekből alakul, melyek oldala 4 és fél hüvelyk hosszú. Ezekben a négyzetekben töltő öltéssel készített kivarrott kereszt, a kereszt szárai közt kicsiny derékszögek, mint sarkok és e derékszögekben egy négyzet átlója irányában elhelyezett levél.

A stílus szempontjából ennél a munkánál határozott támasztópontra jutni teljesen lehetetlen, mert az aranyszállal varrott minta minden egyes motívuma, tehát a kereszt épenúgy, mint a sarok, meg a levél, kivitelük szempontjából teljesen kötött formák, amelyeknek körvonalait és díszítményeit is a legszorosabban megszabják a reczehálót alkotó apró koczkák. A mustrának egyes motívumai e koczkáknak kitöltése vagy üresen hagyása segítségével jönnek létre és ez a technika a lehető

60. sz. kép. — Fig. 60..

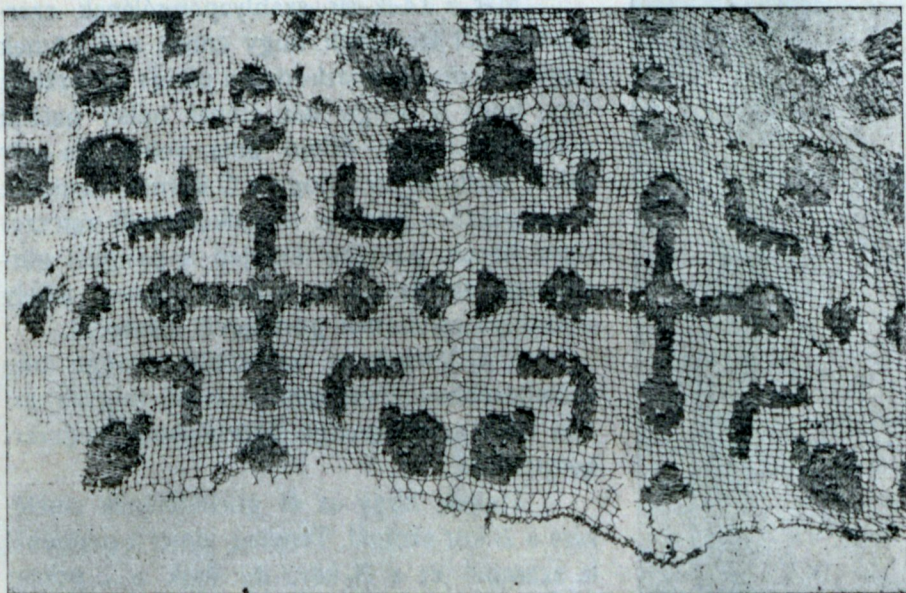

Fig. 61.

legtökéletesebben megköti a rajzot. És mégis vannak bizonyos támasztópontjaink, amelyeknek segítségével eligazodhatunk itt is. A kereszt egyenlőszárú volta, a száruk végeinek díszítményes fejjel való ellátása, továbbá az a törekvés, hogy a száruk közötti tér más motívumokkal kitöltessék, nem olyan jelenségek ugyan, amelyeknek eléggé tágas korhatára ne lenne, azonban miután tudunk olyan analógiára rámutatni, amely ezeket a jelenségeket mind és pedig szöveten egyesíti magában, még pedig olyan szöveten, amelynek termőhelye és hazánk között az összeköttetés épen azokban az időkben, amelyekre a többi sírleletek kora is utal, megvolt, — ennek következtében nyugodtan hivatkozhatunk a kor megállapításának szempontjából erre az analógiára.

62. sz. kép. — Fig. 62.

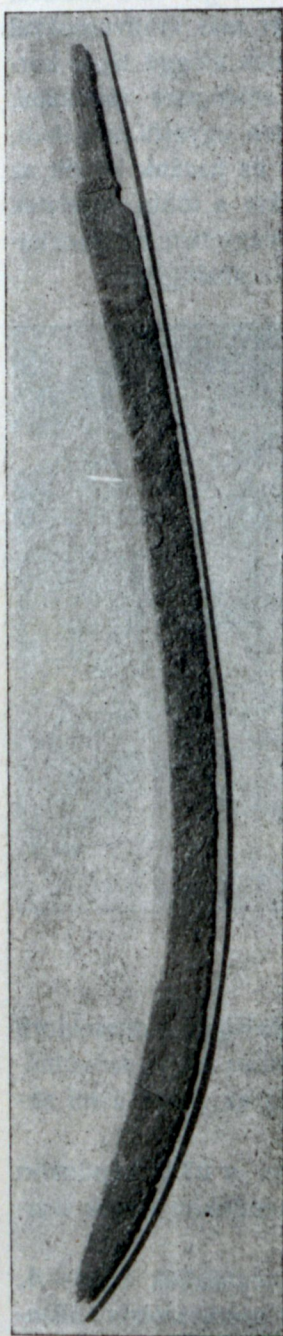
A szövet, amelyen ezeket a jelenségeket megtaláljuk, a düsseldorfi iparművészeti múzeum tulajdona és valószínűleg Athos-hegyi szövőműhelyből ered. A szövet kora a XVII-ik század és ez a kor a mi sírleleteinkével tökéletesen egyezik.¹

Áttérve már most a sírban talált fegyverekre, a 63-ik képünkön adjuk a sírban talált szablyapenge képet és 64-ik képünkön annak szerkesztését.

Ennél a szerkesztésnél a szokásos körökből megtaláljuk az $A-A_1$ concentricus alapköröket, megtaláljuk a pengecsúcs szerkesztésére állan-

¹ Lessing i. m. Taf. 104.

dóan használt C kört; meg a pengeél görbületének fokozására használt B kört is.

63. sz. kép. — Fig. 63.

Hiányzik a penge háti él görbületének szerkesztésére használt D kör e penge szerkesztésénél is épen úgy, mint a 14-ik sár szablyapengéjénél, mert itt is egyenes vonal alkotja ezt a háti élet. (Lásd 54-ik kép e—f.)

Azonban nemcsak ez a jelenség emeli ki ezt a szerkesztést, hanem még több más is, amelyek közül az első a C kör sugarának jelentékeny megnövekedése.

Már a 14-ik sár szablyapengéjének szerkesztésénél kiemeltük, hogy ennek a C körnek sugara nem alkalmazkodott a penge hosszához úgy, hogy a penge háti élének belső határát e körhöz húzott érintő adta volna. És már akkor utaltunk arra, hogy a C körnek nemcsak a pengecsúcs görbéje megalkotásánál van szerepe, hanem szerepe kiterjed a pengeél görbületének alakítására is azon a részen, amely a szablya csúcsának görbületével érintkezik.

A C körnek ez az utóbbi szerepe még erőteljesebben érvényesül a most tárgyalt sárban talált szablyapenge élgörbületének megszerkesztésénél.

Tudjuk, hogy az él görbületének emelésére a B kör szolgál. Tényleg ennél a pengénél is szerepel ez a B kör, de csak a c pontig érvényesíti hatását, azontúl az él görbüllete már pontosan a C körnek a vonalát követi.

A másik fontos és az eddigiektől eltérő jelenség a szerkesztésben az, hogy míg az összes eddig tárgyalt szablyáknál a pengéhát görbéje egészen addig a pontig, ahol a hátiél kezdődik, párhuzamos az él megfelelő görbületével, tehát az A_1 kör vonalával szerkeszthető volt; addig ennél a pengénél a pengehátnak az éllel való párhuzamossága g ponton megszűnik és a B_1 körnek a vonalát követi. — Tökéletesen érthető az a technikai követelmény, hogy miután a szablyapenge meghosszabbított, tehát hátiéllel is ellátott, kiszélesedő vége

jóval távolabb esett a markolatától, mint az eddig tárgyalt szablyapengéké, szükségessé vált a pengének némi megerősítése a hátíél tövénél. De amennyire érthető ez a követelmény, épen annyira értékes az a jelenség, hogy a pengének ezt a kiszélesítését a szerkesztésnél ugyanazzal a módszerrel valósították meg, mint amely módszert a görbék eredeti vonalának fölemelésénél állandóan követtek. Itt is arról volt szó, hogy az A_1 kör görbéjének vonalát fölemeljék és ha az A kör vonalát fölemelték a B körrel, úgy az A_1 körét is fölemelték a B_1 körrel.

Érdekes jelenség, hogy a pengehát élének egyenes vonala egy olyan secans, amely a szerkesztésnél fölhasznált összes köröket metszi, de egyik metszővonala sem találkozik a hátíél határpontjaival.

A legérdekesebb az eddigiektől eltérő jelenségek közt ebben a szerkesztésben, valamint a szablyapenge típusában is az a körülmény, hogy itt még egy E körre is van szükség, amely a markolatnyulvány görbéjének vonalát adja meg.

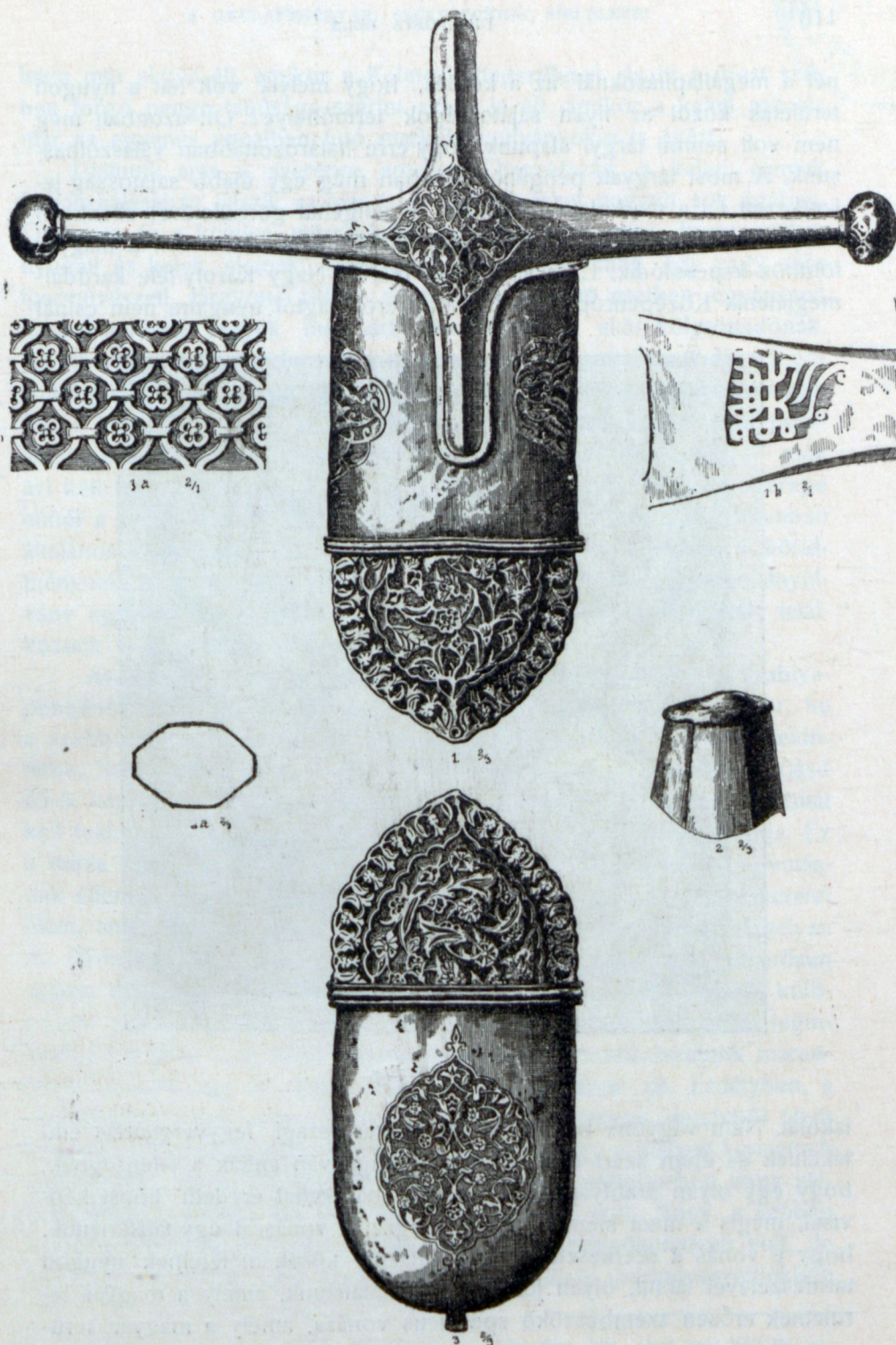
A magyar honfoglaláskori kardokat, amelyek termőhelye kétségtelenül a Kelet — közelebbről megjelölve a sassanidakori Perzsia — az a sajátosság jellemzi, hogy a markolatnyulvány a pengehát görbületével ellenkező irányban görbül. Nos, a most tárgyalt pengénél ezzel a sajátossággal is szemben állunk, holott az eddig tárgyalt összes szablyák markolatánál ezzel nem találkoztunk.

Végül még csak azt kell megállapítanunk, hogy a szerkesztéshez használt köröknek sugarai a keleti mértékegységgel nem találhatnak, ellenben a nyugatival egészen jól egyeztetethetők.¹ És aztán levonhatjuk azokat a következtetéseket, amelyek ezen eltérő sajátosságok megállapítása folytán önként toúltnak előtérbe.

Már a 14-ik sír szablyapengéjénél megállapítottuk azt a jelenséget, hogy a hátíél görbéjének megszerkesztésénél a D kör eltűnt; ezzel eltűnt ennek az élnek görbéje is és a helyét egyenes vonal foglalta el; továbbá azt a körülményt, hogy a szerkesztéshez használt köröknek sugarai csak a nyugoti hosszúságmérték egységeivel egyeztek. Ezekkel a megállapításokkal kapcsolatban felvetettük azokat a lehetőségeket, amelyek a megállapított jelenségek okai lehetnek. E lehetőségek közül a legfontosabbak azok voltak, melyek azokat nyugoti műhelyek közvetlen vagy közvetett hatásában feltételezték. Mindenesetre előtérbe toúlt már ezek-

¹ Az A kör sugara 325 cm. = 123 hüvelyk és 6 vonal.

Az A_1	"	"	321.5 cm. = 122	"	
A B	"	"	78 cm. = 29	"	6 "
A B_1	"	"	74.5 cm. = 28	"	
A C	"	"	53 cm. = 20	"	
Az E	"	"	43 cm. = 16	"	3 "

65. sz. kép. — Fig. 65.

nél a megállapításoknál az a kérdés, hogy melyik volt hát a nyugoti területek közül az ilyen sajátosságok termőhelye? Ott azonban még nem volt semmi tárgyi alapunk, hogy erre határozottabban válaszolhassunk. A most tárgyalt pengénél azonban még egy újabb sajátosság jelentkezett, t. i. a markolatnyúlványnak a pengehát görbületével ellenkező irányban való görbülete és ez a sajátosság már határozottan a magyar földhöz kapcsolódik. Ez a sajátosság már a Nagy Károly-féle karddal¹ megjelenik Középeurópában. De Magyarországtól nyugatra nem csinál

66. sz. kép. — Fig. 66.

iskolát. Nem vagyunk bőségében a magyarországi fegyvergyártás emlékeinek és épen azért elsőrangú fontossága van annak a jelenségnek, hogy egy olyan szablyapengén, a mely bár keleti eredetű típust képvisel, mégis a most kiemelt egyik jellegzetes vonással úgy találkozunk, hogy e vonás a szerkesztésnél alkalmazott körök métereinek nyugoti természetével társul, olyan jelenséget constatálunk, amely a magyar területnek erősen szembeszökő specifikus vonása, amely a magyar terü-

¹ Hampel J. Altert. d. früh. Mittelalters in Ungarn. I. köt. 206. lap, 409 kép.

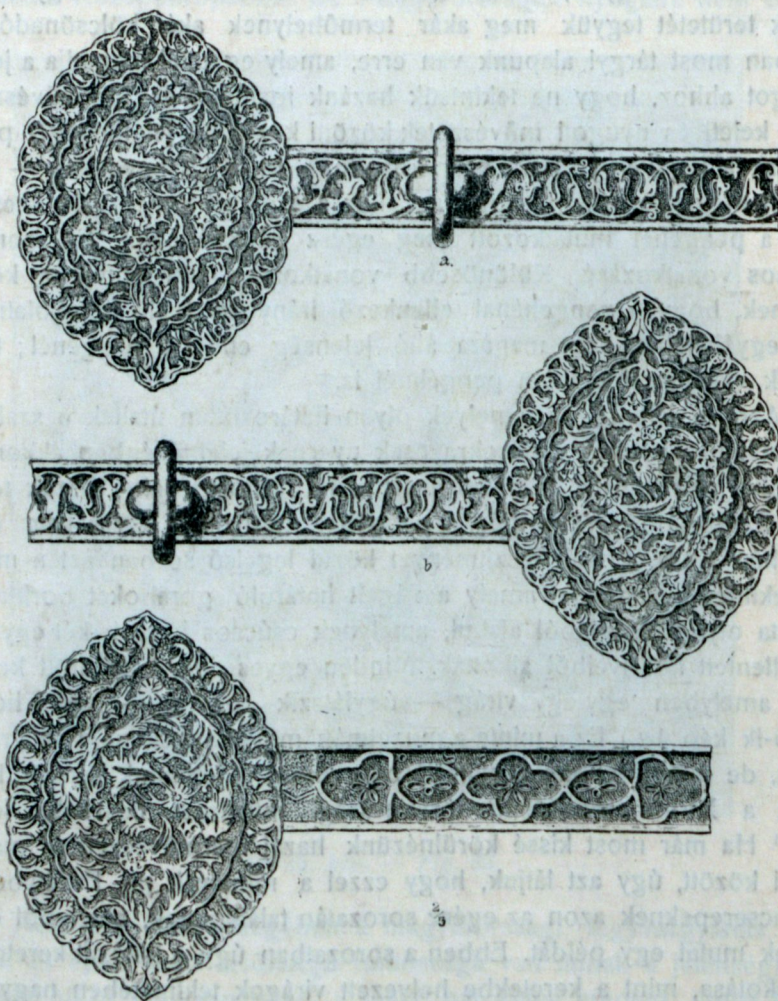
leten már akkor élt, amikor a Keleten megszületett és itt a most szóban forgó penge tanúsága szerint akkor is élt, amikor a keleti gyártás már az egyenes vonalban futó markolatnyűlványokra is áttért.

Utaltunk arra a szerepre, amelyet Olaszország a keleti elemek fölhasználásában játszik az ipar és az iparművészet nagyon sok ágában. Óvatosan és a köteles mérséklettel tartozkodtunk attól, hogy amikor nyugati és keleti elemek vegyülését állapítottuk meg egy vagy más iparművészeti tárgyon, akkor azonnal és minden esetben egyenesen hazánk területét tegyük meg akár termőhelynek akár kölcsönadónak. Azonban most tárgyi alapunk van erre, amely egyuttal megadja a jogsultságot ahhoz, hogy ne tekintsük hazánk iparának és iparművészetének a keleti és nyugoti művészetek közötti közvetítő jelentőségét pusztán csak a fegyvergyártásra szorítkozottnak. Itt — közbevetőleg — csak azt kell még kiemelnem, hogy a C kör a szerkesztésnél való szerepe ennél a pengénél mutatkozott meg egész teljességében. Ez azonban általános vonatkozású. Különösebb vonatkozása van annak a körülménynek, hogy a pengéháttal ellenkező irányban hajló markolatnyűlvány egyáltalában nem magára álló jelenség ennél a pengénél; találkozzunk vele hazai szablya pengéknél is.

Azok a jelenségek, amelyek olyan határozottan útaltak e szablya-pengénél hazai rokon vonásokra csak nyernek jelentőségben akkor, ha e szablya pengéjének és hüvelyének ezüst felszereléseit vesszük tekintetbe. Szorosabban véve még a pengéhez tartozik a keresztvas (lásd 65-ik kép 1.) is. Ennek díszítményei közül legelső sorban azt a mintát kell tekintetbe vennünk, amely a végeit határoló gombokat borítja. Ez a minta olyan hálózatból alakul, amelynek csúcsos hurkait két egymásnak ellentett kör iveiből alkották. Minden egyes hurok átkötött keretet alkot, amelyben egy-egy virág — úgylátszik rozetta — foglal helyet. (L. 65-ik kép 1a.) Ez a minta a muzulmán művészetnek nagyon erősen sajátja, de mégis abban a stilizálásban, amint itt előttünk fekszik, különösen a XVI-ik századbéli törökországi művészet használja leginkább.¹ Ha már most kissé körülnézünk hazai iparművészetünk maradványai között, úgy azt látjuk, hogy ezzel a mintával pl. Erdélyben, a kályhacserepeknek azon az egész sorozatán találkozunk, amelyből 66-ik képünk mutat egy példát. Ebben a sorozatban úgy a hálózati kereteinek megalkotása, mint a keretekbe helyezett virágok tekintetében nagy változatosságot találunk. Ez már maga is amellett szól, hogy a szóban forgó minta hazai iparművészetünkben erősen begyökeredzett volt, de ugyanezt bizonyítja másrésről az is, hogy hazai iparművészetünkben

¹ V. ö. Migeon: M. D'art Musulman II. 409. Fig. 348., ahol egy XVI-ik századból származó brusszai selyemszöveten találkozunk vele.

igen sokáig él ez a minta, hiszen a XVII-ik századnak igen kedvelt motívuma még, sőt a XVIII-ikban is határozottan él. Világért sem zárkozzunk el most sem attól a jelenségtől, hogy más nyugoti területeken s főképen az olasz földön szintén él ez a minta, itt azonban annak van döntő jelentősége, hogy a szablya markolatnyúlványának a szerkesztésénél kiemelt sajátossága már nem a Nyugottal, hanem pusztán csak a Kelettel rokon vonása hazánknak.

67. sz. kép. — Fig. 67.

Ez a vonás nálunk — honfoglaláskori és árpádkori pengéink tanúsága szerint — otthon volt épenúgy, mint a hogy otthon volt ugyanakkor a Keleten. Ez a penge tehát, amelyről most szó esik, későszülhet hazánkban is és a Keleten is.

Nem hazánkban készült, mert keresztvasán keleti ötvösjegy vagy fémjelzés látható (L. 65-ik kép 1b.), ami keleti származását eldönti. Marad tehát annak magyarázata, hogy mely nyugoti területnek műhely-hagyományai adták kölcsön azokat a nyugoti méreteket, amelyek a szerkesztésnél használt körök sugarainak hosszúságában jelentkeznek. Ezeket adhatta Magyarország vagy más nyugoti terület, főképen Olaszország, mely a muzulmán Kelettel a legélénkebb és a legtartósabb összeköttetésben volt. Olaszország azonban, vagy bármely más nyugoti terület a két sajátosságot *együtt* nem adhatta, mert fegyvergyártásában a penge görbétével ellenkező irányú görbében hajló markolat nyúlvány nem volt otthonos. Magyarországi hatás ellenben mind a két sajátosságot *együtt* adhatta. Persze, ebből még nem következik, hogy tényleg adta is, hiszen a Keleten ez az utóbbi sajátosság, amelyet hazánkban és legfeljebb még Lengyelországon kívül más nyugoti terület nem adhatott, kölcsönzés nélkül is otthon van és így az a másik nyugoti sajátosság, amely a szerkesztésre használt körök sugarainak méreteiben jelentkezik, kerülhetett a keleti gyártásba *külön is*, tehát más nyugoti területnek műhely hagyományaiból is.

Mikor a gyulafehérvári szablyáknál azt látjuk, hogy a penge görbétével azonos, meg az azzal ellenkező irányú markolat nyúlványos típusok *együtt* jelentkeznek, mindenesetre fölmerül a kérdés, hogy még abban az esetben is, ha mind a két típusnak példái keletiek, mely keleti területet, melyik jellemzi a kettő közül? E kérdés egyike ama sok másnak, amelyre a keleti világnak az eddigénél nagyobb odaadással leendő tanulmányozása adhat csak végleges feleletet. Annyit azonban most is kiemelhetünk, hogy a penge irányával ellenkező irányban hajló markolat nyúlványos szablyát a magyar honfoglalók abból az ipari körből kapták, amely az akorbéli Perzsiának vezetése alatt állott és így ennek a típusnak a török birodalom virágzásának most szóban forgó periodusában is valószínű termőhelye szintén Perzsia. Onnan juthatott az a török világ nyugotibb területeinek műhelyeibe, ahol aztán ezen a típuson is épen úgy, mint a másikon, megérezett a nyugoti világ hatása is.

Visszatérve e szablya ezüst fölszereléseéhez, ha vizsgáljuk a szablayahüvelynek aranyozott ezüst díszítő sejtjeit, mindennek előtt megállapíthatjuk, hogy a sarúnak alsó részén ismét csak annak a mustrának egyik változata alkalmazódik, amely a keresztvas szárainak találkozási pontján is elhelyezést nyert. Természetesen a sarún a rendelkezésre álló sokkal nagyobb tér következtében nagyobb méreteken és a méretek növekedésének megfelelőleg egy és más hozzáadással bővítve jelentkezik. (L. 65-ik kép 3.)

A kardszj tartó és a tiszta díszítményül szolgáló, de a kardszj tartókkal egyező formájú harmadik sejten ismét egy teljesen rokon mustrá-

nak változataival állunk szemben (L. 67-ik kép). Nincs miért részletesebben belémerülnünk ezeknek a mustráknak a leírásába, mert hiszen a lényeges szempontok tekintetében eléggé kiemeltük ezeknek a jellegeit akkor, mikor a 6-ik sírnak ezekkel teljesen rokon sejtjeiről szóltunk. Azt azonban mégis meg kell állapítanunk, hogy e mustra változatoknak eltérő jellege mely lényegesebb vonásokban nyilatkozik meg. Ezek az eltérő vonások a következők:

A 6-ik sír szablahüvelyének a most tárgyaltakkal rokon sejtjein egyetlen mustra egy határozott középpont körül úgy fejlődik ki, hogy ez a középpont egy ívnégyszögbe esik, amelyre aztána másik két

68. sz. kép. — Fig. 68.

mustrapár úgy tevődik rá, hogy ismét ívnégyszögek képződnek és az egész mustrának szabályos kereszt alakú beosztása jön létre.

A most tárgyalt sejteknél ez a beosztás eltűnik és a teret spirálisan kunkorodó és egymásba fonódó virágos és leveles ágak töltik ki úgy, hogy ez a változat inkább a III. Murad szultán konstantinápolyi mauzoleumában alkalmazott fayenceburkolat mintájával egyezik,¹ amelyvel abban a tekintetben is rokon, hogy sokkal sűrűbb.

Szükségesnek tartottuk közölni mind a három sejtet 67. ik képünkön, mert ebből a közlésből pontosan megállapítható egy körülmény,

¹ Migeon, i. m. 208 lap. Fig. 248.

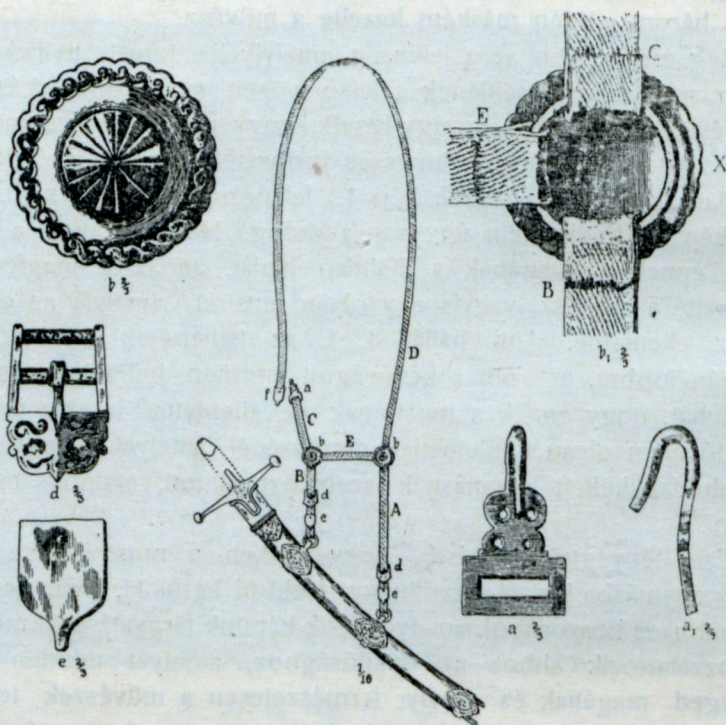
amely ezeknek készítésénél szerepet játszik. Öntött példák lévén, természetesen ugyanazon vagy egészen rokon mintába öntötték valamennyinek a díszítő homloklapját. Azonban az öntés meglehetősen fölületes kivitelű lehetett, vagy az öntőminta már nagyon elkophatott, mert az öntvény csak nagyon is a fontosabb körvonalakat, a virágoknak, leveleknek és indáknak inkább csak a külső körvonalait hozta ki és ebben az állapotban a vésűzés számára még bőséges tér nyílt. És valóban látható, hogy a vésűzés meglehetősen erős eltéréseket hozott létre úgy a virágoknak, mint a leveleknek és indáknak részleteiben, sőt még azt a czápás alapot is, amelyből a díszítőmustra kiemelkedik, mind a három példán másként kezelte a művész.

Még érdekesebb az a jelenség, amelylyel a hüvely nyílássejtjének az alján, meg a sarú sejtjének a felső végén találkozunk. (Lásd 65-ik kép 1 és 3.) Első pillanatra úgy látszik, hogy ugyanennek a mustrának egy példáját vágta ketté az ötvös és forrasztotta annak alsófelét a hüvelynyílásnak sejtje alá, (65-ik kép 1.) felsőrészét pedig a sarúsejt fölé. (65-ik kép 3.) Pedig nem úgy van a dolog. Nem ugyanezt a mustrát, hanem ennek a mustrának a hátulsó lapját, annak a megfordítottját vágta ketté a művész, vagyis egy olyan mustrát, amelyik az előbbieknél az ellentettje. Ami hajlás t. i. az ismertetett középső sejtek mustráján jobbra, az ezen a kettévágott mustján balra kanyarodik. Világos tehát, hogy ennek a mustrának az ellentettje is szerepelt, mint térkitöltő elem olyan felületeknek díszítésénél, amelyeknél egy jobb- és egy baloldalt kellett egymásnak szemközt állított, azonos mustrákkal díszíteni.

Csak lényegtelen eltérés, hogy ezeken a mustrákon a szegélydíszítés egymásba karoló akanthusos ívekből kerül ki, tehát nem abból az akanthusos koszorúból, amelyet 31-ik képünk tárgyalásánál méltattunk. Ez hozzátartozik ahhoz az önállósághoz, amelyet minden művész megenged magának és amely természetesen a művészek tehetségétől, iskolájuk erejétől, sőt magának az anyagnak természetétől is függ, amelyből dolgoznak. Főképen ez utóbbi szempontból nagyon fontos az a kezelés, amelyben a most tárgyalt sejteknél épenúgy, mint a 6-ik sír rokon sejtjeinél e minták tekintetében találkozunk. Kiemeltük és 25-ik képünkön be is mutattuk, annak a mustrának egyik jellegzetes példáját keleti szövet után, amely mustrával ezeken a sejteken találkozunk. Természetesen, szöveten és mázas cserépen ez a a díszítménymustra símán jelentkezik; ötvöstárgyon azonban a dolog természeténél fogva csak domborúan jelentkezhetik, amely jelentkezésnél a faragás technikája érvényesül. Az iskola, amely ennél a technikánál érezteti hatását, a szóban forgó sejteknél szintén a Keletre utal és úgy ötvös-művekből, mint egyéb szobrászati alkotásokból elég gazdag sorozato-

kon tanulmányozható. Mi csak egy példán mutatjuk be ezt az iskolát, (68-ik kép) amely példa azért rendkívül tanulságos, mert szintén szövetsustrát mutat be plasztikus feldolgozásban, II. Chosroes (megh. Kr. u. 623.) sassanida király korából származó, egy domborműről, amely Tak-i-Bostam egyik sziklájára van vésve és amely a lovagló király ruháján szerepel, mint díszítő mustra.¹

Egészen új mustrának két fele jelentkezik a hüvelynyílás sejtjének két szélén. (65-ik kép 1.) Evvel a mustrával rokon az, amelyik a két szíjtartó karikát hordó sejtnek pártjait díszíti. (67-ik kép *a b*.) Ez a mustra a mohamedán művészetnek az a kifejelett arabeszkje, amely

69. sz. kép. — Fig. 69.

világosan a byzanci anthémium díszítményből fejlett és amely ennek a díszítménynek asymmetrikus fejlődési iránya. Kormeghatározása azért sem ütközik nagyobb nehézségekbe, mert a görögkeleti keresztény világban ennek az anthémium díszítménynek symmetrikus fejlődése egészen szorosan lépést tart azzal a fejlődéssel, amelyen az asymmetrikus irány a muzulmán világban előrehaladt.

Azt a fejlődési fokot, amelyet e kardhüvely pántokon megállapíthattunk, a görögkeleti keresztény művészetben a XVI-ik század kép-

¹ Lessing I. m. Tafel 197.

viseli. Bőséges példákat szolgáltat erre főképen a régi orosz művészet,¹ de a mohamedán művészet területén is bőven akadunk korhatározó példákra, amelyek ezt a mustrát abban a specificus vonalvezetésben, amelyben itt látjuk, főképen a kisázsiai és az európai török területeknek sajátjául tüntetik föl, ugyanebből az időből. Hogy egészen erősen jellemző példát idézzünk erre a kezelésre abból a gazdag sorozatból, amely ezen a téren rendelkezésre áll, csak egyetlen tipikus síremlékre hivatkozunk, amely a konstantinápolyi temetőben a XVI-ik századtól kezdve nagyon jellemző. Ennek a síremléknek orom-mezejét takarja az a mustra, amely kezelésben a most tárgyalt mustrákkal egyezik.² Ezt a síremléket még azért is választottuk ki idézetül, mert mezejében azt a sugarakkal osztott mezejű kört látjuk még díszítményül, amely ugyancsak ilyen díszítő szereppel alkalmazódik ehhez a szablyához tartozó szablyaővnek két bújtató boglárja előlapján. (Lásd 69-ik kép b, b.) Tehát az egykorúság szempontjából ezért is föltétlenül a legalkalmasabb analogia.

Ha még kiemeljük, hogy a harmadik sejten, amelyen szíjkarika már nincsen, mert hiszen csak díszítő jellege van, olyan pántot találunk, amelynek díszítőmustrája (67-ik kép c) a nyugoti díszítőművészetek köréből vett, inkább renaissance-mustra, de amelyen mégis, különösen a keretek csúcsos íveinek kezelésében, meg a beléjük iktatott rozettákban is — eléggé érezhető a keleti hatás, úgy még csak azt kell felemlítenünk, hogy a markolat nyúlvány végét borító sejt (L. 65-ik 2, 2a) egészen síma 8 lapú, szabálytalan, csonka gula alakot mutat.

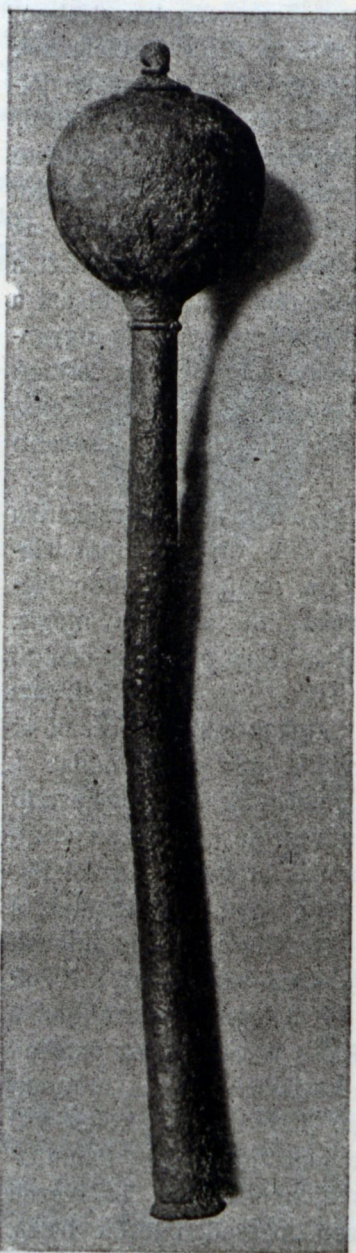
A fönt ismertetett jellegekből is annyi emelkedik ki a legélesebb körvonalakban, hogy a kelet és a nyugot művészete közti azon érintkezések, amelyek ennél a szablyahüvelynél, annak aranyozott ezüst fölszerelésében megnyilatkoznak, egyáltalán nem olyan természetűek, a melyekről elmondhatnánk, hogy az olasz művészetnek a révén jutottak át hazai művészetünkbe. Az analogiák, amelyekre hivatkoztunk, a XV-ik századot semmiesetre sem haladják meg. Sőt a leghatározottabban a XVI-ik századra, sőt az ezen századon túli időre is utalnak és emellett területileg szigorúan Törökország területére korlátozódnak. A mondott időben a közvetlen érintkezés sokkal erősebb hazánk és a kölcsönző keleti terület között, semhogy közvetítőre kellene gondolni. Rámutatunk, hogy milyen sokáig él hazai művészetünknek más művészeti ágaiban is a XVI-ik század óta oly tökéletesen közvetlen török hatás.

69-ik képünkön mutatjuk be annak a szablyővnek restructioját,

¹ N. P. Szirejcsikov i D. K. Trenyev: Ornamenti na pamjatnikah drevnye ruszkova iszkusztva. Vip. II. tabl. I.

² Saladin i. m. 409. lap. Flg. 345.

amely ehhez a szablyához tartozik. Képünk maga helyett beszél. Nekünk csak az a kötelességünk, hogy beszámoljunk azokról a tényekről, a

70. sz. kép. — Fig. 70.

melyek e reconstructiora bennünket feljogosítottak. A 6-ik sírból származó szablyaöv reconstructioja olyan övet eredményezett, amelyet a derék körül hordottak. (37-ik kép.) Ez a reconstructio olyan övet ad, amelyet a jobb vállra akasztva viseltek.

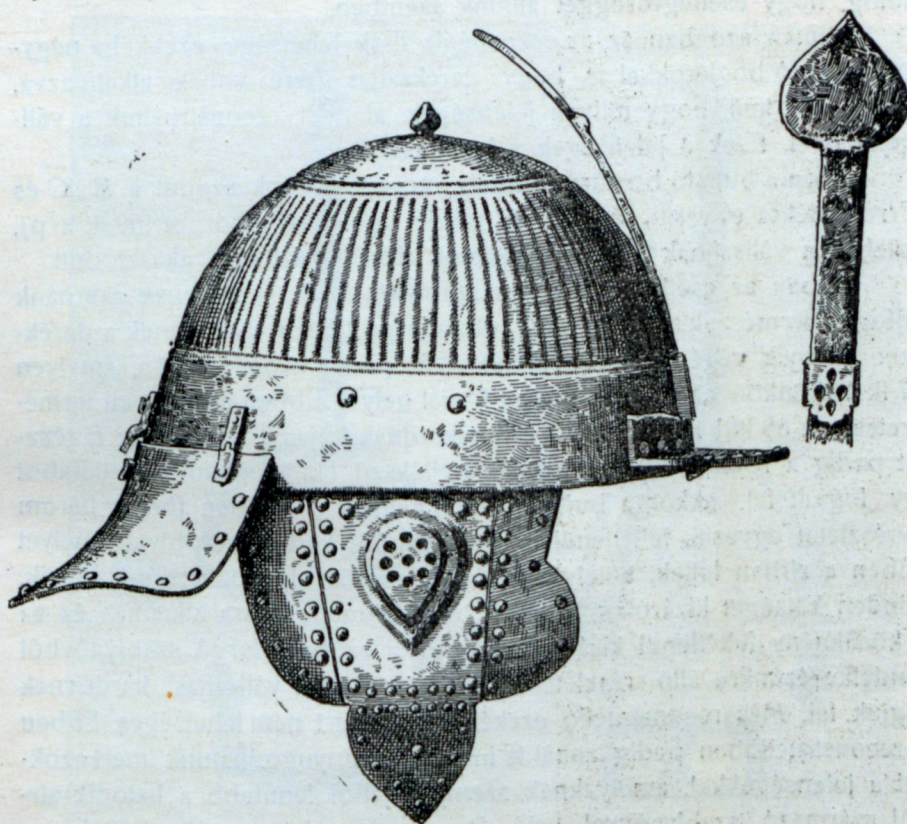
Ha figyelembe vesszük a 6-ik sírból származó szablyaövhöz tartozó fémfelszerelési darabokat, úgy azt látjuk, hogy a most tárgyalt szablyaöv fémfelszerelése bizonyos tekintetekben attól eltérnek. — A 6-ik sír szablyaövében ott látjuk a két bujtató boglárt (37-ik kép b—b), a mellékszíjaknak csattjait és szíjvégeit (d—d, e—e) és a két bujtató boglár közé eső övrészletet. Mindezt a most tárgyalt szablyaöv reconstructioján is megtaláljuk, tökéletesen egyező módon, mindössze azzal a lényegtelen eltéréssel, hogy itt az öv szallag-részletei nem kétrétűek, amint azt mi a 6-ik sír szablyaövének reconstructiojánál jogosan feltételeztük, hanem egyrétűek és a bujtatóboglárak fülébe belévarródtak.

A megállapított tökéletes egyezés mellett azonban, amely a formára vonatkozik, találunk lényegbeli eltérésre már a bujtató bogláraknál is. Nevezetesen a most tárgyalt övnek bujtató boglárain négy fül foglal helyet. Ezeket a füleket egy olyan karikából alkotta az ötvös, amelyet a kör két — egymást derékszög alatt metsző — átmérőjének végpontjain helyezett el (69-ik kép b₁). Ez az elhelyezés lényegesen más irányát tételezi föl az övrészleteknek, nevezetesen olyan elhelyezését, a melynél lehetséges, hogy egymással derékszögben találkozó három részletet helyezhessenek el a fülekben. Ez az elhelyezés már csak

a vállon átvett kardövnél lehetséges, amint azt a 69-ik képünkön az egyik boglárra nézve a B, C és E övrészletek, a másik boglárra nézve

pedig az *A*, *D* és *E* övrészletek mutatják. Ennél az elhelyezésnél természetesen a bujtató boglárának szintén csak három fülére van szükség. A negyedik fül (69-ik kép *b*₁, *x*) felhasználatlanul maradt.

Nem kell azonban azt hinni, hogy ez a fül teljesen fölösleges. És pedig nem kell ezt hinni azért, mert ugyanezt az övet ugyanezekkel a bujtató boglárokkal derékra csatolható övvé is át lehet alakítani azonnal, mielőtt az ember az üresen hagyott (*x*) fülbe bujtat mind a két boglárnál egy-egy övrészletet úgy, mint azt a 37-ik képen azok a részletek mutatják, amelyeken az *a* és a *c* csattok foglalnak helyet. Ebben az utóbbi

71. sz. kép. — Fig. 71.

esetben természetesen elmarad a vállra menő részlet és így akkor a bujtató boglároknak egy-egy másik füle marad üresen, t. i. mindegyiknél az a fül, amelybe a 69-ik képünkön *C* és *D*, vagyis az övnek a vállra menő részletei vannak belé erősítve.

Hogy ez a két eset együtt nem lehetséges, azt a rendelkezésünkre álló emlékek teljesen kétségtelenné teszik. Ezeknek átvizsgálása azt az eredményt nyújtja, hogy míg a derékre csatolt kardővnél az övnek derékszíja [amelyhez tartozik a *b—b* (37-ik kép) részlet is] a derék

körül fut; addig a vállra akasztott övnél ez a $b-b$ részlet a felső czombnak mintegy $\frac{2}{3}$ -ad magasságában, azaz a csípő alatt, mintegy tenyérnyire foglal helyet.¹ Az tehát lehe'tlen, hogy ennek a most szóban forgó kardövnek derékszija is, meg vállszija is együtt lehetett volna, amivel különben teljesen egybehangzik az a tény, hogy a most szóban forgó kardöv mind a két bujtató boglárjának egyik füle üres; még pedig mind a kettőnek az a füle, amelyikbe a derékszij elhelyezhető lenne. Persze, hogy ez lehetne véletlenség is, itt azonban, ahol minden egyéb jelenséggel igazolódik ez a hiány, természetesen kizárt dolog, hogy esetlegességgel álljunk szemben.

Miután azonban az az eset mégis csak lehetséges ezekkel a négy-fülű bujtató boglárokkal is, hogy derékszijas övre voltak alkalmazva, igazolnunk kell, hogy milyen jelenségek alapján rekonstruáltuk a vállszijas övet. Ezek a jelenségek a következők:

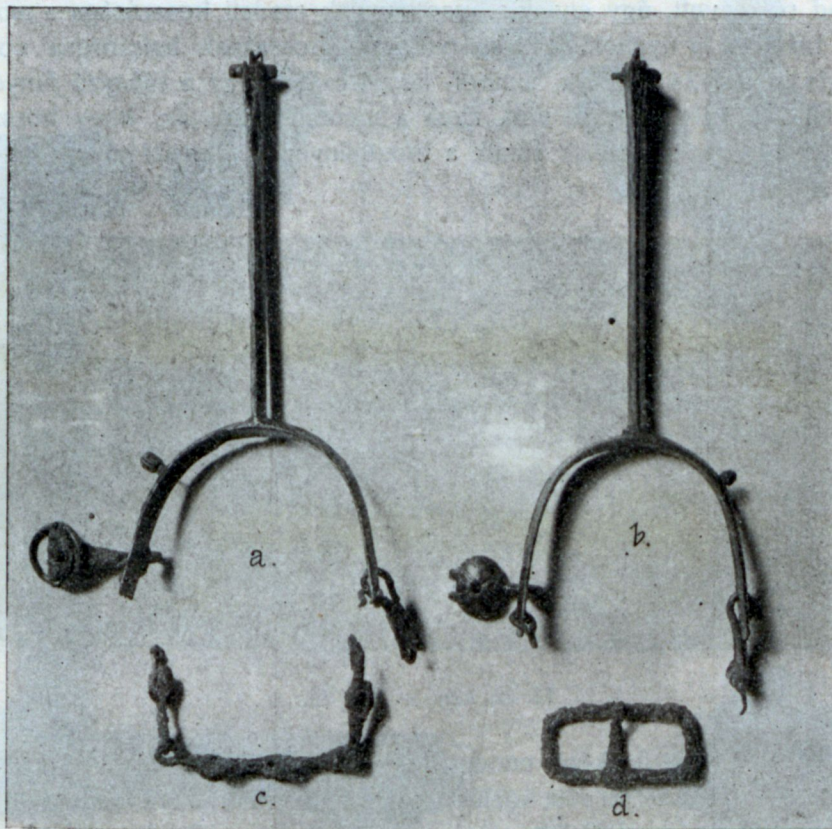
Azon a bujtató boglár, amely reconstructionk szerint a *B*, *C* és *E* részleteket egyesíti, látjuk a *C* részlet végén azt a horgot (69-ik kép), amelyik a vállszijnak szíjvéggel ellátott másik részletébe akasztódott.

Abban az esetben, ha ezt a szablyaövet derékszijasnak akarnánk felfogni, természetesen a most szóban forgó horgot csak ennek a derékszijnak egyik végén képzelhetnénk el és pedig azon a végén, amelyen 37-ik képünkön az *a* jelzésű csatt foglal helyet. Ebben az esetben természetesen a 69-ik kép *B* részlete a derékszijnak folytatása lenne, az *E* részlet pedig a rövidebb, tehát a felső mellékszij. Ha azonban ezt a darabot így fogjuk fel, akkor a bujtató boglár, amely a szóban forgó három övrészletet egyesíti, feltétlenül a jobb csípőre kerül. A szablya, amelyet ebben a sírban letek, amelyhez tehát a szóban forgó kardöv tartozik, minden kétséget kizárólag, egyedül baloldalon hordásra alkalmas és ez a körülmény feltétlenül kizárja azt, hogy a szóban forgó szablyaövből rendelkezésünkre álló részleteket másként, mint vállszijas kardövnek fogjuk fel. Más restructio ezekért az okokért nem lehetséges. Ebben a restructioban pedig annál is inkább megnyugodhatunk, mert azokkal a jelenségekkel, amelyeknek szempontjából fentebb a hatodik sírból származó szablyaövvel való formai egyezést megállapítottuk, az egyezéseket ki is mérítettük, ellenben eltérések jelentkeznek abban, hogy a most szóban forgónál az *a* csattot az *a* horog helyettesíti, a *c* csatt pedig (37-ik kép) a most tárgyalt szablyaövnél teljesen hiányzik. Épen azok az elemek hiányoznak vagy módosulnak, amelyeket a derékszijnak szerkezete indokol és amennyiben a hiányzó csatt helyét horog foglalja el, ez olyan módosulás, amelyik a vállszij természetével igen jól egyezik.

Stilisztikus szempontból utaltunk már e szablyaöv bujtató bog-

¹ Nagy Géza i. m. XXVI. tábl. 6., XXVII. tábl. 1., XXVIII. tábl. 9., XXIX. ábl. 2. és főleg XXX. tábl. 2. Valamennyi: XVII-ik.

lárainak díszítésein a sugarakkal osztott körnek keleti vonatkozásaira. Ugyanennél a boglárnál a szegélydísz csipkézete körívekből alakul és illetve abból a vésüzött díszítményből, amely *futóhullám* név alatt ismeretes és amely az érintőkkel összekötött körnek geometrikus elemeiből indulva, a keleti művészetnek olyan erősen sajátos díszítménye, amelylyel már hazánk első fémkori bronz fegyverein is bőségesen találkozunk. Díszítmények vannak még a csattoknak orrán és ezek a díszítmények egymásnak szemközt fordított hullám-, illetve csigavonalban

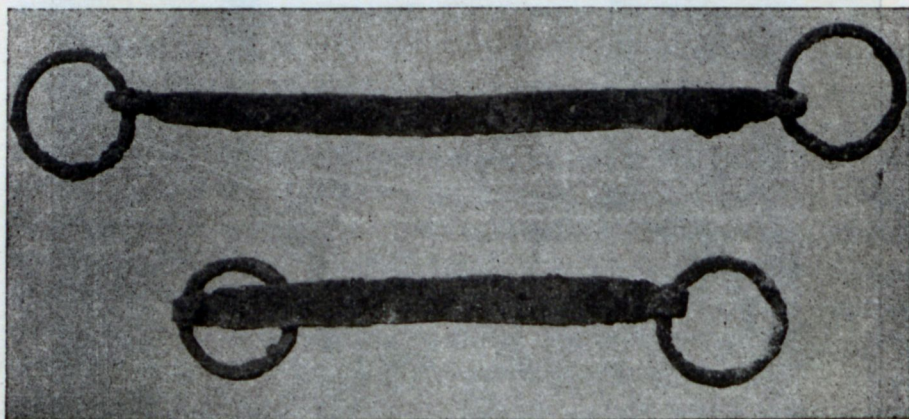

72. sz. kép. — Fig. 72.

kanyaródó akanthus lombokból szerkesztett olyan lombcartouchet adnak, amelyeket a byzanci művészet bőségesen használt. Úgy a boglárnak, mint a csattoknak ezek a díszítő motívumai tökéletesen beleillenek abba a művészi irányba, amelyet már többszörösen volt alkalmunk a Nyugat és Kelet szerves érintkezéséből előállottnak jellemezni.

A szablyán kívül fegyver még egy vashuzogány is került elő (L. 70-ik kép). Képünk magyarázat nélkül is mutatja, hogy ez a példa

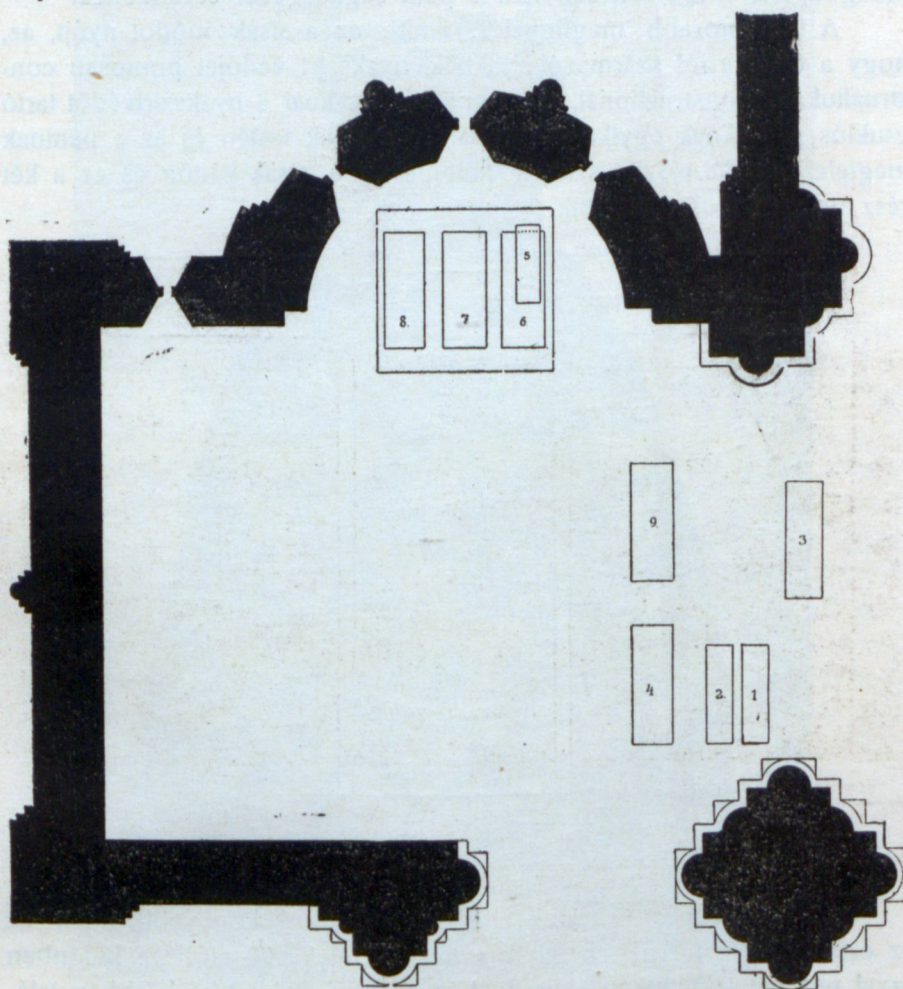
ugyanazt a típust mutatja — természetesen kifejlett férfinak megfelelő méretekben —, mint legutóbb a 13-ik sírban talált gyermek buzogány. Mostani állapotában hossza: 17 hüvelyk, amelyből a fejre 4 hüvelyk esik. De valamint az említett gyermekbuzogánynál, úgy ennél is, a belül üreges nyélnek, amely itt is, mint ott egy párkánnyal végződik, volt még fából való folytatása. Ennek az utóbbinak borítéka vagy egyáltalán nem volt (ez esetben csak befestették), vagy valami szövettel borították be, amely most már elenyészett. Ha tekintetbe vesszük, hogy a 13-ik sír buzogányának a feje, hosszúságban az egész fegyver hosszának $\frac{1}{6}$ -od része volt, úgy ennek a buzogánynak eredeti hosszúsága a most már hiányzó fa nyéltoldalékkal együtt feje hosszának hatszorosa volt, vagyis (4×6) 24 hüvelyk, amiből következik, hogy a hiányzó fanyél-részlet 7 hüvelyk hosszú volt. Ezek a méretek mutatják, hogy hossza csekély eltéréssel egyezik annak a buzogánynak a hosszával, melyet a 6-ik sírban találtak.

73. sz. kép. — Fig. 73.

A sisak (71-ik kép) ennek a sírnak egyik legjellemzőbb mellélete. A kép, amelyet róla közlünk, már rekonstruált állapotban mutatja. Reconstructioja a részletek pontos megfigyelése alapján történt. — Semmi nehézségbe nem kerül annak megállapítása, hogy ugyanazzal a sisaktípussal van dolgunk, amelyet a sír szolgáltató, csak hogy valamivel teljesebben ismerjük itt a fülvédőknek és az egyenesen előálló szemvédőnek külső körvonalait. Fontosabb ennél a példánál az a különbség, amelyet technikai előállítás szempontjából figyelhetünk meg. Ezt a sisakot már egyetlen darabból kovácsolták. Az előállításnak ősi formájára már csak külső felületének díszítőményes beosztása emlékeztet. Ez a beosztás a sisak tetején simán hagyja az egyik ősi elemnek, t. i. a koponyatetőnél alkalmazott korongnak, meg a másik ilyen elemnek

területét is, t. i. a koponya kerületét befogó vízszintes alsó pánttét. Az e kettő közé nittolt függélyes pántokat, vagyis a harmadik ősi elemet, csak sűrű függélyes hornyolatokkal jelzi, amelynek mezejét alúl is, fölül is, körülfutó kettős vonalszegélylyel jelzi. Valószínű, hogy ez a kettős vonalszegély az alsó pánt körül is futott, ezt azonban ma már megállapítani nem lehet.

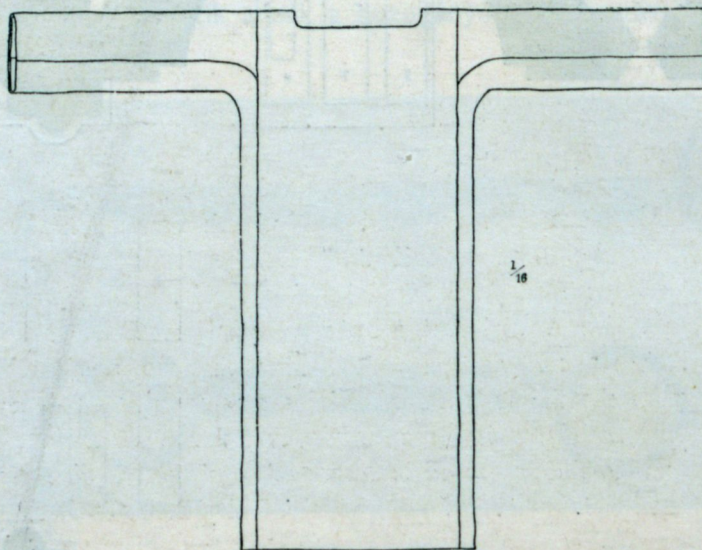
74. sz. kép. — Fig. 74.

Fontos még az a megfigyelés is, amelyre a sisak belsejében megmaradt szövet lenyomatok nyújtanak módot. Nevezetesen az, hogy a sisaknak belső szövetbélése pontosan háromszögű czikkelyekből varró-

dott össze, de csak a felső részen, mert ez a czikkelyekből összevarrt béllés azután alul vízszintesen körülfutó széles pántra varródott rá, pontosan megfelelőleg a sisak készítemi technikájában érvényesült ősi eljárás módnak.

Ennek a sisaknak orrvédő vasa aranyozott ezüstszorító pántban mozgott, bár megerősítését nem e pánt segítségével eszközölték.

A legfontosabb megfigyelés, amire ez a sisak módot nyújt, az, hogy a 6-ik sírból származó sisaknak nyakszirt védőjét pontosan construáltuk a reconstructionál, mert ennél a sisaknál a nyakszirtvédőt tartó csuklós pántoknak egyike még rajta van a sisak testén és az e pántnak megfelelő karika részlet szintén megmaradt a sisak védőn és ez a két rész pontosan össze is illik.

75. sz. kép. — Fig. 75.

A sarkantyúpár (72-ik kép *a*, *b*.) valamivel könnyebb, mint az az ezüsből készült pár, amelyik a 6-ik sírból került elő. De különben azzal minden tekintetben egyezik. Lényegtelen eltérést csak abban találunk, hogy a sarkantyú kengyel külső oldalán lévő díszítés nem félholdas, hanem buzogányfejű gombot mutat. Az egyes sarkantyúk méretei: a nyak hossza 5 hüvelyk, a kengyel nyílás belső átmérője 3 hüvelyk, annak a rúdnak szélessége, amelyből a nyak és amelynek függélyes síkban hasított feléből a kengyel készült, 6 vonal. Ezek a méretek szintén csak a nyugoti mértékegységben fejezhetők ki, tehát megerősítik azokat a következtetéseket, amelyeket már az első sír sarkantyú párjánál a méretek megfigyeléséből levonhattunk és amelyeket a 6-ik sírban előfordult

76. sz. kép. — Fig. 76.

sarkantyú párnak hasonló szempontból való megfigyelése is megerősített. Az eltérés, amit mégis az előbbiekhöz képest ezen a sarkantyú páron meg kell állapítanunk, nyakának az előbb tárgyaltak után aránytalanul hosszabb voltára vonatkozik. Fentebb kiemeltük, hogy ez a nyakhosszúság milyen vonatkozásban van a használt vértessel és így könnyű megérteni, hogy ez az eltérés azoknak a típusoknak a hatására vezethető vissza, amelyeket a teljes vértet irt elő. A sarkantyúk felső szorító lánczaiból csak az a részlet maradt meg, melyet képünk mutat (72-ik kép c.)

A sírban előfordult még 4 ugyanolyan pitykésfejű szeg, mint aminőről már szólottunk a 6-ik sírban (36-ik kép).

Miután ebben a sírban is találkoztunk azzal a jelenséggel, hogy a fegyverzet darabok a koporsón kívül helyeződtek el és csak ebben a sírban találkozunk azután ugyanazokkal a szegekkel is, nagyobb valószínűséget nyer ezeknek a szegeknek tropheumhoz való tartozása, mint a koporsóhoz való kereszthez, amely utóbbi minden koporsónál indokolt lenne.

A sírban még előfordult sarúpatkó és koporsószegek egyezők az eddig már ismertetett darabokkal. Mindössze két szélesebb vascsatt az, amelyik új jelenséget szolgáltat itt. Ezek a csattok forma tekintetében egyeznek egymással. Egyiknek rajzát 72-ik képünkön (d) adjuk. Ennek hossza 2 és fél hüvelyk, szélessége 1 hüvelyk. A másik példa szélesség tekintetében egyezik vele, csak a hossza tért el: csak 2 hüvelyk és 3 vonal. Ezekről ugyan a jelentés nem emlékezik meg, megemlékezik azonban arról a két vasrúdról, amelyek végeiken karikákkal vannak ellátva és amelyek a koporsó alján megerősítve, annak vitelére szolgáltak. Ezeknek képét 73-ik képünk adja. Amint a kép mutatja, az egyik darab sérült.

Ha tekintetbe vesszük ezeket a hordásra szolgáló fölszereléseket, nem térhetünk ki az elől a föltevés elől, hogy a két vascsattot a koporsó leeresztésére szolgáló hevederekhez való csattoknak tekintsük. Két ilyen hevedert kell fölfételeznünk a csattok száma alapján és mind a kettőt két-rétűnek kell fölfognunk, mert hiszen csak így érthető a csattok alkalmazása.

Ugyanabban az évben november 18-án új kiszállás vált szükségessé, két kripta és egy szabad temetkezés felbontása végett. Ezzel is dr. Kovács István urat bízam meg, akinek jelentése szerint: Minthogy a második kriptában több koporsó feküdt egymás fölött, ezeknek elhelyezésére abban állapodtak meg, hogy a templomnak ebben az északi részében, annak közepén új kriptát építenek s mikor az elkészül, csak akkor bontják fel a második kriptát. Ez alkalommal tehát csak az első kriptát és a szabad temetkezéseket bontották ki.

77. sz. kép. — Fig. 77.

78. sz. kép. — Fig. 78.

Az első kriptában három nagy koporsó (t. i. a 18-ik, 19-ik, 20-ik temetkezés koporsója) feküdt egymás mellett és a 17-ik temetkezésből egy 10—12 éves gyermek koporsója a déli felében levő nagy koporsó tetején (lásd 74-ik képen, ahol a 6., 7. és 8. számok a 18—20-ik sír, az 5. pedig a 17-ik sír helyét jelöli).

A 17-ik sír egy 10—12 éves gyermek sírja. A koponya nyugot felől feküdt. Sírmellékletei nem voltak és így nem is bolygatták meg, hanem koporsóját összeszegezték.

A 18-ik sír felnőtt ember temetkezése. A koporsó fedele összetört tetejének ép részén *I. H. S.* monogrammmal, ami arra mutat, hogy katolikus pap pihent benne. A koponya nyugaton feküdt. Mellékletei nem voltak.

79. sz. kép. — Fig. 79.

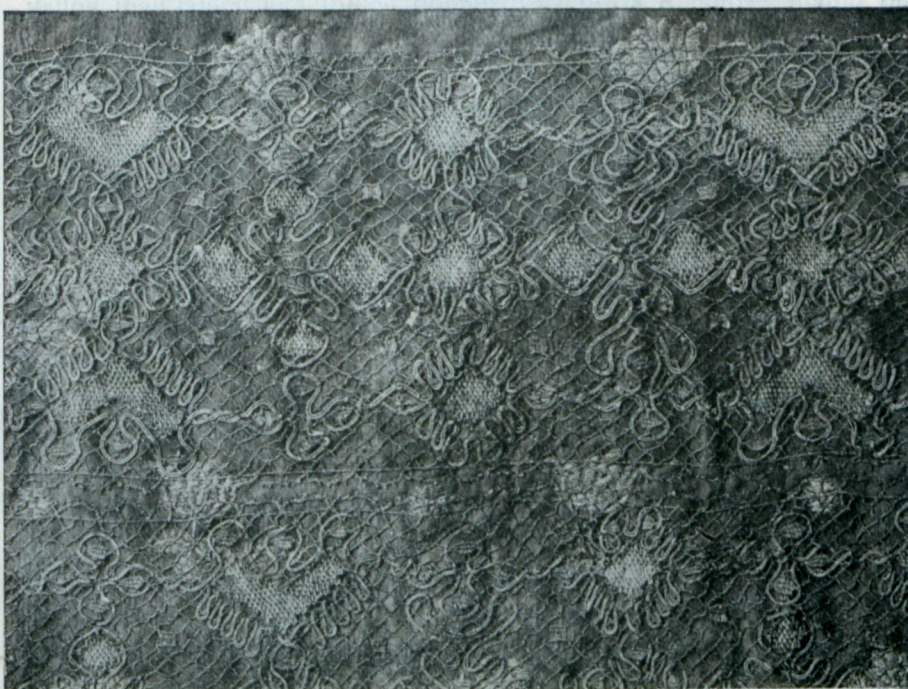
A 19-ik sír felnőtt ember temetkezése. Koponyája keleten feküdt. A koporsó fedelét rovátkolt kerekfejű szegekkel verték ki és annak északi részén ugyanilyen szegekből kivert következő felirat foglalt helyet: *R. D. FR. BORS AE S 39* (Reverendus Dominus Franciscus Bors Aetatis Suae 39); a déli oldalon pedig a fölíratnak következő folytatása: *OBIIT 22 NOVBR 1718*. Sírmelléklet nem volt.

A 20-ik sír női sír. Koporsója ép volt s ebben a koponya nyugaton feküdt. A koporsó fedelén rovátkolt szegekkel kivert keresztek

és a következő felirat, amely a déli oldalon kezdődött: MARIA DITTININ; folytatása az északi oldalon: 1718.

E sír tehát határozottan datált lévén, egyáltalán nincsen arra szükség, hogy mellékleteinek kormeghatározásával külön foglalkozzunk. Gazdag mellékletei épen azért, mert koruk pontosan meghatározott, csak nyernek értékben.

Mellékletei közt foglalkoznunk kell első sorban egy olyan ruhadarabbal, aminő még eddig egyáltalában nem fordult elő: nevezetesen az inggel. Már Nagy Géza megállapítja,¹ hogy „a XVI-ik századbeli magyar nők már az ingből kettőt hordtak egymás fölött. Az alsó vékony

80. sz. kép. — Fig. 80.

vászonból, a felső, vagyis régi nevén *felimeg*, finom gyolcsból, czinadoff-vászonból, fátjolból, patyolatból, selyemszövetből készült, sőt 1594-ben ezüst- és aranszálakból szőtt ingről is van szó. Az alsó ing disztítés nélküli volt; a felimeg a század első felében, a kivágott mellű szoknyák divatja következtében, aranyos himmel és elegyes színű keskeny pártával, vagyis szegélylyel volt disztítve.”

¹ Nagy Géza i. m. szöveg: 176-ik lap.

Ezek a megállapítások pontosan találunk arra a ruhadarabra, amely ebből a sírból jellegzetes formában került elő.

Ez a ruhadarab vászonkötésű selyemszövetből készült; reája festett piros és fekete színű mezejében elszórt motívumokkal — talán virágokkal — volt díszítve, amelyeknek azonban ma már csak piros és fekete foltokban jelentkező nyomai láthatók. Szabását a 75-ik kép mutatja. Ennek a szabásnak mindenesetre igen jellemző sajátosságai a következők: egy darabból szabták ki az ing hátát, másik darabból szabták ki az ing elejét; ezt a két darabot aztán egy keskenyebb oldalrészszel varrták össze mind a két oldalon.

Ezeknek a keskenyebb oldalrészeknek az a jellemző sajátossága, hogy velük egy darabból szabják ki az ingujjak alsó felét, vagyis az ingujjak alja tulajdonképpen nem más, mint ezeknek az oldalsó széleknek egyszerű meghosszabbítása.

Az ujjak felső felét külön szélből szabták ki, amely szélnek a szélessége pontosan egyezik az ing oldalsó széleinek a szélességével. A szabásnak ezek a jellegzetességei erősen emlékeztetnek bennünket azokra a sajátosságokra, amelyek a keleti ruhák szabásában jellegzetesek és amelyek az ú. n. kimono szabásban — bár természetesen jelentékeny módosulással — még ma is megvannak úgy, hogy ha tekintetbe vesszük, hogy milyen későn lép föl a nyugoti világ ruházatában az ing,¹ nagyon is közel esik az a feltevés, hogy ennek a ruházati darabnak fellépte Nyugateurópában egyenesen olyan jelenség, amely a mozlim világ nyugati előnyomulásának, tehát aránylag elég késő keleti hatásnak tulajdonítható.

Leggazdagabb darabja a sírmellékleteknek a szoknya, melynek képét szemköztli nézetben a 76-ik, háti nézetben a 77-ik, oldaltnézetben a 78-ik képünk mutatja.

Tárgyalásunk folyamán foglalkoztunk már a szoknya és a váll egymáshoz való viszonyával; itt tehát csak arra kell hivatkoznunk, amit erre vonatkozólag már mondottunk. Képeink minden további magyarázás nélkül is megmondják, hogy itt olyan szoknyával van dolgunk, amelynek válla külön készült ugyan, de mégis összevarrták azt vele úgy, hogy csak a fűzésre szolgáló előrészei maradtak szabadon. Úgy a váll, mint a szoknya ugyanazon sima selyemszövetből készült, amelyet jelmez az, hogy a rajta látható díszítőmintákat aranszállal szőtték bele. A váll karkivágása felett selyem szalagcsokor foglal helyet.

A szoknya szövetének díszítését hiven adja 79-ik képünk és ugyan ezen a képen már látszik a szoknya alsó szélét beszegő széles vert

¹ Franciaországban p. o. VII. Károly nejének volt az első inge; tehát ott is a XV. századdal kezdődik a divata.

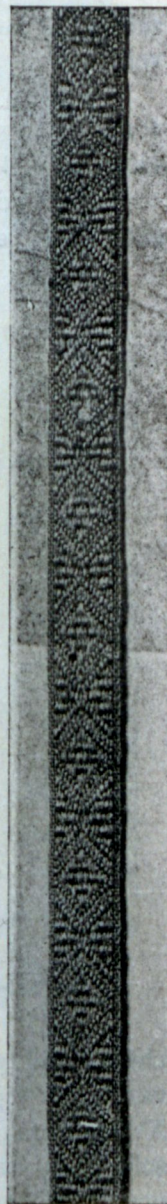
81. sz. kép. — Fig. 81.

aranycsipke mintájának egy részlete. Ezt a részletet azonban kellőképen méltányolni akkor tudjuk, hogyha nagyobb részletet veszünk figyelembe ebből a csipkéből. Ezt a nagyobb részletet mutatja 80-ik képünk. Csak egy pillantás erre a képre, meggyőz bennünket arról, hogy ugyanabban a stíluskörben mozgunk, amelyből az a csipkeszövet is való, amelyet a 16-ik sírban találtunk jelez dr. Kovács István úr jelentése (62-ik kép). Itt is egy keresztmotívum váltakozik egy sarokmotívummal és a keresztmotívumnál főképen a rhombus lép előtérbe, amelyet láttunk a 15-ik sír csipkeszöveténél a kereszt végein, de önálló motívumképen is épen úgy, mint ahogy ilyen minőségben is látjuk a most szóban forgó csipkén is alkalmazásban. A lényeges különbség a két minta között mégis abban jelentkezik, hogy ennek a csipkének alapmintája a rhombusos háló és abban, hogy ebben a mintában az egyes motívumrészletek kettős aranszálú és hullámvonalas hajlású szegélylyel jelentkeznek. Ezt a szegélyt mindenesetre meg lehet csinálni magával a csipkeverés technikájával is és itt valószínű, hogy ez az eset forog fenn, — de lehet a minták elkészítése után külön is csinálni.

Azok a jelenségek, amelyeket kiemeltünk, mindenesetre egyrészt korkülönbségből is származhatnak, de főképen abból a technikai eljárásbeli különbségekből folynak, amely a két emlék elkészítésénél alkalmazódott.

81-ik képünk a váll szabad részéből mutat egy nagyobb darabot. Látnivaló, hogy ezen is hasonló mintájú csipkével állunk szemben, de ez a minta épen csak hasonló és nem azonos, mert a kereszt- és illetve rhombus motívumokon kívül a liliom motívumával is dolgozik, míg ellenben a sarokmotívumot nem használja. Van azonban más különbség is. Nevezetesen az, hogy e csipke motívumai kisebb méretűek és főképen az, hogy nem arany-, hanem tiszta selyemcsipke.

A váll összefűzésére használt szövött szalag egy nagyobb és egy kisebb darabban került elő. Ennek a szallagnak mintáját adja 82-ik képünk. A szalag szélessége pontosan egy fél hüvelyk. Az a részlet, amelyet a vállból 81-ik képünkön mutattunk be, mutatja a vállon alkalmazott aranyozott ezüst kapcsoknak és pedig a hímkapcsoknak képét. 17 darab ilyen kapocspár foglal helyet a vállon, a 18-ik pedig mind a két oldalon alúl egy-egy négy-

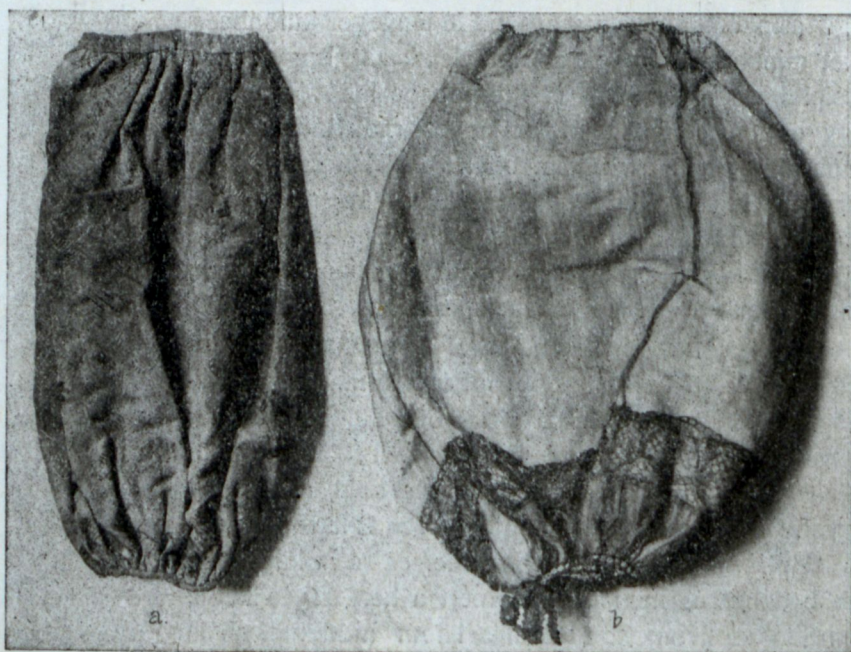

82. sz. kép.
Fig. 82.

szögletes hurok. Ezekbe húzták a füzőszalag végeit, hogy aztán azt alul csokorban kössék meg, úgy, amint 72-ik képünk mutatja. Ezeknek a kapcsoknak öntött ötvösmívű mintája megelőzi a XVIII-ik századot, amelyről az eltemettetés éve szól. Egészen bizonyos, hogy a XVII-ik század ötvösségének alkotásai azok, sőt magára az egész öltözetre nagyon valószínű, hogy még ennek a századnak készítménye.

Ezen a vállal egybevarrt szoknyán kívül van a sírmelléletek között 4 darab, vagyis két pár, bő ruhaujj. Az egyik pár selyemszövetből készült (83-ik kép *a.*), a másik pár selyemmousselinből (83-ik kép *b.*).

A selyemszövet mintáját külön adjuk 84-ik képünkön és pedig azért, mert ez a minta nagyon jellemző. Erősen baroccos ízü cartou-

83. sz. kép. — Fig. 83.

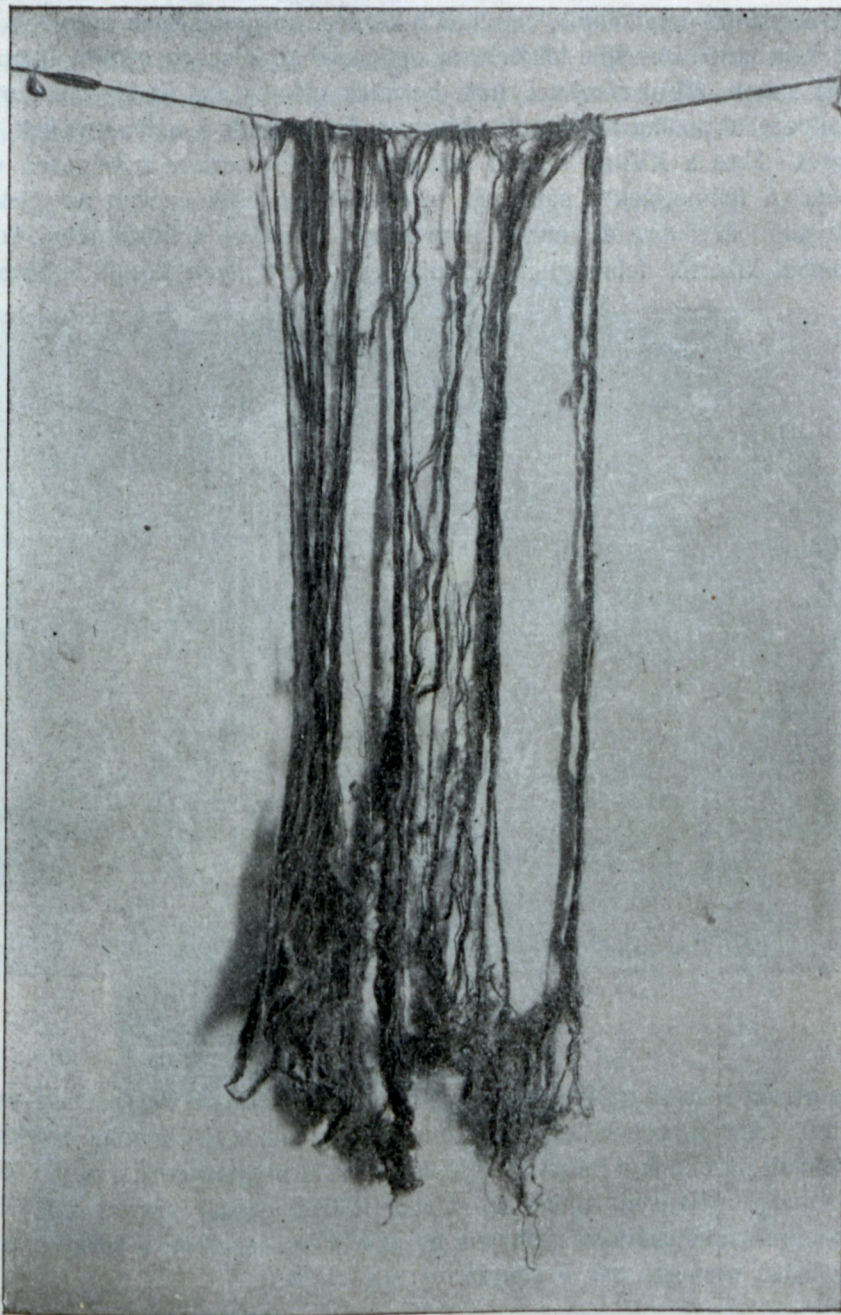
cheokkal dolgozik ugyan, de semmiesetre sem a XVIII-ik század vonalvezetésében jellemző túlzásokkal. Ez a minta még nagyon nyugodt és a XVII-ik század termékei között talál legszámasabb analógiára. A mousselin boríték selyemcsipkéjének mintája még nyugodtabb és még jobban megerősíti az adott kormeghatározást. Ennek az ujjpárnak alján barna selyemszallag szegély van, amelyre gombkötő mívű lencsesort varrtak, végeit pedig csokorba kötötték. Ezeket a ruhaujj párokat egymásba bujtatva, természetesen az átlátszó mousselin-szövetet hagyva fölül, az e sírból származó vállas szoknya vállára alkalmazva, mutatja szemközti

84. sz. kép. — Fig. 84.

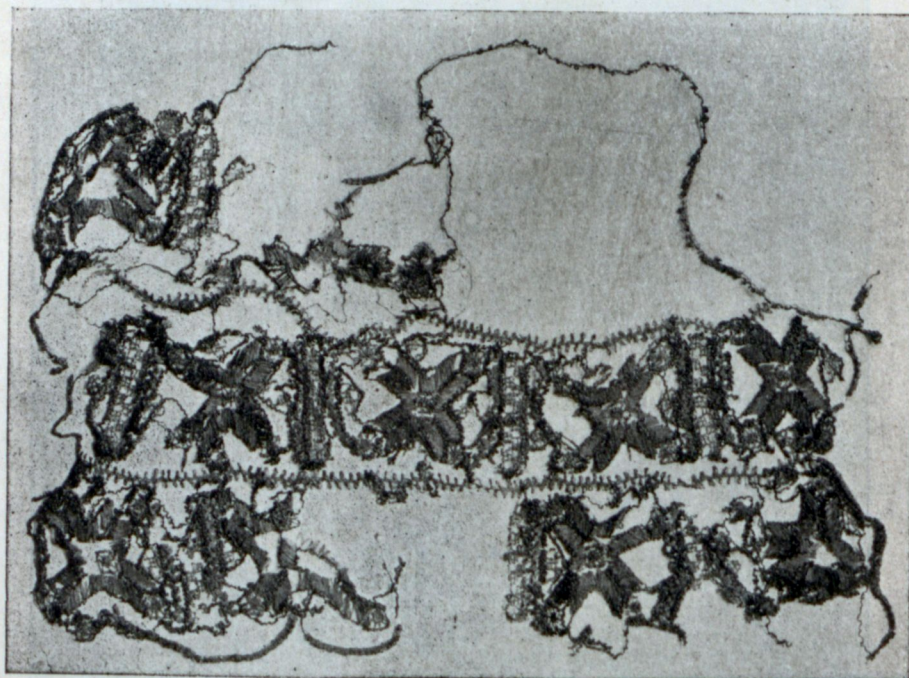

85. sz. kép. — Fig. 85.

86. sz. kép. — Fig. 86.

nézetben 85-ik képünk. Ezeket a dudoros és — méreteiket tekintetbe véve föltétlenül — legalább a könyökön alúl érő ujjakat a XVII-ik században kétségtelenül megtaláljuk,¹ csak az a kérdés, hogy miképen helyezendők el? Egy külön ingvállat feltételezni egyáltalában nincsen semmi alapunk, mert annak többi részletei nem kerültek elő és így az egyetlen mód elhelyezésükre, ha feltesszük, hogy a felimegnek a vállára voltak felvarrva. Erre a XVI-ik század második felétől kezdve bőségesen van példa. A felimegnek a saját ujjja természetesen csak ezeken az ujjakon alúl jutott érvényre és ennek nem mond ellent az a körülmény, hogy a sírból kikerült felimegnek bő ujjja van, mert ilyen bőujjú ruhával a

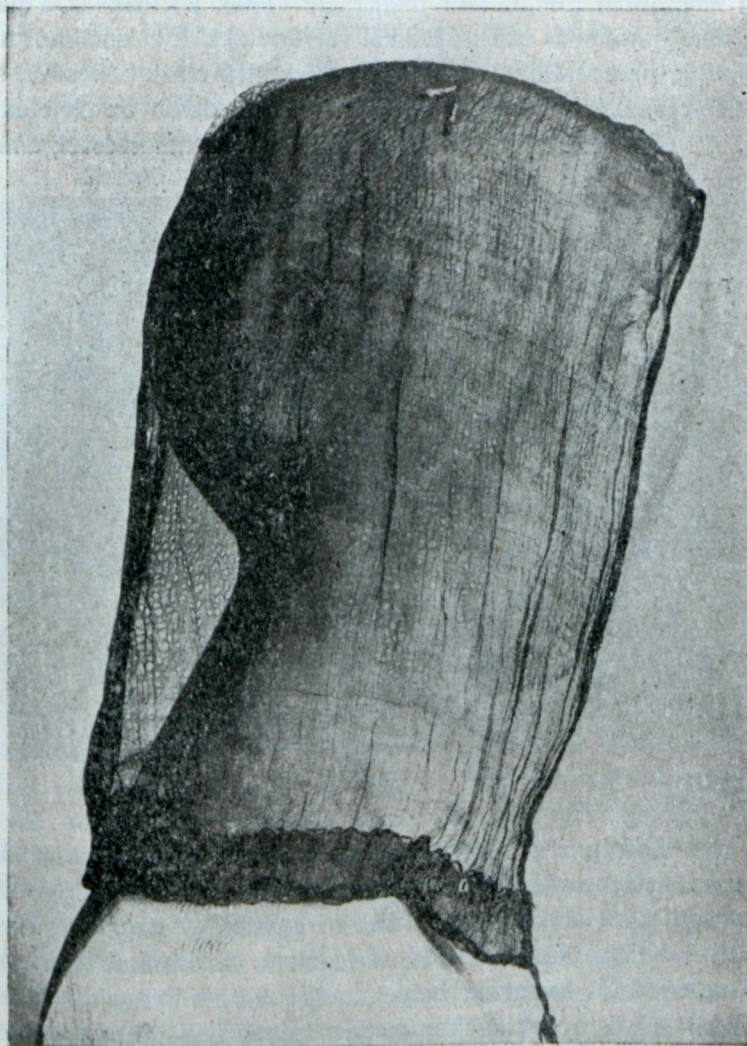
87. sz. kép. — Fig. 87.

Frangepán Kristóf nejének ruháján, Frangepán Kristóf Velencében nyomtatott 1518-iki breviáriumának fametszetén már találkozunk.² Ezeknek a ruhaujj pároknak a méretei egyébként azt is megengedik, hogy a kézfej tövéig nyúltak le, amint az, a már idézett példák szerint a XVII-ik században már szintén szokásos és ebben az esetben a felimeg ujjai egyáltalán nem jutottak érvényre.

¹ Nagy Géza i. m. 63. tábl. 1. itt az ujjak a kézfejig nyulnak; 64. tábl. 2. itt csak a könyök hajlásig.

² U. o. 46-ik tábl. 5.

Még ugyancsak a szoknyához tartozik egy finom selyem mousselin-szövetből készült kötény, amely azonban annyira tönkrement, hogy szövetmintája teljességgel meg nem állapítható. De miután kötőzsinórja, amelyet a felső végén levő korczba fűztek bele, egészen épen megmaradt, e ruhadarab minémiségének megállapítása semmiféle nehézségbe nem ütközik. (Lásd 86-ik kép.) Kétséget nem szenvedhet, hogy azok

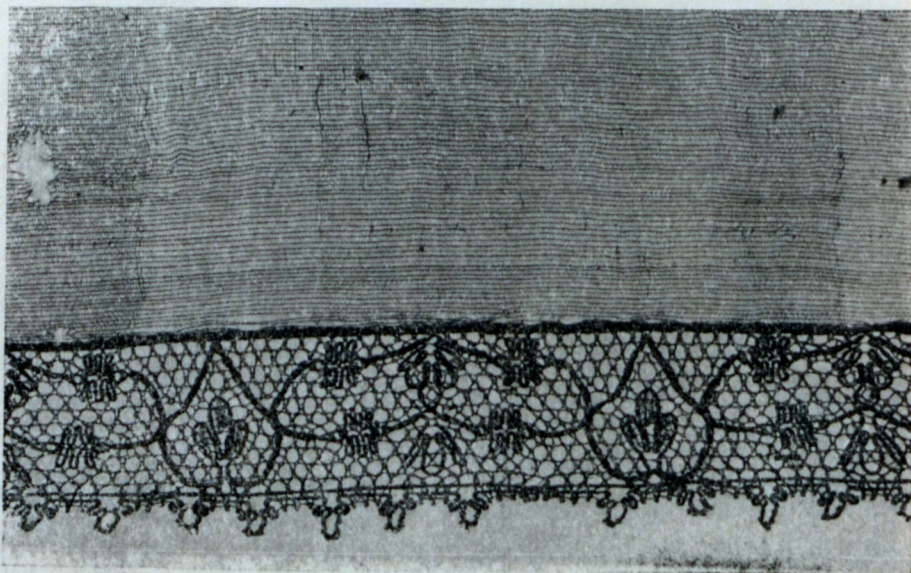

88. sz. kép. — Fig. 88.

a csipkemaradványok, melyeket 87-ik képünkön mutatunk be ezen sír mellékleteiből, ezt a kötényt díszítették.

Másik melléklete ennek a sírnak egy mousselin főkötő volt, amelyet 88. számú képünkön közlünk. Sima, de különben egyező forma azzal

a főkötővel, amelyet már 19-ik képünkön díszesebb formában megismertünk. Ebben a 19-ik sírban talált főkötőben két gombostű maradt meg, amelyeknek rendeltetését könnyű megállapítani, mert a sírmelléletek között van egy selyemcsipkével szegett selyemfátyol is. (Lásd 89-ik kép.) Kétségtelen, hogy ez a fátyol a főkötő fölött foglalt helyett, amelyhez gombostűkkel tűzték oda. A hajdíszhez tartozhatott az a mintás selyemszalag, melynek egy részletét 90-ik képünkön közöljük. Egyik legjobb állapotban fennmaradt melléklete ennek a sírnak az a pár bőrcsizma, amely arany- és ezüstszálakkal varródott ki. E csizmákból nagyon jó állapotban praeparálható volt a csizmafej felső része béllésével együtt. Ezt a felső részt két darabból szabták ki. Külön darab az eleje és külön a torka. Az eleje díszítődött arany és ezüst skofiumhimzéssel, amelynek

89. sz. kép. — Fig. 89.

mintáját a 91-ik kép mutatja (*a* előrész, *b* részlet a sarok tájékáról). Ez a minta a széleken körül van szegve és egy akanthus cserjéből növő ötágú virágdíszből alakul, amelynek fő ágán egy napraforgó virágja foglal helyet, beléje ültetett tulipánnal és felette ötszirmú virággal. A mellék ágakon tulipánok foglalnak helyet, még pedig a fő ágakon kisebbek, s az ezekből növő mellék ágakon csigavonalban behajló nagyobbak. Azt a teret, amely ettől a fővirágtól jobbra és balra adódik, két akanthus csomóra ültetett nagyobb tulipán foglalja el. Két oldalt egy más mintát látunk, amely egyrészt az oldalakon képződött derékszögű háromszög alakú mezőket, másrészt az előrészen még üresen maradt sarkokat tölti ki, mind a két oldalon. Ez a minta egy középpontból, t. i. a sarkon

elhelyezett négyszírmű rozettából indul ki és fölfelé vagyis a cipő eleje felé, ötszírmű virágot mutat, a derékszögű rész felé pedig egy akanthusos levelű, csigavonalban hajló ágat, a végén ugyancsak ötszírmű virággal. Ez a minta szimmetrikus beosztásával a felhasznált virág és levélfajtáknak stilizálásával pontosan beillik abba a díszítő stílusba, amely a XVI-ik század végét jellemzi már, de főképen az egész XVII-ik században uralkodik azon az egész területen, amely a nyugoti és a keleti művészeteknek egybeolvadása által jellemződik. Technikai kivitele szempontjából is, de főképen a mintának stilisztikus sajátosságai tekintetében értékes vezető a napraforgónak téglakötést utánozó kitöltése, amely a legszorosabb rokonságban van azokkal az egymást váltogató négyszögekből és rhombusokból való mezőkitöltésekkel, amelyekről — azoknak természete, kiindulási pontja és korhatára szempontjából — már akkor szólottunk, amikor az első sírból származó szövet részletek hasonló motívumaival foglalkoztunk. A szimmetrikusan hajló ágakra helyezett virágos díszítésnek, amely ezt a csizma részt is jellemzi, nagyon sok

90. sz. kép. — Fig. 90.

példájával találkozunk azokon a hazai, különösen erdélyrészi himzéseinken, melyeket uri himzéseknek hívnak s amelyek uralják a XVII-ik századot, de átnyulnak a XVIII-ikba is. Sőt annyira conservativusan őrződnek meg még tovább is az erdélyi iparművészetben, hogy a most tárgyalt darabnak derékszögű mezejét kitöltő mintával még XIX-ik század elején is találkozunk erdélyi készítményű kályhacserepeken. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának gyűjteménye őriz olyan kályhafiókokat, amelyeken az e csizmán érvényre jutó díszítési minták még mindig erőteljesen érvényesülnek: 92. számú képünk a középinta rokonát mutatja, 93. számú képünk pedig a derékszögű mező kitöltő mintáját és ezek az analógiák még az 1833-ik évben is készültek erdélyi műhelyekben. Természetesen eltérések, lényegtelen módosulások ezeken már vannak és a szóban forgó csizma korát nem ezek adják meg. A pontos dátumot Thököly Évának, gróf Esterházy Pálnének a herceg Esterházy család fraknoi várában őrzött 1672-ből

származó menyasszonyi ruhája adja meg, amelynek egész alsó részét tökéletesen rokon himzés munka borítja.¹ Az a dátum, amelyet a most idézett ruha nyújt, teljes összhangzásban van mindazokkal az adatokkal, amelyeket e sír mellékleteinek többi darabjai stilisztikus méltatásuk alkalmával nyújtottak.

91. sz. kép. — Fig. 91.

A 94 ik számú képünkön adjuk a most méltatott női csizmának valószínű reconstitucióját. Ennél fölhasználtuk azt a himzés részletet is, amely valószínűleg a csizma fejének hátsó részéből, a sarok tájáról

¹ Nagy Géza idézett művében Masner után 64-ik tábl. 3. sz. alatt közli.

való. (L. 91-ik kép *b.*) A reconstructionál a csizmaszár méreteinek megállapításához annak a női csizmaszárnak a méreteit vettük irányadóul, amely az alább tárgyalandó 22-ik sírban került elő. A reconstructionról még csak azt kell megjegyeznünk, hogy olyan darab, amilyen a csizmafej felső rész elejének alján reconstructionkban, mint kitöltő darab alkalmazódott (94-ik kép *a.*), a leletek között egyáltalában nem fordul elő, ez tehát csak következtetés alapján vevődött föl; erre nézve természetesen feltétlenül érvényes az elv: *Valeat quantum valere potest.*

Egyéb melléklet ebből a sírból nem került elő. A csontokat rendszerben visszahelyezték a koporsóba.

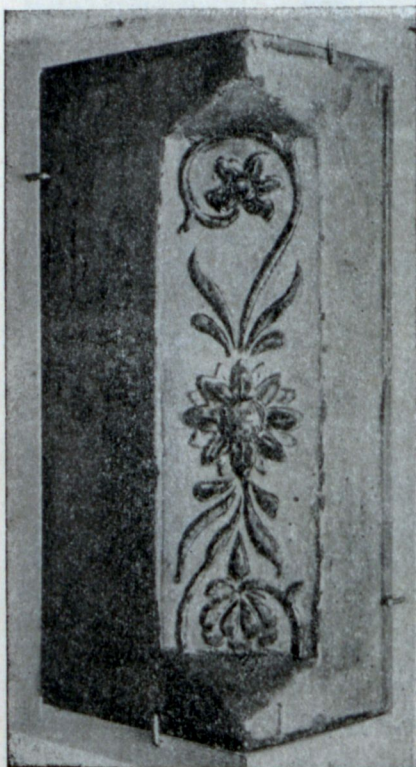

92. sz. kép. — Fig. 92.

A 21-ik sír szabad temetkezés volt és a 15-ik sírnak a végében került elő. A koporsó szerte omlott és csak apró darabjai maradtak meg. A sír oldalait is deszkával rakták ki az elkészítés alkalmával, de ezek a deszkák szintén elkórhadtak. A jelentés szerint felnőtt nő csontváza feküdt benne. Mellékletül egyéb nem került elő, mint egy paróka, amelyik szőke volt, természetesen erősen megrongálódott állapotban; továbbá egy kisebb hajfürt, amelyik fekete színű, de meglehetősen rövid és ebben két gombostű van. A lábszárakon és a czombcsontok mentén kevés posztó (?) maradvány látszott még. A jelentésnek most idézett adatai inkább férfi-sírról beszélnek, amelyik a paróka dívatának korában kerülhetett a sírba.

Ugyanezen évnek deczember hava 12-ik napján Fridli műépítész úrnak távíráti jelentése arról adott hírt, hogy újabb leletekre akadtak; ismét dr. Kovács István úr szállott ki. Ez alkalommal a kereszthajó északi részének közepe táján, a templomnak ugyanebben a részében levő északi fal melletti kriptában nyugvók számára építendő négy új kriptá kiásása alkalmával, találtak temetkezésekre és pedig:

az immár 22-ik sírban, amely 160 cm. mélyen feküdt aránylag jó fenntartású koporsóban, egy férfi temetkezésre. Feje keleten, lába nyugaton feküdt. A koporsó hossza 180, szélessége a fejnél 60 cm. volt.

93. sz. kép. — Fig. 93.

A koponyán selyembojtos bársonysapka került elő a jelentés szerint és erről azonnal megmondhatjuk, hogy a megmaradt részletek segítségével történt helyreállítás után (most) sárgásbarna színű birétumnak volt meghatározható. A jelentés nem említi és pedig egészen érthető okokból azt, hogy ugyancsak a fejen egy, most körülbelül hasonló színű — eredetileg valószínűleg vörös vagy vöröses lila — selyem sapka is került elő. Erről a feltaláláskor természetesen azt hitték, hogy az előbbihez, t. i. a birétumhoz tartozik. De a praeparálás alkalmával szétválasztható volt és megállapítható, hogy az a nyolcz cikkelyből összevarrott selyemsapka ez, amelyik a tonsura takarására szolgált.

Ruhaneműekből előkerült egy, most vöröses színű cappa és ez alatt vastagabb selyemruha maradványai. A lábakon selyem hosszúszerű harisnyák, most barnaszínűek és kivágott selyemczipők kerültek

elő, amelyeknek sarka arannyal átszőtt selyemszövettel volt borítva. (95-ik kép.) Előkerült egy rövid gallér is, amely azonban annyira gyenge fenntartású volt, hogy beszállítása lehetetlenné vált. A cappa bal mellén lógott egy mintás selyemszallag, amelyen egy fémkarika maradt meg. Ez a felső végén össze volt kötve. Világos tehát, hogy a kanonoki rendjelet hordotta. Még egy másik sima szallag is került elő a sírból, amelynek végein gombkötő mivű gombok vannak. Ezeken a

végeken össze van kötve, tehát úgy látszik, hogy összefüggő darabot alkotott, amelyre valami föl volt fűzve és pedig mindenesetre valami értékesebb jelvény, kereszt vagy rendjel, amelyet a szallag azon részével együtt, amelyre felfűzték volt, eltulajdonítás céljából levágtak úgy, hogy most a szallagnak ez a két vége szabadon áll. Püspökről e temetkezésnél nem lehet szó, mert a püspöki cappának két uszálya is van. Világos tehát, hogy csak kanonokról lehet szó, akinek ruhái közül tönkrement a talár, amelyhez bizonyára tartozott a jelentésben említett gallér is.

A 23-ik sír az előbbinek közelében 260 cm. mélyen került elő. 180 cm. hosszú, korhadt koporsóban volt; melléklete mindössze a lábakon talált egy pár csizmának részletei voltak, amelyek azonban a kormeghatározás tekintetében semmi támasztó pontot nem nyújtanak. A koponya nyugaton, a lábak keleten feküdtek, még pedig a koponya a keleti fal kiszögellésétől 3·30 m., az első oszlop legvégső északkeleti sarkától 4·70 méternyire voltak.

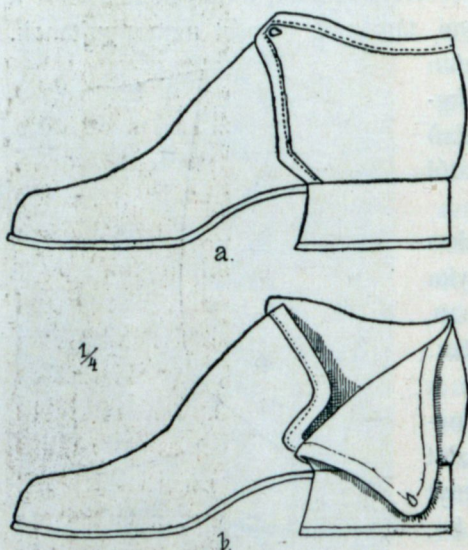
A 24-ik sír a 23-iktól északra került elő, még pedig egy fiatal leányka temetkezése 1 m. hosszú koporsóban, 170 cm. mélyen. A csontok elmállottak. A sírmellékletek között elsősorban a megmaradt hajrészletnek vannak kiemelendő sajátosságai. — Ez a hajrészlet ugyanis azt mutatja, hogy az elhunyt leánykának haját két fonatba fonták be. A leányka haja magában azonban csak rövid fonatot adott, amelyet mester-

94. sz. kép. — Fig. 94.

séges fonálmotringból készített fonatokkal töldött meg, amely fonatot nagyon ritka szövésű egyszerű, most sárgásbarna szallagnak befonásával díszítettek és kötöttek meg. Ezen a szallagon fémrozsda nyomai látszanak, amelyek arról szólnak, hogy valami fémtárgy is volt a haj közelében. Ez a fémtárgy valószínűleg a pártá volt, amelynek homlokszallagja a sírból tényleg elő is került. (96-ik kép.) Ez a pártá kék üveg — és most már elpusztult — fémgyöngyökkel volt díszítve. A nyak körül — amint a jelentés írja — kisebb és nagyobb fekete gyöngyökből formált gyöngysor maradványai látszottak, amely a középén, ahol épnek látszott, hurkokat alkotott. Különben 5—6 kisebb gyöngyszemre egy nagyobb következett a hurkok középfelé. A gyöngyök a nyaktól, a vállak és lapoczkacsonton át, a hát közepén haladtak az öv tájáig. A jobb kéz felett gyöngykarpercz került elő, amelynek egy részére már

előbb ráakadtak. Ugyanígyennek töredékei kerültek elő a bal kéz fején is. Végül egy szoknya a derékon zöld színű gyöngyfűzérral díszítve. A gyöngyök azonban mind szétmállottak. E gyöngyökhöz csatlakozik a hosszú nyakláncz. Sajátságos módon azonban úgy látszik a kesztyűbe bújtatott kezek a derék alatt voltak összefogva s így lehet, hogy a láncz végét tartotta a lányka. Legfontosabb lelet mindenestre ez a bársonyszoknya és az ehhez tartozó, eredetileg vele mindenestre összevarrott váll, amelynek összevarrása szintén csak a háti részen történt, míg az elülső részek szabadon állottak. Ennek a szoknyának szabását a fennmaradt részletekből pontosan lehetett rekonstruálni. (Lásd 97-ik kép hátulsó 98-ik kép oldalsó, 99-ik kép elülső nézetben.) Ennek a rekonstrukciónak eredménye egy uszályos szoknya, amely tehát mindenestre

95. sz. kép. — Fig. 95.

mélyen lenyúlott úgy, hogy a lábakat tökéletesen elfedte. Az uszály nem készült külön darabból, hanem a szoknyának hátsó részét alkotó részszel egy darabból szabták azt ki, még pedig ívelt kanyarodással. Pontos megállapítható, hogy a szoknyát egy elő- és egy háti részből szabták ki és ezek közé két keskenyebb oldalrészt iktattak be.

A szoknya szélét (lásd 97—99-ik kép) háromsoros szegő pánttal díszítették, amely pántok felvarrott fémgyöngyökből készültek. Ezek a fémgyöngyök harántos vonalak alakjában varródtak szorosan érintkező sorokban egy-

más mellé úgy, hogy az egész egy sodrott zsinór képét adhatta. Ma már ebből az egész díszítményből csak a sávok szegélyét mutató bevarrott selyemfonál jelzi ezeknek a sávoknak eredeti helyét. Hasonlóképpen húzódott a szoknya elején függélyes irányban egy ilyen pántcsoport, amely ismét három pántból állott, ez a szoknya elejének bal oldalára esik, ahol a szoknyának a nyílása foglal helyet.

A hozzátartozó váll ujjatlan. (Lásd 97—99-ik kép.) Forma tekintetében jellemzik az ujjak nyílásán elhelyezett dudor, s a nyakának díszítésül szolgáló fodorgallér. Utóbbi magából a szövetből készült oly módon, hogy 9 vonalnyi távolságban alkalmazott bevágások által a gallér külső szélét kihajló koczkás nyelvekre osztották. — Ennek a vállnak díszítése ugyancsak azokból a szövetre varrott keskeny

pántokból alakul ki, amelyek a szoknya diszítéseit is alkotják. Egy ilyen pánt húzódik szegélyképen e váll szabadon álló előrészének alsó szélén; ezt keresztezi alul egy-egy függélyes pánt, mely a gallér tövétől indulva fut végig a nyílás két szélén. Már most az alsó szél vízszintes pántjából 6–6 rézsútós pánt indul ki és ez élénkíti a váll elejének szabadon álló végeit. Két-két harántosan futó pánt indul ebből az alsó szegélyből a vállak felé és onnan áthaladva a lapoczkákon keresztül halad végig a háton egészen a derékig. E között a kettő között fut a hát közepén szintén kettő és ezek felhaladnak egészen a gallér csipkézett részének tövéig. Egy ilyen pánt szegi a nyak és a nyak csipkézetének tövét is. Hasonlóan egy-egy ilyen pánt diszíti a csipkézetnek minden egyes nyelvét oly módon, hogy a pánt mindig a csipkenyelv külső lapjáról indulva a belső lapon is végighalad. Az ujjak nyílásának dudoros szegélye ugyanolyan csipkézettel végződik, mint a gallér. Ezt a dudoros szegélyt 7 helyen sűrű alakban elhelyezett kettős pánt diszíti, valamint csipkézetének nyelveit is azok mindkét lapján végigfutó egy-egy pánt. Még csak azt kell megjegyezni, hogy a gallér egy alsó körülfutó sima és egy felső csipkézett pántból alakul és egy kissé tölcselesen kifelé bővül; továbbá azt, hogy a dudorok belsejében vastag posztóbetét van, hogy azokat állandóan kidudorodó állapotban tartsa.

A megállapított jelenségek egészen könnyű feladat elé állítanak bennünket e sir korának megállapítása szempontjából. Hiszen az uszályos szoknya szempontjából csak lindvai Bánffy Magdolnának, a zalamegyei turnicsei templomban lévő 1583-ból származó siremlékére kell hivatkoznunk, amelyet Nagy Géza közöl, Römer Flóris „Régi falképek” című műve után.¹ Ezen a siremléken pontosan felleljük e szoknya mását. Itt könnyű köpeny takarja épen a legjellemzőbb részleteket, amelyek fontosak volnának a váll szempontjából. De ezt a hiányt tökéletesen pótolja Trencsényi Mader Miklósnak a Magy. Nemz. Múz. levéltára-

96. sz. kép. — Fig. 96.

¹ Nagy Géza i. m. 54. tábl. 5.

ban őrzött és 1571. márczius 2-án kelt czimere, amelyen egy hajadon ábrázolódik. Nos ennek a válla pontról-pontra, részletről-részletre mutatja azt a vállat, amelyet a most tárgyalt sirban fedeztek föl. Az egyezés annyira megy, hogy még a gallér és a dudorok szegélyén alkalmazott csipkék előállítása tekintetében is egészen pontos az egyezés. A nyílás szegélyén végigfutó két kivarrott pánt is megvan, sőt úgy látszik, hogy az, amí a czimerképen a válldudorok nyílásának is nézhető, amelyeket díszítés végett rajta keresztben cikkelyenként alkalmaztak, — szintén nem más, mint az a kivarrott pántdíszítés, amelylyel a most tárgyalt váll ujnyílásainak dudorain találkoztunk. Mindössze az alsó szegély díszítése nem látszik. mert a kezek épen a deréktáján összetéve, ezt a részt, meg a harántosan menő melltáji pántot eltakarják; ez azonban egészen lényegtelen jelenség.¹

Hivatkozhatnánk még a dudorok szempontjából Illésházy István első nejének Erdődi Annának (megh. 1577.) sírkövére és több más emlékre a XVI-ik század végéről,² amelyek azonban mind sokkal enyhébb vonásokban tüntetik ki a megállapított jelleget, mint az első sorban hivatkozott két emlék, amelyek ennek a sirnak korát a XVI-ik századnak utolsó negyedére határozzák meg.

Mint mindig, úgy ebben az esetben is a lényeges dolgokban híven adtuk a sírok feltárásáról szóló hivatalos jelentésnek adatait, amelyeknek kétségtelenül sokat köszönhetünk megállapításaink tekintetében. Hogy fölfogásunk és a jelentésnek — különben is csak pro memoria használt — megállapító kifejezései között eltérések merülnek föl, az — mint fönnebb kiemeltük — egészen természetes, mert a leletek feltárása alkalmával nagyon sok jelenség homályban marad, amelyeket a rendszerezés és nyugodt földolgozás, a praeparálástól is segítve, tisztáz.

Azok után, amiket a most már praeparált emlékek különösen a szoknya és a váll díszítése szempontjából megállapíthatóvá tettek, egészen kétségtelen az, hogy az a gyöngysor, amelyről a jelentés a nyaktáján emlékezik meg és továbbá az, amelyről azt mondja, hogy a mell tájáról a vállon át és a lapoczkákon keresztül halad, semmi más, mint a vállat díszítő pántoknál felhasznált gyöngyöknek a maradványa. A két kézfejen megállapított gyöngy karpereczek világosan annak az alsó ruhának az ujjából valók, amelyet az elhunyt ez alatt az ujjatlan váll alatt viselt, amely azonban úgy látszik, sokkal könnyebb szövetből készült és így teljesen tönkrement. Hogy a temetkezés feltárása alkalmával úgy tűnt fel a dolog, mintha ezek egy összefüggő gyöngysorhoz

¹ Nagy Géza i. m. 54 tábl. 3.

² Nagy Géza i. m. 53 tábl. 2., 57 tábl. 13. és 4.

97. sz. kép. — Fig. 97.

tartoztak volna, amelynek végét az elhunyt kezében tartotta, — ezt természetesnek találjuk, hiszen a mellrész disztítését alkotó és a válltól lefelé haladó disztítópántoknak gyöngyei, illetve ezek elhelyezésének iránya ennek a föltevésnek jogos alapot nyújtottak. Ami a kéztartást illeti, az a szóban forgó időknek elég elfogadott dívata. Hiszen a tőlünk idézett analógiákon a kezeknek ez az elhelyeződése a legszokottabb.¹

A 25-ik sír az előbbitől északra az északi fal sarkától 3.60, az első oszlop legszélső északkeleti sarkától 5.80 méternyire feküdt; mellékletei nem voltak.

Az 1912-ik évben feltárt síroknak mellékleteivel együtt aranybrokát részletek is kerültek be, amelyekről a hivatalos jelentés meg nem emlékezik valószínűleg azért, mert a kivétel alkalmával olyan állapotban voltak, hogy külön figyelemre nem lehetett őket méltatni. A restaurálás alatt azonban ezek a darabok szétválasztódtak és aránylag elé nagy részletek mentődtek meg belőlük. Ezek a részletek — mikor azokat összeállítottuk — világosan mutatták, hogy nem ruhához, hanem egy nagyobb terítőhöz tartoznak, amelylyel a koporsót borították le annak lezárása után és a sírbatétel alkalmával. Ennek az aranybrokát szövetnek egy részletét közöljük a 100-ik képünkön és ennek a részletnek a mintája, a rajz tekintetében, a legszorosabb rokonságot mutatja annak a selyem szövetnek mintájával, amelyből az a pár bő ruhaujj készült, amelyből az egyiket 83-ik képünk a jegye alatt közöltük. Miután a ruhaujj selyemszövetének mintáját 84-ik képünkön külön is közöltük, minden nehézség nélkül megállapítható az a szoros rokonság, amely a most tárgyalt terítőnek és a hivatkozott ruhaujj szövetének mintájában a minta rajza szempontjából kétségtelenül megvan. Minthogy a 20-ik sír egyike volt a leggazdagabb felszerelésűeknek és pedig különösen ruhaszövetekben bővelkedett — nagyon érthető, hogy e szövetekkel egybe keveredve, a kivételkor nem tűntek fel e terítőnek részletei külön darabhoz tartozóként, hanem a ruhaszövetekkel együtt emelődtek ki. A kiemelésnél ugyanis lehetőleg arra kell törekedni, hogy a szövetrészek addig is, míg a praeparálás folytán azoknak bizonyos tartósságot lehet kölcsönözni, lehetőleg kevés mozgásnak legyenek kitéve, mert hiszen a fölösleges szakadásokat így kerüli el az ember legjobban. Mindezekből egészen valószínű, hogy a 100-ik képünkön bemutatott terítő a 20-ik sír koporsójához tartozott.

Végül még 1913-ik év januárius hó 13-án szólította ki intézetünknek kiküldöttjét a helyszínére Fridli műépítész úr jelentése, amely arra kérte intézetünket, hogy a kereszthajónak északi négyzetében, az északi fal mellett már korábban fölfedezett második kriptá tartalmát tárja fel és azt a már elkészített új kriptába helyezze át.

¹ Nagy Géza i. m. Különösen 54-ik tábl. 3, 57. tábl. 3, 12.

98. sz. kép. — Fig. 98.

Intézetünk kiküldöttje ez alkalommal is Kovács István dr. úr volt, aki ebben a kriptában nyolcz temetkezést talált, amelyek közül a legfelsők is összetörten, fedél nélkül heverték jobbra-balra eldőlvé.

Az első koporsóban, vagyis sorrend szerint a 26-ik sírban a tönkre-

99. sz. kép. — Fig. 99.

ment csontokon kívül semmi nem volt. Az eltemettetnek feje nyugaton feküdt.

A második koporsóban, tehát a 27-ik sírban, egy felnőtt ember — inkább férfi, mint nő — feküdt. Olvasón kívül más melléklete nem

volt. Az olvasó fekete nagy szemekből és köztük kisebb szárú kereszttekből állott. Ezek nem szállítódtak be és így csak következtetés útján mondhaljuk, hogy úgy látszik a Miatyánk szemek voltak csak golyók, míg az Üdvözlégyszemei kereszttecskék. A koporsó fejfelőli végdeszkáján MARIA monogram. Lehetséges azonban, hogy ez a deszka a következő sírhoz tartozott.

100. sz. kép. — Fig. 100.

A 28-ik sír fedetlen koporsóban, egy felnőtt nő maradványait tartalmazta. A sír mellékletei voltak: Először egy Rózsafüzér a kezében, továbbá egy szoknya, egy gallérféle, egy nyakkendő, egy kötény és gyöngyfüzér maradványai. Mindezek azonban túlságosan rossz állapotban kerülván elő, abba az új koporsóba, amelybe a 25-ik és 28-ik sír maradványai is betevődtek, újra elhantolódtak.

A 29-ik sír koporsója összetörött. Az elhunyt feje nyugaton pihent, jobbjaiban egy fafeszület, amelyet az Üdvöztőnek rézből-öntött alakja díszített. Fejét paróka takarta; kabátjából bizonyos részek megmenthetők voltak; a koporsón semmiféle fölíratot nem leltek.

101. sz. kép. — Fig. 101.

A beszállított selyemkabátnak egyik oldalát, nevezetesen a bal oldalát, az egyik ujjával együtt, sikerült restaurálni és ennek következtében lehetőségessé vált korának meghatározása is. Nem magyar viselet, hanem a XVIII. század francia divatját mutató selyemkabát, amelynek 19 bő gomblyuka közül csak a 13 felső szolgált valóságos gomblyuk-

nak, a többi csak mint díszítmény szerepelt. Hasonló három gomblyuk foglal helyet a kabát ujjának alsó hasítékán is. Nagyon jellegzetes a kabát zsebének borító lebbentyűje, amelyen 5 ugyanolyan gomblyuk-szegést látunk, mint aminő a kabát többi részén is van. Ezek közül csak a két szélső a valóságos, míg a középső három csak vak gomblyuk. Ennek a lebbentyűnek szabása alsó szélén körivekből alakított görbét mutat. A selyemszövet színe most barna (100-ik kép).

A *30-ik sír* a feltaláláskor épnek látszott, amint a koporsó a 27-ik és 28-ik sír között állott, azok alatt. Fedelén csillagos bronzszegekkel kivert következő felirat látszott zeg-zug vonalú díszítmény vonalai közé illesztve: M T AET (az A és E ligatúrában) AN 6 0.

A koporsó alja hamúval volt kitöltve. A csontok feltűnő jó fenntartásúak. Ruhaféle nem fedte testét, csupán a koponyáján volt egy bársonysapka s a feje alatt ugyanilyen párna.

A *31-ik sír* a 27-iknek koporsója alatt feküdt a kriptá alján. Koporsója 1 m. hosszú volt, benne gyermek maradványai nyugodtak, száraz ágakkal körülrakva. Ruhája teljesen tönkrement.

A *32-ik sír*: egy 60 cm. hosszú koporsóban elporladt gyermek-csontok kerültek elő, mellékletek nélkül.

Végül a *39-ik sír*, amelyben felnőtt ember, valószínűleg pap temetkezése került elő. Egy pár zsinórrészleten és selyemgombon kívül semmiféle melléklete nem volt, az említett részletek pedig annyira jelentéktelenek voltak, hogy azok az újabb eltemetésnél mellette maradtak.

Az előadottakból világosan kitűnik, hogy a föltárt temetkezések közül egyetlenegy sincs, amely az erdélyi fejedelemség megalakulásának korát megelőzné. Kétségtelen, hogy azok a temetkezések, amelyek kutatásaink eredményeképpen felszínre kerültek, a XVI-ik század első évtizedeivel kezdődnek és azután megszakítás nélkül a XVIII-ik század végéig állandóan tartanak. E temetkezésekben kezdetben tisztán a világi elem dominál. Egyházi temetkezés — a XVIII-ik századott megelőzőleg — egyetlenegy sincs, ami teljesen egybevág a gyulafehérvári püspökség újrafelállításának időpontjával.

Csaknem három századnak viseleti és iparművészeti sajátosságaiba nyújtott ezeknek a síroknak a lehetőség szerint pontos feltárása alkalmat. Ez mindenestre értékes eredményt jelent, amely eredmény nagyon is jogosulttá teszi azt az óhajtást, hogy a templomok restaurálási munkálatainál hasonló leletek mindig ugyanolyan figyelemben részesüljenek, mint aminőben ebben az esetben a Műemlékek Orsz. Bizottsága nagy-érdemű elnökének bölcs intézkedése, az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára kiküldötteinek gondos munkája és a helyreállítási munkálatokat végző műépítész úrnak lelkiismeretes gondossága folytán, azok az emlékek részesültek, amelyeknek méltatásával a fentiekben foglalkoztunk.

Dr. Pósta Béla.

Les trouvailles sépulcrales de la cathédrale de Gyulafehérvár.

(Abrégé.)

Au mois d'Aout d'année 1907, pendant les travaux de réparation de la cathédrale de Gyulafehérvár, on a trouvé des restes de tombes enfouis.

La section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie suivit constamment avec attention les trouvailles de tombes, au nombre de plus de trente, qui ont été découvertes pendant les travaux de réparation, et son labeur lui a procuré le moyen de faire les observations suivantes.

Sur le terrain conduisant du carré du sud du transept au premier carré du transept latéral méridional, on a trouvé une grande quantité d'ossements humains parmi lesquels on a aussi trouvé deux incluses de tombe l'une sur l'autre, que nous avons, d'après la référence de l'architecte dirigeant les travaux de réparation, pris premièrement pour quatre incluses de tombe différentes. Après les études précis il a résulté, qu'il n'y a que deux tombes absolument distinctives, même il y a question d'une tombe d'homme et d'une de femme.

Les tombes déjà déclarées Nos. 2 et 4, appartiennent toutes deux à une seule sépulture, c'est-à-dire à celle de l'homme, à laquelle, selon ce que l'on a pu constater des circonstances des trouvailles des tombes, découvertes plus tard dans la bière, il n'y a eu lieu que l'inhumation, et ici n'appartiennent que les pièces de vêtements, tandis que toutes les armes étaient placées en dehors de la bière.

La tombe prise pour No. 3 contenait une sépulture de femme. Les sépultures n'étaient pas des cryptes mais, de simples cavités creusées.

Il est indubitable que lorsque l'on a creusé ces deux cavités sépulcrales on a bouleversé d'anciennes tombes. De celles-ci parviennent ces ossements qui se trouvent aux alentours des sépultures. Sur l'époque de celles-ci, peut-être *l'anneau* de métal jette quelque lumière, que l'on a trouvé à l'ouverture des trouvailles (voir fig. 1.) et qui, n'appartient peut-être au contenu d'aucune.

Le Dr. A. Lissauer a démontré de cette sorte d'anneau, dont l'on en a trouvé le type dans de plus jeunes tombes de l'époque du fer, avec les fibules de Certosa,¹ cependant dans nos trouvailles de notre pays, ils étaient surtout en usage pendant les rois de la famille

¹ Archeologiai Értesítő, période neuve, tome XI, pages 333—338, fig. 4.

des Árpáds, et selon nos études faites jusqu'à présent cette mode prend fin avec la fin du XIVe. siècle.¹

Si ce fait est sûr, alors ces sépultures ont pris commencement à l'époque des rois de la famille des Árpáds, dans les intérieurs de la

¹ C'est Sophus Müller qui, pour la première fois en 1877 s'occupa de ces types d'anneaux dans la page 189 du „*Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift*“, paru à Breslau en 1877. C'est lui qui a démontré le rôle important que jouent ces anneaux de tempe, pour la détermination des tombes slaves. À l'occasion des fouilles du cimetière de Rákospalota, cimetière dont on date l'origine du XIe au XIIIe siècle, d'après les sept pièces monnaies d'argent trouvées dans les tombes (deux pièces Saint László (1077—1095) deux pièces Béla III (1173—1196) trois pièces Imre (1196—1204) et une, battue d'après le modèle d'une médaille de Parme) j'ai eu aussi l'occasion d'observer attentivement les circonstances de l'emploi de ces anneaux. Dans ce cimetière je n'ai jamais trouvé ces anneaux à l'endroit de la tempe, mais ordinairement et presque toujours sur l'apophyse mastoïde qui se trouve à l'arrière de la tête. Ils ne peuvent donc pas être nommés anneaux de tempe d'après ces observations-ci. Dans plusieurs tombes, on a trouvé deux, même trois paires de tels anneaux, et dans ces cas-là, les anneaux se trouvaient tous sur la partie postérieure du crâne, l'un dessus-l'autre et assez éloignés l'un de l'autre. Si je considère qu'au cimetière disposée par range de Libijic en Bohême, on a trouvé quatre tels anneaux sur deux nattes de cheveux dans une tombe, et j'ai jointe ce fait avec les circonstances de celui de Rákospalota, alors je ne peux les considérer que des ornements tressés dans les cheveux; et même si nous ne laissons pas hors d'attention, que la situation des exemples de Rákospalota était conséquemment la même, alors il nous faut aussi supposer que, l'on les a même affermis sur quelque chose. Dans quelques trouvailles de l'Allemagne du nord, ils étaient affermis sur du cuir. Cette circonstance s'accorde avec ce fait, que dans les tombes des *letts*, l'on trouve souvent autour du crâne, enfilés sur plusieurs lacets, de cercles spiraux, comme ornements (Aspelin: *Suomen Suvun Asumus Aloit V. Vihke* 395—2179.) Ainsi je ne peux pas considérer impossible qu'ils étaient ornements d'une sorte de parure de cuir ou d'étoffe. Cependant comme la tresse des cheveux rend constant l'emplacement de ces anneaux, nous sommes obligés de nous rapporter aussi à l'élément ethnographique, qui s'avance soi-même. *La mode de porter, aussi chez les hommes, les cheveux en nattes pendantes était une coutume caractéristique des peuples de la région basse de l'Oural.*

Theophanes dit des Avars, qu'ils portaient leurs cheveux tressés en longues nattes, qui pendaient derrière leur dos. Dans sa Chronique, Thuróczy dit de Watha, qu'il portait ses cheveux pendants, tressés en triple natte, comme les payens.. Vers la fin du XIIIe siècle, Helbing Seyfried écrit que l'archiduc d'Autriche Frédéric portait, selon la *mode hongroise* une mèche de cheveux. Paul Hunfalvy écrit déjà des Voguls, que leurs cheveux flottent et qu'ils ornent leurs nattes de perles, comme les femmes tartares. Vámbéri aussi, déclare la mode „*varkocs*“ comme une mode spéciale des peuples des contrées basses de l'Oural (Altaï) et dit des femmes jakutes, qu'elles portent sous leur calotte, des nattes dont les longues tresses, ornées de pièces de monnaie et de métal, leur pendent sur le dos et la poitrine. Si nous considérons tout cela, nous pouvons en tout cas, et avec plus de droit nommer ces anneaux de cheveux, qu'anneaux de tempe et nous avons même le droit de douter, que cette coutume parvienne des peuples slaves.

cathédrale, et ce sont ces sépultures qui ont été bouleversées plus tard, soit par des dévasteurs d'églises et de tombes, soit par les auteurs des sépultures suivantes.

Il se peut cependant que ces anneaux sont restés à l'usage même après le XIVe. siècle, car dans la tombe No 4, qui contient des trouvailles de bien plus tard que le XIVe siècle, se trouvait un couvre-chignon, sur lequel, comme ornement, cet anneau pouvait y être placé.

Les incluses de la première tombe étaient : une lame d'un sabre (voir fig. 2). Sa longueur est avec la poignée entre 32 pouces et demi et 32 pouces trois quarts, il est donc supposable qu'avec la partie manquant de la poignée, la longueur originelle était de 33 pouces. La demi-longueur de la croisée était égale avec la longueur de l'allongement de la poignée. Le dos de la lame est aiguisé à l'extrémité. Cette partie affilée est le tiers de la longueur totale. Un triple-canal de sang est tracé sur les deux côtés de la lame.

C'est vers la deuxième partie du XVe siècle que le sabre a commencé de remplacer l'épée.

L'aiguisement de la lame à l'extrémité (tranchant ou dos) n'apparaît que vers le milieu du XVe siècle et est, jusqu'au milieu du XVIIe siècle, le trait caractéristique du sabre hongrois.¹ Le sabre n'est donc pas plus ancien que du XVe siècle, mais il est question, de combien en est il plus jeune ? À cet égard il est directif, que vers le milieu du XVe siècle le sabre était plus court que celui de Gyulafehérvár, dont nous parlions plus haut, tandis que vers la fin de ce siècle la lame et la poignée se sont allongées.² Les mesures du sabre de Gyulafehérvár prennent place dans les moyennes parmi les mesures caractéristiques du milieu et de la fin du XVe siècle. C'est un point de vue ; l'autre point de vue est que, les mesures établies caractéristiques pour la fin du XVe siècle, ne se rapportent pas aux sabres hongrois provenant d'Orient mais à ceux, provenant du type d'Occident, c'est-à-dire du sabre d'Occident.

Le sabre de Gyulafehérvár a donc un trait oriental. Ce trait est un des traits des plus caractéristiques de la contrée hongroise d'aujourd'hui. Du point de vue du sabre, nous trouvons déjà dans des tombes de l'époque de la migration des peuples le sabre droit,³ et le type du sabre courbé, absolument caractéristique de l'Orient.⁴

¹ Nagy Géza : A magyar viseletek története (Histoire des costumes hongrois), Budapest, 1900. page 144.

² Même oeuvre, page 144.

³ Joseph Hampel : A régibb középkor emlékei magyarhonban (Les souvenirs de l'ancien moyen-âge en Hongrie) XCVII. 8.

⁴ Même oeuvre, tab. CCLXXXVI.

Chez ceux-ci aussi, c'est-à dire tout au premier temps du commencement, se présente l'usage de cette arme, qui a été toujours avantageuse chez les armuriers d'Orient, aussi du point de vue de la forme, comme à celui du dessin des ornements, — c'est-à dire l'usage du compas.

Pour la construction de ce sabre de Gyulafehérvár (voir fig. 3) les deux cercles concentriques sont valables, qui ont validité depuis le premier moment de l'apparition de ce type de sabre en Orient. (fig. 3. A—A et A₁—B₁.) Mais la construction ne reste pas à la tradition des temps primitifs, *car le petit arc servant à la construction de l'extrémité de la lame, qui touche sur un point le plus grand des deux arcs concentriques et tranche le plus petit sur deux points*, ne construit déjà pas sur les lignes originales de ces cercles, et pour la construction de la lame ne se sert déjà pas seulement de trois cercles. Pour donner un tranchant de lame de plus grande courbure, il construit l'arc B—B du centre B, c'est-à-dire excentriquement. Cet arc touchant la ligne de l'arc A—A sur un point, soulève considérablement celle-ci à partir de ce point de contact. Mais il ne fait pas seulement ce la il soulève aussi considérablement la ligne de l'arc de base A₁, B₁ en construisant, excentriquement du centre D l'arc D—D qui tranche alors, et ceci est important, aussi le plus petit arc intérieur sur un point. Maintenant ces lignes soulevées de arcs originaux se tranchent sur le point *h* et donnent les contours d'un type de sabre, qui est aussi de coutume dans les fabrications d'armes orientales, mais pour la construction de l'extrémité de la lame du type de sabre de Gyulafehérvár en question, ne se sert pas de ces lignes mais, selon la tradition, *construit ce petit cercle*, (fig. 3. C) *qui touche sur un point la ligne* (maintenant soulevée, modifiée) *de l'arc inférieur, et tranche celle du supérieur*, aussi soulevée et modifiée, *en deux points*. C'est aussi ce tangent vertical tiré sur un point du petit cercle servant à la construction de la pointe du sabre, qui donne exactement le point de commencement du saillant du dos de la lame.

Si nous examinons la construction, les courbes employées à la lame du point de vue des cercles employés, nous voyons que :

La longueur du rayon du cercle A—A est de 239 cm., alors la circonférence de ce cercle est : $239 \cdot 2 = 478 \cdot 3 \cdot 142 (\pi) = 1501 \cdot 476$ cm.

La partie de ce cercle employée pour la construction de la lame, est la distance de A—B qui est d'une longueur de 42 cm.

Maintenant, si nous divisons la circonférence du cercle c'est-à-dire 1501·476 avec cette longueur, nous ne recevons pas un chiffre rond, mais un quotient commençant par 35·7, dont la grandeur du premier décimal nous permet déjà, d'arrondir à 36 le quotient en aban-

donnant les décimaux. De cela, il résulte donc, *que pour la construction de la lame du sabre, la partie a—b du courbe de la lame a été construite en se servant de $\frac{1}{30}$ e de partie du cercle A, c'est-à-dire d'une partie de ce cercle de dix degrés.*

La longueur du rayon du cercle $B—B$ est de 102'5 cm, alors la circonférence de ce cercle est: $102'5 \cdot 2 = 203 \cdot 3'142 (\pi) = 637'826$ cm.

La partie de ce cercle employée pour la construction de la lame est la distance $b—c$ qui est d'une longueur de 21'5 cm.

En divisant avec cette longueur la circonférence du cercle c'est-à-dire 637'826, nous ne recevons pas un chiffre rond, mais un quotient commençant par 29'6, dont la grandeur du premier décimal nous permet d'arrondir ce quotient à 30. *Alors à la construction de la lame du sabre, pour obtenir la partie b—c du coupant de la lame, on s'est servi de $\frac{1}{30}$ e c'est-à-dire d'une partie de 12 degrés de la circonférence du cercle.*

La longueur du rayon du cercle C est de 15'5 cm., alors la circonférence de ce cercle est: $15'5 \cdot 2 = 31 \cdot 3'142 (\pi) = 97'402$.

La partie de ce cercle employée pour la construction de la lame du sabre est la longueur de la distance $c—d$ qui est de 11'1 cm.

En divisant cette longueur avec la circonférence du cercle c'est-à-dire 97'402, nous ne recevons pas un chiffre rond, mais un quotient commençant par 8'7, dont la grandeur du premier décimal nous permet d'arrondir ce chiffre à 9. *Alors, dans la construction de la lame, pour la partie c—d du courbe du tranchant, on s'est servi d'une partie $\frac{1}{9}$ e du cercle, c'est-à-dire de quarante degrés.*

La longueur du rayon du cercle $A_1—A_1$ est de 235'3, alors la circonférence de ce cercle est: $235'3 \cdot 2 = 470'6 \cdot 3'142 (\pi) = 1478'625$.

La partie de ce cercle employée pour la construction de la lame du sabre est la longueur de la distance $e—f$, qui est de 42 cm.

En divisant avec cette longueur la circonférence du cercle, c'est-à-dire 1478'625 nous ne recevons pas un chiffre rond, mais un quotient commençant par 35'2, que nous pouvons corriger à 36.

Alors dans la construction de la lame du sabre, la partie e—f du courbe du dos de la lame a été construite en se servant de $\frac{1}{36}$ e c'est-à-dire d'une partie de dix degrés de la circonférence du cercle $A_1—A_1$, de la même manière que la partie a—b du tranchant de la lame qui lui est parallèle.

La longueur du rayon du cercle $D—D$ est de 230 cm., alors la circonférence de ce cercle est: $230 \cdot 2 = 460 \cdot 3'142 (\pi) = 1445'320$ cm

La partie de ce cercle employée pour la construction de la lame

est la longueur de la distance $f-g$, qui est de 30 cm., au dos de la lame.

En divisant avec cette longueur la circonférence du cercle, c'est-à-dire 1445.320, nous recevons un quotient de 48.

Alors dans la construction de la lame, la partie $f-g$ du dos a été construite en se servant de $\frac{1}{48}$ e c'est-à-dire d'une partie de 7 degrés et demi du cercle $D-D$.

En possession de ces données, nous pouvons avec la plus grande certitude, discuter cette question si le sabre en question est vraiment un objet fabriqué en Orient ou c'est un type indubitable oriental mais produit en Occident, car c'est donc un fait depuis longtemps déterminé, que dans la fabrication occidentale des armes, surtout dans celle d'Italie, les sabres d'Orient jouent un grand rôle, car l'art italien, et surtout l'art industriel italien, a abondamment puisé, pour la fabrication de ses produits, du trésor de formes de l'Orient.

Si ces mesures, que l'on a employé pour la fabrication du sabre de Gyulafehérvár et que nous avons donné plus haut en centimètres, s'accordent avec les mesures en usage au moyen-âge et la nouvelle époque en Occident, c'est-à-dire les données que l'on reçoit en se servant de la toise et de ses parties, alors nous ne pouvons pas nous abstraire de cette possibilité que ce sabre est peut-être sorti d'une fabrique d'armes d'Occident. Mais, même dans ce cas-ci, il nous faut vérifier cette question, c'est-à-dire de combien ressemblent les mesures employées à la construction du sabre aux mesures orientales du moyen-âge et de la nouvelle époque, car de ceci dépend à quelle région de culture appartient-il, même alors aussi s'il serait provenu d'un atelier d'Occident.

Mais le résultat de cette recherche serait, que les données en centimètre que nous avons obtenues en nous servant du système de longueur d'Occident sont en contraste avec celles-ci, tandis qu'elles s'accordent avec les données du système des longueurs d'Orient, par ce fait nous ne pourrions prendre que l'atelier oriental comme lieu de provenance de la lame.

La longueur turque qui était à l'usage en orient était le *Pik*. C'est proprement le nom européen de la longueur orientale *Dra* ou *Dira*. Dans les contrées différentes elle était de longueur et de nom différents, comme cela était en usage partout, dans le moyen-âge et la nouvelle époque.¹ Dans le *Pik* il y avait 8 *Rubs* et dans chaque *Rub* il y avait 2 *Ghirahs*.

¹ Le *Pik*, qui avait le nom de *Picco*, *Kovid* ou *Archine* figure pour première fois :

sous le nom de *Halebi*, *Khalebi* ou *Pik-Halebi* c'est-à-dire *Pik* d'Aleppo,

Appliquons sur les cercles utilisés pour la construction du sabre de Gyulafehervár les mesures que nous avons gagné en nous servant des données des mesures du pik le plus important et, afin d'arriver au but le plus vite possible et avec le plus de sûreté, ne considérons que la longueur des rayons de cercles employés à la construction et, nous arrivons au résultat suivant, en notant que, les cercles ne sont marqués que d'une lettre.

I. En considérant la longueur du pik halebi 0.70 m.

le rayon du cercle	A	239	cm.	3.41	halebi
"	B	102.5	cm.	1.46	"
"	C	15.5	cm.	0.22	"
"	A ₁	235	cm.	3.36	"
"	D	230	cm.	3.28	"

II. En considérant la longueur du pik halebi en 0.68 m.

le rayon du cercle	A	239	cm.	3.51	halebi
"	B	102.5	cm.	1.50	"
"	C	15.5	cm.	0.25	"
"	A ₁	235	cm.	3.44	"
"	D	230	cm.	3.37	"

nommé ainsi car il provient d'Aleppo (Haleb). La longueur de celui-ci est 27 pouces anglais ou $\frac{3}{4}$ de yard anglais, 304 perches de Paris, 0.96429 d'archine russe, 0.8802 d'aune viennoise ou 0.6858 de mètre.

Rumler a trouvé qu'il n'était que 0.8766 d'aune, ce qui ne fait que 0.6830 de mètre, c'est-à-dire un peu plus court.

Nous avons encore une donnée, qui nous dit que sa longueur est 2.2421 peds viennois c'est-à-dire 0.7087 de mètre.

Selon une autre donnée la longueur est de 0.8767 d'aune viennoise, c'est-à-dire 0.6831 de mètre.

Mais l'on s'en sert aussi en général, comme de la longueur de $\frac{3}{4}$ de yard anglais qui est 0.686 de mètre.

Sa longueur en Roumanie est de 0.683 de mètre.

Il y avait aussi outre celui-ci le *Pik-beledi* ou *Pik masri* en Egypte. La longueur de celui-ci était de 0.578 de mètre.

Le *Pik istambuli* (Pik de Constantinople) dont la longueur est :

en Egypte	0.677 m.
en Tripolitaine	0.671 m.
en Tunisie	0.637 m.

Le *Pik arbi* (Pik arabe) dont la longueur est :

en Tripolitaine	0.483 m.
en Tunisie	0.488 m.

Jusqu'en 1862, il était en usage un autre Pik, qui a été supprimé depuis, c'était le *Pik Endaseh* ou simplement Endaseh ou Endas ou Endaze. La longueur de celui-ci était de 25.7 pouces anglais, 0.71388 yard anglais, 289.37 perches parisiennes, 0.91784 d'archine russe, 0.8378 d'aune viennoise et 0.6528 de mètre.

En Roumanie, la longueur de celui-ci était de 25.24 pouces anglais, 0.641 de mètre ; en Egypte 0.638 de mètre et en Tunisie 0.673 m.

III. En considérant la longueur du pik beledi 0·57 m.

le rayon du cercle A 239 cm. 4·20 beledi

" " " " B 102·5 cm. 1·80 "

" " " " C 15·5 cm. 0·27 "

" " " " A₁ 235 cm. 4·05 "

" " " " D 230 cm. 4·03 "

IV. En considérant la longueur du pik istambuli 0·67 m.

le rayon du cercle A 239 cm. 3·55 istambuli

" " " " B 102·5 cm. 1·52 "

" " " " C 15·5 cm. 0·26 "

" " " " A₁ 235 cm. 3·50 "

" " " " D 230 cm. 3·43 "

V. En considérant la variation tunisienne du pik istambuli 0·63 m.

le rayon du cercle A 239 cm. 3·79 tunisi

" " " " B 102·5 cm. 1·60 "

" " " " C 15·5 cm. 0·24 "

" " " " A₁ 235 cm. 3·73 "

" " " " D 230 cm. 3·65 "

VI. Enfin en considérant la longueur du pik arbi 0·48 m.

le rayon du cercle A 239 cm. 4·97 arabi

" " " " B 102·5 cm. 2·13 "

" " " " C 15·5 cm. 0·32 "

" " " " A₁ 235 cm. 4·87 "

" " " " D 236 cm. 4·78 "

De ces chiffres il résulte donc avec la plus grande ponctualité, que les rayons des cercles employés pour la construction de la lame du sabre de Gyulafehérvár s'accordent avec les données qui concernent le pik d'Aleppe, dont la longueur établie est 0·68 m. Ces données sont tellement exactes que nous pouvons dire que :

Le rayon du cercle A est 3 piks et 4 rubs ou 3 pik et demi = 56 ghirahs
 " " " " B " 1 " et 4 " " 1 " et demi = 22 "
 " " " " C " 0 " 2 " 1/4 de pik = 5 "
 " " " " A₁ " 3 " et 3 " et 1 ghirah ou 3 pik et 7/16 de pik = [55 ghirahs
 " " " " D " 3 " et 3 " ou 3/8 de pik = 54 ghirahs

Dans cette détermination c'est une circonstance importante, que nous n'avons eu besoin de toute petite correction que trois fois, nommément du cercle A nous avons supprimé 0·1, du cercle A₁ 0·06 et au cercle D nous avons du ajouter 0·5. Si nous considérons que, nous n'établissons pas les mesures d'après le plan original, selon lequel l'on a construit la lame du sabre en question, mais d'après le sabre lui-même, qui est en notre possession, et il était impossible, lors de l'exécution technique de ne s'écarter, quelque peu peu ce soit,

du plan donné, car la matière dont la lame est composée n'obéit pas aussi facilement aux outils, que le crayon à la main qui le conduit (outre cela le rouille a aussi produit quelques changements sur la lame) de manière que le peu d'importance de ces corrections est très visible.

Aleppo, dont nous avons employé les mesures des longueurs avec la plus grande précision, est une place des plus importantes de cette route de caravanes, car c'est une station en contact avec la mer en Syrie, dont une autre station aussi importante depuis des siècles est Damas. Aleppo était aussi célèbre lieu de fabrication d'armes pour les syriens, qu'était pour les arabes Damas. Nous ne pouvons donc pas douter du point de vue du centre d'où provient ce type de sabre dont nous en avons trouvé un exemple dans la tombe de Gyula-fehérvár.

Nous ne devons pourtant pas laisser hors d'attention cet examen, de combien s'accordent les mesures des cercles employées pour la construction avec les mesures d'Occident.

La longueur du rayon du cercle *A* est de 239 cm. = 1 toise 1 pied, 6 pouces et 9 lignes. Ici nous ne pouvons déjà plus parler de proportions si précises qu'avec le pik, car lorsque nous pouvions dire que la longueur du rayon est de 3 piks et demi, ici nous ne pouvons déjà plus donner un chiffre si rond, ce qui a pourtant dans la vie pratique, c'est-à-dire dans l'atelier une grande importance. Ici nous ne pouvons plus dire, 1 toise et 1 pied et demi, car il nous reste toujours 9 lignes, et, en les supprimant, nous dépassons déjà la limite des rectifications permises, et si nous les corrigeons à 1 pouce entier, nous n'aboutissons de nouveau à rien, car cela dépassera d'un pouce entier le 1 pied et demi.

La longueur du rayon du cercle *B* est de 102.5 cm. = 3 pieds, 2 pouces et 11 lignes et un quart. Ici il nous est permis d'arrondir le chiffre à 12 lignes de manière que nous pouvons en toute sûreté considérer comme longueur: 3 pieds et 3 pouces.

Ici la longueur serait $\frac{1}{4}$ de toise et $\frac{1}{4}$ de pied, que nous pouvons prendre pour chiffre assez rond.

Le rayon du cercle *C* est de 15.5 cm. = 5 pouces et 10 lignes. Il nous faut seulement une rectification de 2 lignes et nous obtenons une longueur de 6 pouces c'est-à-dire, en langage d'atelier, un demi pied.

La longueur du rayon du cercle *A*₁ est de 235.5 cm. ce qui nous donne 1 toise, 1 pied, 5 pouces et 4 lignes. C'est visible que c'est ici que s'éclaircit la question de l'école. C'est ce cercle, qui est le cercle intérieur des deux autres cercles, cercles concentriques qui sont les plus importants dans la construction.

Nous avons vu, qu'au cercle *A*, du cercle extérieur de ces cercles concentriques, nous n'avons pu recevoir un chiffre rond admissible dans la vie pratique, qu'en étant trop indulgents dans la rectification. Nous nous sommes permis des rectifications afin d'obtenir *1 toise et 1 pied et demi*, que nous n'aurions pas du employer, en nous servant des mesures du pik d'Aleppo.

Maintenant, la mesure de longueur occidentale ne nous fait pas obtenir un chiffre si rond. Avec les mesures de 1 toise, 1 pied, 5 pouces et 4 lignes nous ne pouvons parler de 1 toise et 1 pied et demi, premièrement parceque, nous recevrons un identique du rayon du cercle extérieur, deuxièmement, parce que il nous faudrait pour cela une rectification de 8 lignes, ce qui n'est déjà plus permis. La seule rectification permise est la suppression des 4 lignes, mais cela non plus ne nous donnerait pas le résultat désiré, car nous ne recevrons qu'une longueur de 1 toise, 1 pied et 5 pouces.

Nous pourrions encore prendre en combinaison, de prendre les 9 lignes du cercle extérieur et les 4 lignes du cercle intérieur, ce qui en additionnant et en y ajoutant 1 ligne, nous donnerait 1 pouce, mais avec cela nous renoncerions à cette possibilité, de donner au cercle extérieur au moin la possibilité de se rapprocher des mesures d'atelier.

Quand au rayon du cercle *D* nous ne nous en occupons qu'avec la plus grande ponctualité, car comme nous l'avons dit la question de l'école d'où provient le sabre, ne se décide qu'aux mesures des rayons des deux cercles concentriques (c'est-à-dire *A* et *A*₁).

Regardons donc, pour la ponctualité obligée, aussi les mesures du rayon du cercle *D*.

La longueur du rayon de ce cercle est de 230 cm. = une toise, 1 pied, 2 pouces et 5 lignes. De ces mesures il nous est impossible d'obtenir le chiffre rond désiré, car le seul arrondissement possible serait 1 toise et 14 pouces, dans ce cas, si nous laisserions hors d'attention les 5 lignes, qui est aussi un changement qui n'est pas permis.

Il est donc visible, qu'en prenant le pik d'Aleppo, en rapport avec certain multiplicateur des ayant servis à la construction, c'est-à-dire le rayon, nous ne recevons que des chiffres qui sont en langage d'atelier, des chiffre ronds, tandis qu'en nous servant des unités de longueur en usage en Occident, nous n'avons pas réussi ou au moins pas dans tous les cas, c'est-à-dire, pas avec tous les cercles, même, ce qui est le plus important, il nous a été impossible, avec les deux cercles concentriques, cercles qui sont pour la construction, les points de départ, les bases les plus anciennes.

Alors, de ce point de vue aussi, il nous faut absolument prendre l'atelier d'Orient pour lieu d'origine de ce type de sabre.

Cette empreinte se présente le mieux si nous regardons, que la différence de la longueur exprimée en unité de longueur d'Orient du rayon du cercle A et du rayon du cercle A_1 est de 3.5 cm., c'est-à-dire en y ajoutant 7.5 cm. pour l'aiguisement, l'usure et le rouille, nous donne ponctuellement 1 *ghira*. Donc la partie la plus principale de la longueur de la lame du sabre, c'est-à-dire les trois-quarts de partie devancant la formation du tranchant, est d'une largeur d'1 *ghira*, de manière qu'en vérité, nous pourrions, en langage d'atelier, la nommer *lame d'un ghira*.

Nous rencontrons ce-ci avec le type de lame parmi nos souvenirs du pays d'entre 1552—1609,¹ alors nous devons établir la date de la pièce de Gyulafehérvár, par la sabre et les autres pièces sortis des autres tombes, qui nous la démontrent plus ponctuellement.

À cet égard, la paire d'éperons est importante, qui est sortie de la tombe dont nous avons parlé plus haut (fig. 4.). Ils sont de fer et couverts d'une couche d'argent qui est dorée en partie. Selon le type ils sont crêtés et nous présentent des empreintes qui sont caractéristiques pour le XIVe siècle.² Leur cou, de longueur moyenne est le plus caractéristique et nous montre que l'on s'en est servi avec une armure légère, ce qui correspond avec cette circonstance que dans notre pays l'armure entière n'avait jamais un grand rôle, mais toujours l'armure légère.

Les mesures de l'éperon nous montrent que le préparateur était probablement un maître d'occident, car ces mesures ne sont pas le rub at le ghirah, mais elles correspondent avec l'unité du pouce, il a pourtant quelques lignes stylistiques, qui nous parlent de l'impression orientale. Telle ligne est l'ornement de forme de demi-lune, qui prend place toujours sur la branche extérieure de l'éperon, comme ornement appliqué (fig. 4).

Dans cet ornement, on aime voir la demi-lune symbolique du monde arabe, bien que cela n'est pas autre, qu'un élément antique, que nous trouvons toujours parmi les oeuvres pratiques tracées avec le compas, surtout en rapport géométrique, ainsi que l'étoile, qui se présente dans le symbole des arabes assemblée avec la demi-lune. Originellement cet assemblage n'avait qu'une importance d'ornement, car on ne l'a pas combinée seulement avec une étoile, mais aussi avec une ligne droite, ou l'on a placé un point, une rosette ou une pétale

¹ Voir Géza Nagy, texte XL. l. 52, 53.

² R. Zschille et R. Forrer: Der Sporn. Berlin 1891.; 12. XI., m. oe. 13. l. XII., August Demmin: Die Kriegswaffen. 306., 310; W. Boehelm: Handbuch der Waffenkunde p. 224.

de fleur au milieu, même quelques fois en plaçant deux carrés l'un sur l'autre.¹ Cette circonstance que l'on n'a pas seulement vêtit la demi-lune d'une importance symbolique, mais aussi les deux carrés placés l'un sur l'autre, qui jou un rôle dans le monde arabe sous le nom de „Mühül-i Suljeman“ : sceau de Salomon, nous prouve aussi, que l'importance symbolique n'a été accordée à quelques uns de ces ornements, que plus tard.

La construction de notre 4e fig. donnée nous montre clairement de quoi est-il question. Cette construction nous explique aussi, de quelle époque de civilisation sort ce motif, dont la différence entre les variations de l'Orient provient toujours des différences de la construction. Nous éclaircissons ceci avec un exemple, qui nous montre un motif d'une partie d'étoffe provenant d'un reliquaire belge, qui est un ouvrage de Byzance, que nous pouvons mettre aux X—XIIe siècles.² L'autre ornement est l'extrémité du cou, ornement qui a été aussi construit par des cercles et par deux rayons appartenant à ceux-ci (v. fig. 4 b.) c. à. d. de goût oriental, que confirme aussi cette circonstance que nous avons trouvé des profils analogues dans nos trouvailles de Hongrie, de l'époque de l'occupation, dont le rapport oriental est au dessus de tous les doutes.³

Ces empreintes orientales gagnent de l'importance, si nous regardons les mesures qui s'accordent aussi avec l'unité de longueur orientale. Nous sommes devant la rencontre de l'Occident et de l'Orient, qui est de plus important, car le motif de forme de demi-lune, qui est sur notre éperon est aussi sur des analogues du Xe—XIIe siècles. Si nous ajoutons cette date avancée aux analogues encore de plus ancienne provenance, qui nous remettent au temps de l'occupation hongroise, ce fait parvient en vue, que le Hongrie était toujours en relation avec les centres de l'art oriental, par la route de caravane, qui conduisait à travers le nord des pays bordant la mer Noire, mais elle était en relation aussi avec l'aide de cette route aquatique, qui traverse la mer Noire, et par laquelle, avec l'aide du Danube, de la Marica et du Vardar et aussi par l'intermédiaire de la mer Égée et de l'Adriatique, l'art industriel oriental impressionnait toujours l'art florissant de la Hongrie.

L'art de la Transylvanie est caractéristique par ce fait, qu'il con-

¹ Julius Lessing : Die Gewerbe-Sammlung K. Kunstgewerbe Museums. Berlin, 1900. Taf. 38.

² M. o. Tafel 38 b.

³ Ce n'est pas sans raison que nous comparons ce motif d'éperon avec les souvenirs cités maintenant.

serve les formes et les décore ainsi que la procédure technique une fois appris, mais malgré cela il prend toujours les nouvelles impressions, mais qu'il fond aux anciennes, ce qui devient, par ce fait, multilatère qu'il augmente en prenant les impressions non seulement de l'Orient et de l'Occident, mais aussi du Nord et du Sud. Les dates avancées parlent aussi de l'impression directe de l'Orient, mais il ne nous est pas permis d'oublier, que les arabes occupèrent la Sicille et le sud d'Italie déjà dans le neuvième siècle et ainsi ces régions ont été de bonne heure trempées d'art d'atelier d'Orient. L'impression orientale peut donc être venue aussi par l'Italie; la Hongrie a même reçu au XIV-e siècle, une famille souveraine de la région de Naples.

Il nous faut d'autant plus tenir cette question ouverte, car ces éperons portent une double chaîne pendue à un anneau vissé au cou, qui n'est pas nécessaire pour affermir l'éperon, donc qui n'est destinée qu'à orner, dont nous voyons la forme dans le dessin d'un éperon sorti d'une autre tombe de Gyulaféhervár (fig. 33.).

De cet exemple montré par la figure ci-haut, pendent deux chaînes aux anneaux de l'encollement. Une des extrémités libre de la chaîne était accrochée dans la courroie du bas, et l'autre chaîne dans la boucle de cette courroie.

Comme cet éperon dont nous parlons maintenant ne porte qu'une chaîne, il est évident qu'elle ornait le côté extérieur de l'éperon.

La semelle de soulier trouvée dans la tombe ne nous suffit pas pour reconstruire la forme du soulier, mais la tombe No. 4. contenait une paire de semelles, qui s'accorde ponctuellement avec la semelle trouvée dans la première tombe. Dans cette tombe No. 4. il nous est resté tant de pièces de cuir et de garnitures de fer, que la reconstruction nous est possible.

Notre figure No. 6. montre la forme de la semelle de la tombe No. 4., de celle-ci nous pouvons constater, qu'il est question de ce soulier court, que nous trouvons très souvent dans nos souvenirs de la deuxième partie du XVI-e siècle.¹

Notre figure No. 6. nous montre aussi un reste de la garniture de fer de cette semelle, et nous remarquons au milieu ainsi qu'au bout du dessus du soulier des empreintes provenant de la ferrure.

Notre figure No. 7. nous montre la garniture de fer appartenant à la semelle. C'est la reconstruction de cette ferrure que nous montre la figure No. 8. La partie de forme de fer à cheval de la ferrure est d'un demi pouce; sa fermeture se tordant en forme de demi-lune est

¹ Géza Nagy o. c. tabl. 52. 1., tabl. 53. 1., tabl. 54. 10., tabl. 55. 2-4, 5-7. tabl. XXV. 3.

haute d'un pouce et un quart ; ses mesures nous parlent donc de traditions d'atelier d'Occident. Il paraît qu'outre la petite late de fer aboutissant au fer à cheval, une autre late de fer traversait aussi la semelle en longueur, mais nous ne connaissons pas le profil de cette dernière. La fermeture de forme de fer à cheval reconnue dans la reconstruction est parent stylistique du motif de forme de demi-lune trouvé sur l'éperon.

Nos figures No. 9—15. nous montre les pièces de vêtements trouvées dans la tombe.

Pour mieux comprendre, nous présentons (fig. 16.) le devant (a) et le dos (b) d'une pelisse provenant du milieu du XVIIe siècle. Sur ce modèle, nous remarquons, que le dos a été cousu de deux parties.

Les ailes de cette pelisse ont été complétées dans le dos aussi bien que dans le devant, par des pièces d'étoffe de forme de triangles, même dans le devant ce rapiècement a été cousu de deux morceaux. Le tailleur a donc bien économisé l'étoffe. Cette économie d'étoffe nous est montrée par le fig. 9, partie du bas de la pelisse, de l'endroit où l'on a complété l'aile, les coutures bordant l'aile sont marquées par *a—d*, tandis qu' *a—b* marque la direction du rapiècement. Mais même le bord a été aussi cousu de plusieurs parties, car nous voyons aussi une couture marquée par *c*, même notre fig. montre que le complément du bord est de plusieurs parties.

Notre fig. 10 nous montre la parties *a—b* de l'étoffe, exagéré, afin de pouvoir constater les dessins de l'étoffe.

La fig. 11 nous montre la partie du devant de la pelisse ou du doliman, qui porte aussi un rapiècement. Cette partie est beaucoup plus petite qu'il nous soit possible de constater si elle provient d'une pelisse ou d'un doliman.

Les fig. 12—13 appartiennent au doliman ; fig. 14 nous montre une partie de la culotte ; fig. 15 est peut-être une partie de la pelisse et porte aussi des rapiècements, son signe caractéristique est, qu'elle porte près des hanches un rapiècement de forme d'éventail, dont il nous reste un analogue dans la pelisse de Nicolas Oláh, premièrement évêque de Zágráb, (1543—48), puis d'Eger (1548—53) enfin cardinal d'Esztergom.¹

Ce „golfe“ de forme d'éventail, ne se fait pas apercevoir chez nous qu'avant le XVIe siècle, alors il nous certifie clairement l'école turque, que caractérise la tendance vers la largeur et vers l'ampleur. La pelisse de Nicolas Oláh n'est pas d'étoffe italienne, mais de brocart

¹ Géza Nagy *oeuv. cit.*, tabl. XVI. 3—4 ; texte XVI.

perse, dont le travail décoratif, comme nous le verrons plus tard, était très de coutume à Constantinople dans les XV—XVII-e siècles. Que cette sorte de golfe a été admise plus tard dans l'école de Transylvanie, nous le verrons plus tard, mais seulement près des hanches, il paraît que l'on s'en servait plutôt dans la pelisse, c'est pour cela que nous prenons cette pièce aussi, comme appartenant à une pelisse.

Son dessin ne s'accorde pas avec les dessins des étoffes montrées jusqu'ici, qui appartenaient sans aucun doute à des dolmans.

Notre fig. 12 représente la partie du bas d'une manche de dolman. Le devant était fendu.

La fig. 13 nous montre deux boutons qui provenant du dolman, il étaient caractéristiquement cousus sur le cordon de bordure.

Notre fig. No. 14 représente la fente du bas de la culotte, que l'on pouvait fermer à l'aide d'agraffes.

Nos fig. 12 et 14 nous montrent aussi des agraffes ressemblant aux agraffes féminines et masculines, retirées aussi de la tombe. Le nombre de ces agraffes ne peut être établi aujourd'hui qu'à peu-près, il y en avait probablement 34 pièces. Si nous admettons qu'elles étaient aussi sur la manche du dolman, il faut donc que celle-ci soit été ouverte jusqu'au coude. Nous rencontrons déjà de tels dolmans à la fin du XIV-e et au commencement du XV-e siècle.¹

L'autre possibilité est, que ces agraffes appartiennent à ce dolman de velours, qui est sorti de la tombe 8 et dont nous en avons une partie dans notre fig. 17. Cette partie se compose des deux bords de l'ouverture, qui peut appartenir aussi bien à la manche du dolman à boutons de manteau de paysan qui était à la mode dès la première moitié du XV-e siècle.² Enfin il est aussi possible que ces agraffes proviennent de l'ouverture du bas de la culotte.

Du dessin de l'étoffe trouvée dans la première tombe, avec l'aide de la reconstruction montrée par notre fig. 18, il nous est encore possible d'établir, que ce modèle est composé de champs combinés par des cercles, qui sont bordés par des rubans, la partie entre les champs est remplie par des ornements de feuillage de forme d'acanthus.

Le signe caractéristique de ce dessin est que les rubans qui forment les champs sont aussi remplis ainsi que les champs, les rubans sont remplis par des carrés, tandis que les champs par des demis-rombus.

Le dessin est donc ornement de rubans, et un tel, où se trou-

¹ Géza Nagy o. c. tabl. XIV. 7 ; 30-e tabl. 3. 32 ; tabl. 5.

² Géza Nagy o. c. tabl. XIV. 7.

vent des rubans et des champs. Cet ornement caractérise aussi ces poteries de Mésopotamie, qui paraissent en Hongrie comme groupe oriental, et qui disparaissent graduellement au Occident au-delà de notre pays.¹

L'origine ancienne et orientale de ces ornements est sans doute. Même plus tard, dans la fabrication des étoffes musulmans elle joue un très grand rôle, là ces ornements paraissent déjà dans les étoffes provenant des XIII-e et XIV-e siècles, mais cependant, c'est notre modèle d'étoffe qui approche le plus les brocarts de soie du XV-e et du XVI-e siècle, que nous connaissons des ateliers d'Italie, d'Espagne et d'Orient.²

Parmis les pièces du mobilier funéraire de la tombe 3, nous trouvons un bonnet, (fig. 19. profil; fig. 20 vu d'en haut). Ce bonnet a été fait avec des noeuds (macramé) dont les 4 fils principaux sont doubles. Quatre carrés du filet forment un carré, qui forme un plus grand carré, divisé par une croix à bras égaux. Au centre de cette croix se trouve une grande rosette et aux extrémités des bras, ainsi qu'aux coins du grand carré une petite rosette. Les pétales de la grande rosette sont d'un ruban de fil spiral qui est applati et ces pétales sont au nombre de cinq. Le milieu est du même fil mais composé de petites baguettes en forme d'arcs, qui étaient probablement ornées de perles. Les petites rosettes sont de quatre pétales et chacune d'elles porte au milieu un papillon nommé *islóg* (paillette) d'argent doré de forme ovale. De celles-ci partent trois-trois lates rondes d'ornement qui s'enroulent autour des bras de la croix (v. fig. 21). Ce filet se termine en bas en ligne de coulant ou l'on faisait passer le ruban pour attacher le bonnet. Le dessus était travaillé en forme ronde, dont le milieu était orné d'une rosette à huit branches, le milieu de cette dernière nous manque, mais il nous est resté quelques parties de celle-ci et elles sont aussi ornées de perles. Ce bonnet a été à la mode chez nous et en Allemagne vers le milieu du XIV-e siècle sous le nom de *csepesz* ou de bonnet. Il est caractéristique qu'il entoure le visage en forme de demi-cercle et tombe jusqu'aux épaules. Dans la chronique illustrée, tels bonnets sont portés par la mère de Louis le Grand (Nagy Lajos) et une de ses dames de cour; la femme de Béla II., Gertrude la femme d'André II. et l'épouse d'Etienne V., mais nous le rencontrons aussi très souvent dans nos autres souvenirs de cette époque.³ Ce bonnet gagne sa forme dans le

¹ Perrot et Chipiez : Histoire de l'Art p. 215 fig. 376.

² Lessing o. c., tabl. 159, 176, 157, 178, et 174.

³ Géza Nagy o. c. page 114, IX, A. I., 27, 9 tabl.

XVIe siècle, forme que nous voyons dans le bonnet trouvé dans la tombe de Gyulafehérvár, c.-à-d. que l'on peut serrer en bas de manière que l'oreille devient visible.¹

Pour établir la date de ce bonnet il est important de remarquer que les contours des grandes rosettes ainsi que de la rosette du haut du bonnet sont construits avec l'aide de cercles et de telle manière, dont nous trouvons des analogues dans des étoffes italiennes et espagnoles provenant du XVIe siècle,² mais nous trouvons aussi des analogues dans la fabrication d'étoffe perse, de manière que sa provenance orientale est donc sans doute.³ Nous rencontrons l'analogue des rosettes qui sont en haut du bonnet aussi parmi les pièces d'art oriental et art occidental qui était sous l'influence du premier, des XVe et XVIe siècles.⁴

Nous retrouvons la façon de ce bonnet dans laquelle le filet a été travaillé sur un cercle, sur l'image d'un seigneur hongrois de 1491.⁵

Dans la tombe nous avons encore trouvé une partie de natte de cheveux châtains foncés avec un cordon tressé dedans; une partie d'un voile, des pièces de dentelles, qui devaient orner le bord du bonnet. Le ruban, que nous montrons par la fig. 22. est aussi sorti de cette tombe. Sa matière est de brocart d'or. Les bords de ce ruban étaient ornés de dentelles d'or animé par des paillettes (islóg). Ce morceau était dans le XVIe siècle l'appartenance ordinaire du bonnet des dames, on l'appelait le „couvert“ avec lequel l'on serrait le *chignon* garni de voile.⁶ Son signe caractéristique est qu'il s'étend d'une oreille à l'autre, alors ses extrémités arrivent justement jusqu'au dessus de l'apophyse mastoïde. Les anneaux de tempe, comme nous l'avons déjà dit, arrivent aussi au dessus de l'apophyse mastoïde, de sorte, qu'il n'est pas impossible, que le morceau que nous avons trouvé parmi ces tombes, (v. fig. 1.) était cousu à une extrémité de ce couvert de crâne, tandis que sa paire, qui s'est égarée, devait être cousue à l'autre extrémité. Ainsi la mode de ce type d'anneau peut être remise même au delà de la fin du XIVe siècle, tandis que l'origine de ce couvert de crâne, dans cette ou dans une autre forme, doit être remise à l'époque des rois de la maison des Árpáds.

¹ Géza Nagy o. c. page 137. v. les fig. concernant cette page.

² Lessing o. c. tabl. 159, 157.

³ Même auteur, tabl. 202.

⁴ Lessing o. c. tabl. 157, 113, 231 entre lesquelles la dernière est du XVe et les deux autres sont du XVIe siècle.

⁵ Géza Nagy o. c. tabl. 47. texte XXXIX.

⁶ Géza Nagy o. c. texte, page 117.

Il est encore sorti de cette tombe un corsage, que nous montrons dans notre fig. 23, mais le jupon lui appartenant n'a pas été trouvé. De ceci il est donc conséquent, que la jupon était taillé d'une autre pièce d'étoffe. Nous trouvons pour la première fois de tels corsages taillés séparément, parmi les biens de Gaspard Horváth en 1579.¹ Ce corsage, comme nous pouvons remarquer de la couture du bas, était cousu au jupon, et même cette circonstance, qu'il n'est ouvert qu'au côté gauche, ou il pouvait être fermé à l'aide d'agrafes certifie aussi cette supposition.

Par notre fig. 24 nous montrons ce qui nous a été possible de reconstruire du dessin d'étoffe de ce corsage. Dans ce dessin il y a deux motifs qui dominent. Un : un vase rempli de fleurs, entouré par un cadre à bords garnis de crochets ; l'autre : un bouton de rose dont la graine est aussi composée d'un bouton de rose. Les fleurs des deux motifs sont provenues de la combinaison de cercles, et qui n'ont pris le nom de certaines fleurs, que plus tard.

Son signe caractéristique dans le style, est que les pétales ouverts du bouton sont liés ensemble par un cercle ; l'autre singularité est que les deux feuilles qui sont sous le bouton, sont toujours représentées par la même ligne houleuse. Ces singularités stylistiques trouvent des analogues dans cette étoffe du XVIe siècle (v. fig. 25) qui provient probablement de Broussa. Selon Lessing ce modèle est fréquent dans les mosquées de Constantinople du XVe ou XVIe siècle.² C'est le même dessin qui nous est montré par une plaque couvrante de la mosque du Pacha Piali, d'entre 1565 et 1570.³ Nous trouvons aussi ces motifs décoratifs dans la broderie, donc, ils étaient les modèles favoris de l'art musulman des XVe—XVIe siècle. Ces motifs établissent aussi le XVIe siècle, comme époque de provenance du corsage.

Les motifs ronds du cadre du modèle, se trouvent aussi dans un chasuble de damas de soie de la fin du XVIe siècle.⁴ Si nous considérons ces pièces de vêtements, il nous faut, remettre cette pièce-ci aux premières années du XVIe siècle.

Notre fig. 26 nous montre une partie du coussin funéraire de soie. Son modèle se compare avec la mode technique du filage.

La fig. 27 représente une partie de ceinture de cordon, qui appartenait à une femme et qui est restée à la mode même jusqu'au

¹ Géza Nagy o. c. texte, page 175.

² Lessing o. c. tabl. 33.

³ Lehnert : *Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes*, Berlin II. page 672. fig. 533.

⁴ Lessing o. c. tabl. 239 et 180.

XVIII-e siècle, ce que certifie la tombe de la femme de Michel Apaffy, Veér Judit.¹

La 5-ème tombe a été trouvée assez près de celles dont nous venons de parler. Dans celle-ci, outre les débris d'un cercueil orné de clous d'argent, on a trouvé des morceaux de dentelles, de velours, et un radius et un tibia du squelette. Dans le cercueil, outre les parties de construction, on a encore trouvé un coin de sarcophage de pierre, ce qui montre que ce cimetière a été bouleversé. Sur l'un des débris de cercueil il est resté cette partie d'inscription: *LECTOR CANON*. Selon la *Notitia veteris ac novi capituli ecclesiae Albensis*, et aussi selon la *Collectio* d'Antoin Szereday, c'était probablement la tombe du chanoine chantant Michel Mihályfi de Csikszentgyörgy.² La tombe n'était pas voutée.

Les morceaux de velours trouvés dans la tombe proviennent d'un baret (quadratus). Les pièces de dentelles proviennent d'un surplis que l'on portait au dessus de la soutane. C'est aussi de cette chemise que provient ce noeud de soie, qui ne pouvait servir qu'à fermer l'ouverture de cette dernière.

Dans la tombe No. 6 se trouvait dans un cercueil de bois, le corps d'un homme. Dans cercueil, outre le squelette et quelques lambeaux de vêtements il n'y avait rien d'autre, donc le mobilier funéraire était posé en dehors du cercueil, probablement au dessus. Cela devait être le cas de la première tombe d'homme que nous avons fait connaître plus haut.

On a trouvé à côté de la bière des clous. C'est aussi près de la bière que l'on a trouvé le casque de fer du défunt, ses éperons argentés, ainsi que la garniture de fer des talons de ses souliers. On a trouvé aussi quelques restes de son armure.

Le sabre était dans un étui de bois couvert de cuir et garni d'argent doré, sur lequel nous remarquons encore les restes du porte-épée. On a sorti ce dernier de la tombe dans un morceau et c'est comme cela que l'on a photographié, mais l'étui ne pouvait pas être sauvé, il n'est resté que ses garnitures d'argent doré.

Parmis les trouvailles, le casque de fer (fig. 28) est le type général, qui était admis dans chaque armée sous le nom de casque de siège (Sturmhaube, Tranchéeharnisch, Tranchéehaube) qui s'est répandu avec certains changements sous différents noms.

¹ Béla Pósta: La tombe de Michel Teleky. Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, 1 cahier supplémentaire, page 24, fig. 21.

² Martin Roska, selon un rapport officiel du 5 novembre 1907 à la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, No. 624—1907.

Ce casque est à tranchées ; dans sa construction trois éléments sont importants. Premièrement le disque qui est placé en haut du crâne, deuxièmement la bandelette inférieure horizontale qui entoure le crâne, troisièmement les bandelettes verticales tranches qui sont rivées entre le disque et la bandelette inférieure. Sur le casque de Gyulafehérvár ce troisième élément se fond déjà en une seule bande horizontale que par des raies animées d'entailles lisses et verticales, qui servent de décorts.

Ce type de casque se trouve déjà en Hongrie aux V.—VII-es siècles après J. CH. dans nos trouvailles de Mezöbánd. Le modèle de Mezöbánd contient aussi ces trois éléments que nous avons décrit du casque de Gyulafehérvár, et porte aussi les deux oreillons pendants.¹

Le Dr. Étienne Kovács a établi que le système étrange que nous avons remarqué dans la construction de ce type de casque provient du couvre-tête inséparable des rois á arbalètes, qui était le signe de la dignité royale, sous le nom de kidaris aux VI-e et V-e siècles avant J. Ch. Il s'est répandu en Perse, où il est resté constamment ; sa présence en Hongrie est constatée sous la période sarmate, mais il n'y a aucun doute qu'il y était déjà avant ce temps-là, autrement il ne serait pas compréhensible sa grande répandance au nord et au nord occidental au-delà de la Hongrie.²

Dans ce casque, nous avons donc de nouveau un type d'Orient dont les décorts ne sont pas les décorts de l'art romain, mais des sphères d'un art plus universel et bien trempé d'éléments orientaux.³ Des déterminations de Henning il résulte que dans la répandance de ce casque vers l'Occident, ce n'est pas la route de mer qui joue, un rôle, mais le lit du Danube.⁴

Nous n'avons pas caché plus haut que les impressions d'art oriental ont pu arriver en Hongrie par l'Italie, mais là nous avons déjà fait remarquer que pour prendre ces impressions, l'art pratique hongrois n'avait pas besoin de la médiation italienne, car ces impressions lui sont parvenues en partie, directement, mais d'autre part, les industriels qui sont entrés parmi les hongrois lors de l'occupation ont aussi apporté avec eux l'exercice oriental, que la Hongrie a gardé et mélangé aux éléments d'Occident. Le casque de Gyulafehérvár certifie aussi cela, car sa construction, comme Etienne Kovács l'a démontré dans son étude citée plus haut du casque á bandelettes, est superflument compliquée,

¹ Dr. Etienne Kovács : Les fouilles de Mezöbánd. Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie. Livre IV. page 285, fig. 14.

² Rudolf Henning · Der Helm von Baldenheim, Strassburg 1907.

³ Rudolf Henning, o. c. page 80.

⁴ Henning, o. c. page 83.

dont le maintien de la complication n'est motivé que par l'attachement aux traditions d'atelier.¹

C'est aussi avec ceci que correspond le recouvrement du disque et de la partie du milieu la touchant avec de l'émail bleu, ce qui nous rappelle vivement le casque de fer luisant de margiana des Partes, casques que l'on fabrique maintenant encore à Khorassan, qui sont peints en bleu.

Ce casque peut être une fabrication directe d'Orient,² mais cette forme de demi-cercle, quoiqu'elle se présente aussi chez les tcherkess, représente surtout le terrain hongrois. Sur le territoire turc se sont les formes pointues qui sont caractéristiques, sur le territoire polonais les formes crêtées.³

L'analogue le plus rapproché du casque de Gyulafehérvár appartenait à Charles III., prince de Lorraine, qui était un travail hongrois, fait vers 1580.⁴ Mais le couvre-nuque de celui-ci était de quatre plattes, pendant que celui de Gyulafehérvár est d'un seul morceau, ce qui est de coutume dans le commencement du développement de ce type de casque, donc le casque de Gyulafehérvár est plus ancien que celui du Prince Charles, et provient de la première moitié du XVI-e siècle. Dans les autres parties il nous montre le même que celui qui s'est développé dans l'armée turque, et c'est pourquoi on l'a nommé casque turc.⁵ De celui-ci se développe le casque hongrois dans les ans 40—50 du XVI-e siècle. Son signe caractéristique est, comme au casque des janitchars l'étui ou l'on mettait les plumes d'ornement.⁶

Parmis nos souvenirs de tombe, nous trouvons ce casque entre les souvenirs que nous avons cités en parlant du sabre de la première tombe. Sur le casque de Gyulafehérvár le porte-plumet est au côté droit, nous ne pouvons remarquer ceci que sur la tombe d'Étienne Illésházy, dans les autres analogues nous le trouvons toujours au côté gauche.

Notre fig. 29 nous montre le sabre sorti de la tombe dans l'état où il a été extrait de celle-ci. Ce sabre est le même type que celui que nous avons trouvé dans la première tombe, seulement quelques différences se présentent dans les mesures. La moitié de la croisée de celui-ci ne correspond pas avec la longueur de la poignée, alors ici, la croix à bras irréguliers est en valeur. La construction de la lame,

¹ Dr. Étienne Kovács o. c. 379.

² Tolstoj Kondakov: Ruskiye Drévnosti v panjatnikah iszkusztva; tome III.

³ Boenheim o. c. page 53, fig. 46.

⁴ Dr. Étienne Kovács o. c. 379.

⁵ Boenheim o. c. page 50.

⁶ Géza Nagy o. c. tabl. XVIII et XIX.

se fait absolument de la même manière que celle du sabre de la première tombe (fig. 30).

Dans cette construction, les rayons des cercles dont nous nous servons s'accordent avec le pik Halebi des mesures de longueur orientales que nous avons pris en 0.68 cm. Nommément :

Le rayon du cercle A 235.5 cm. = 3 piks, 4 rubs = 3 piks et demi = 56 ghirahs

"	"	"	"	A_1	231.7 cm.	= 3	"	3	"	= 55	"	
"	"	"	"	B	97 cm.	= 1	"	3	"	= 22	"	
"	"	"	"	C	21.5 cm.	= —	"	2	"	et 1 gh.	= 5	"
"	"	"	"	D	130 cm.	= 1	"	7	"	= 30	"	

Celui qui comparera le courbe de ce sabre depuis le point où le tranchant du dos commence, avec le courbe de la lame du sabre trouvé dans la première tombe, (fig. 3) remarquera tout de suite, que le courbe du sabre dont nous venons de parler est beaucoup plus grand.

Dans la construction du sabre de la première tombe nous avons déjà montré, qu'à la construction du courbe il n'y arrive rien d'autre, que l'élevement des deux cercles concentriques (A et A_1) avec l'aide de trois autres cercles (B , C et D). Il est donc clair que si il arrive certain changement dans la proportion du courbe, ce n'est que les longueurs des rayons des trois derniers cercles qui peuvent changer, et nous voyons réellement, que dans le sabre dont nous parlons maintenant, les rayons des cercles A et A_1 sont restés intacts; la différence d'entre les deux est ici aussi 1 ghirah juste, alors nous pouvons, si nous voulons, parler ici aussi d'un sabre de 1 ghirah. Mais il est donc arrivé un changement dans la longueur du sabre ainsi que dans le courbe, et ce changement est parvenu par le raccourcissement des rayons des cercles B et D , le rayon D très peu; tandis que le rayon du cercle C s'est allongé. Ici nous ne voyons encore pas assez clairement la cause de cette symptôme. Si nous observons le rôle du cercle C , ici, ainsi que dans la construction du sabre de la première tombe, ceci est sans doute, que le cercle D est entre ces trois anciens cercles, le cercle avec lequel on a construit le courbe de l'extrémité de la lame. La construction du sabre de la première tombe nous a donné fond à cette supposition que, quand l'aiguisement de la partie inférieure du dos de la lame est devenu à l'usage, alors le commencement de cet aiguisement a été marqué par un tangent tiré à la circonférence (fig. 3 et fig. 30, f. b.).

Il serait assez admissible de dire : plus la lame est longue, plus le cercle doit être grand. Dans ce rôle, il pourrait servir d'indication géométrique exacte, que la pointe du tranchant du dos est indiquée dans ce sabre ainsi que dans celui de la première tombe par un secant

qui est parallèle au tangent qui indique le commencement de l'aiguisement du dos. Seulement la position du secant n'est pas un fait aussi sur, que celui du tangent.

L'armement d'argent de la croisée et du fourreau de ce sabre est présenté par notre fig. 29.

Notre fig. 30 représente le dessin d'une partie étendue de cet armement. Cette partie se compose d'une bandelette qui est de coutume en Occident, ornée d'une cartouche habituelle de la Renaissance; et d'un médaillon oval qui s'accorde donc avec quelque peu de différence avec le dessin d'étoffe de soie orientale montrée par notre fig. 25, de laquelle nous avons dit, que c'était un modèle caractéristique de l'art turc des XV-e—XVI-e siècles. Mais dans le modèle de Broussa on ne se sert du grand motif qu'à moitié, et on y met entièrement un plus petit, tandis que dans le modèle le Gyulafehérvár, on développe autour d'un certain centre un seul modèle qui devient une arabesque. Ce signe caractéristique indique que c'est un ancien modèle de l'art turc, car dans le développement des arabesques, c'est justement le procédé asymétrique qui est parvenu, avec le temps, de plus en plus en avant.

Donc, si le modèle de Broussa indique le commencement du XVI-e siècle, alors nous pouvons tranquillement reporter celui de Gyulafehérvár aussi à ce temps, même, ce qui confirme cette supposition c'est que vers le milieu du XVI-e siècle, les symptômes du style baroque se présentent déjà en Transylvanie, tandis que dans la pièce dont nous venons de parler, il n'y en a encore aucun signe. Même, le modèle d'art musulman est aussi manié avec tant de sens de symétrie, qu'il nous fait pressentir que c'est aussi la main d'un artiste d'Occident qui y a travaillé.

L'autre arme sortie de cette tombe est une massue de fer (fig. 32) d'une longueur de 72 cm. dont 12 cm. forment la tête. Ses mesures s'accordent absolument avec les mesures d'Occident, ce qui nous fait croire que c'est le travail d'une école d'Occident, quoique la tête à forme de poire n'est pas seulement de coutume en Occident, mais aussi sur les massues turques. Les modèles d'Occident sont bien moins artistiques.¹

Le contour principal de la forme de la tête est la forme d'une pomme, qui est plantée sur un entonnoir arcadé et qui est terminée par un bouton planté sur un même entonnoir. C'est de cette forme que se sert l'art musulman, comme ornement de sommet.²

¹ Boenheim, o. c. page 360, fig. 423.

² Uhde, o. c. tome II., page 140.

La décoration du manche est l'ornement spiral, dans le spire de la vis on met un fil plus mince. Ceci et la ligne spirale formée de hexagones sont des motifs, dont se sert souvent l'art oriental, mais aussi l'art occidental. La ligne de cellules dans la forme qu'elle a ici est le signe particulier des XVe et XVIe siècles.¹

La paire d'éperons trouvée dans cette tombe est plus complète que celle que nous avons trouvée dans la tombe No. 1. Pour affermir l'éperon en haut du soulier on se sert aussi d'une chaîne. De chaque côté de l'éperon il y a une chaîne d'ornement (fig. 33). À la place de l'ornement de demi-lune du côté extérieur, nous trouvons une rosette placée dans un rhombus, sur le côté intérieur nous ne voyons que le rhombus; la moitié de celui-ci orne le cou de l'éperon. Ses mesures s'accordent avec les mesures d'Occident tandis qu'elles ne s'accordent pas avec les mesures orientales, ce qui nous certifie nos suppositions que nous avons dressé déjà aux éperons de la première tombe.

Notre fig. 34 nous montre les débris de cette armure de fer, sortie de la tombe. Outre les morceaux reconstruables de notre dessin, encore 15 morceaux sont sortis de la tombe, qui ne peuvent nous servir à la reconstruction, dont 13 appartiennent encore au dos de l'armure et 2 au fer de l'épaule. Telles parties qui nous permettraient la reconstruction des couvre-cuisses n'existent pas. Le devant porte encore les trois plaques de fer, donc il représente exactement la période, dont nous en voyons un exemple caractéristique sur le portrait d'Étienne Báthori (mort en 1586) gardé dans la Galerie Nationale des portraits. Les ornements qui y sont, proviennent du livre de modèles d'ornements de la Renaissance du XVIe siècle, (fig. 34 B) mais ne montre pas de style clair. Dans la trace des lignes nous remarquons qu'on a mis les lignes l'une sur l'autre ce qui était la particularité d'Orient.²

Par notre fig. 36 nous montrons le dessin des 4 clous de fer sortis de la tombe. La largeur de la tête du clou et la bandelette mise sur la tige nous donne, près de deux clous l'épaisseur, d'une planche de 1 pouce, tandis que près des deux autres clous, l'épaisseur d'une planche plus mince, qui est probablement rabottée. Par ce fait il nous faut croire qu'ils décoraient les bras d'une croix qui devait être placée sur le couvert du cercueil, ou peut-être ils étaient employés sur une trophée. Comme, ni le sabre, ni l'armure, ni les armes n'étaient

¹ Lessing, o. c. Tabl. 3 sur étoffe du XVe siècle, tabl. 76 sur étoffe de commencement du XVIe siècle, tabl. 18 sur étoffe du XVe siècle.

² Lessing i. m. tabl. 265.

pas dans la bière, il est donc certain qu'il y avait une trophée au dessus de la bière.

Nos fig. 7 et 8 représentent les parties de ferrure des souliers trouvées dans la tombe, qui s'accordent avec celles qui ont été trouvées dans la tombe No. 4.

Les 7 clous à tête, les parties de cuir et d'étoffes trouvées dans la tombe sont sans importance. Seulement ces parties sont de valeur, qui proviennent de la ceinture du sabre. 12 telles parties, qui sont de 2 mm. d'épaisseur et 1.5 cm. de largeur sont les restes d'un ruban très fort et il paraît qu'il était passé dans des agraffes. Il y a deux telles agraffes parmi les trouvailles. La reconstruction des la ceinture du sabre est représentée par notre fig. 37.

Outre cette ceinture de sabre il y avait encore un autre ceinture tressée de cordons.

Nous avons encore trouvé plusieurs parties d'une pelisse de soie, mais ces parties ne nous sont pas suffisantes pour la reconstruction. Il y avait encore dans la tombe une ceinture de dentelle aux fuseaux. Comme nous rencontrons dans un seul vêtement militaire, depuis la deuxième moitié du XIV-ème siècle, jusqu'au XVII-ème siècle, toujours une ceinture de sabre et une autre ceinture, soit de cordon, soit de dentelle,¹ la présence de cette ceinture ne peut donc nous fournir une date précise. Il y avait encore dans la tombe 5 débris de la couverture de bois du fourreau du sabre.

La 6-ème tombe a été trouvée dans le carre méridional du transept à 2—2. mètres de profondeur, au dessous du niveau de l'église. La longueur de la bière est de 1.52 m., sa largeur aux deux extrémités 0.53 m. C'est M. le Dr. Martin Roska qui l'a retiré. De trouvailles importantes n'en sont pas sorties.

Les 13 et 14. septembre de l'année 1907 le dr. Étienne Kovács a déterré deux sépultures libres a côté du mur méridional, et outre celles-ci, il a fouillé deux c'est a dire trois caveaux batis en briques, dont l'un des trois a été découvert par les ouvriers pendant sa présence au fouilles. Les tombes ainsi que les caveaux ont été tous trouvés dans le carré méridional du transept (fig. 38.)

La première tombe des sépultures libres dans la suite des trouvailles est *la septième*. C'était une tombe d'un homme, à une profondeur de 2 mètres. Les pièces trouvées dedans sont une partie très délabrée d'un bonnet de feutre, dont le côté retourné porte une entaille, ce qui est la mode favorite du XVI-ème siècle, mais qui s'étend aussi dans le

¹ Géza Nagy o. c. XII. tab. 15. XIII. tabl. 6, XVIII tabl. 10, XXI tabl. 2, 4, 7, 11, XXII tabl. 6—9, XXIII tabl. 3—5, XXIV tabl. 5.

XVII-ème siècle.¹ Ensuite un mauvais dolman, qui est maintenant vert, de drap très court, qui ne devait arriver que jusqu'au nombril. Cette forme de dolman est le vêtement du XVII-e siècle.² À ce dolman appartenait une partie de ceinture d'étoffe.

Des parties du sabre sorties de la tombe, il n'est seulement certain, que le sabre était environ d'un centimètre plus étroit, que les sabres que nous avons fait connaître jusqu'ici. Sa poignée montre une longueur d'environ 8 à 9 cm., et est la continuation de la partie intacte de la lame du sabre. Il est très probable, que ce sabre provient du XVII-e siècle.

La 8-ème tombe se trouvait à 190 cm. de profondeur. (fig. 38 2). Des débris de bière de bois et une natte de cheveux de femme dans laquelle était tressé un ruban, en sont sortis.

La 9-ème tombe (fig. 38 No. 3) était une sépulture masculine à 2 mètres de profondeur. Les os de la partie supérieure du corps manquaient. On a trouvé 25 boutons d'argent lisses; 21 s'étendaient en ligne droite au milieu de la poitrine jusqu'à l'os iliaque, deux-deux boutons étaient placés vers la taille, à droite et à gauche de cette ligne du milieu. Ces boutons étaient sur un dolman tout court, qui ne devait arriver que jusqu'au nombril, c'est-à-dire qui appartient au même type de dolman, que celui dont nous avons parlé plus haut, il ne faut qu'établir que les boutons étaient cousus très près l'un de l'autre. Dans une file il y avait 6 ou même plus de boutons, et entre deux files il y avait la place vide d'un bouton.

La place des caveaux sépulcraux est aussi indiquée par la fig. 38 (Nos 4 et 5).

Lors de la fouille des fondements, les ouvriers ont trouvés des voûtes. Après le percement de celles-ci à l'endroit marqué avec *g*. M. M. le Dr, Étienne Kovács et Fridli directeur des travaux, y sont descendus. Ils espéraient trouver une sépulture intact, d'autant plus que, dans cette partie de l'église, au dessous de l'autel, par la brèche d'une voûte percée de la même manière, on apercevait un cercueil intact. On était occupé à dégager l'entrée de celle-ci (fig. 38 No. 5) quant les ouvriers vinrent annoncer la découverte de la voûte signalée plus haut. Comme il était possible qu'il soit question d'une sépulture cohérente, on a voulu la fouiller en marchant de l'Occident au levant. C'est pour cela qu'ils sont descendus premièrement dans la tombe marquée du chiffre 4, qui contenait 4 crânes et les os y appartenants, entassés dans un endroit. À l'endroit marqué avec le *p*, ils ont aussi trouvé la

¹ Géza Nagy o. c. XXI tabl. 1--3.

² Géza Nagy o. c. XXV, tabl. 7.

brèche faite par les pillleurs de tombes. Le caveau n'avait pas de plancher, ses murs n'étaient aussi couverts de briques qu'en parties (fig. 39, A). La voûte n'avait pas de continuation vers le levant, il était donc question d'une sépulture indépendante. Dans la suite des trouvailles celle-ci *était la dixième tombe*.

Notre fig. 39. B. nous montre le tombeau trouvé sous la niche de l'autel. Ici, il est question de deux voûtes bâties l'une sur l'autre, dont la supérieure ne paraît avoir que le rôle d'affermir la construction. Le voûte inférieure était directement le tombeau, dans lequel on a trouvé des débris provenant de sépultures antérieures et un cercueil intact. Ce dernier provient d'une sépulture de 1730. (fig. 39, C.). C'était donc la dernière sépulture, aucun mobilier funéraire n'y a été trouvé.

C'est du 1-er au 3 juillet 1908 que l'on a découvert un tombeau, trouvée déjà en 1907, près de l'entrée du transept méridional, qui était la *onzième tombe*. Dans la tombe, tout en haut reposait *Antoine Szereday*, défunt en 1793.

Plus bas dans la *douzième tombe* on a trouvé l'urne de *Ladislav Gyulaffi*, défunt en 1754, qui portait une plaque de cuivre en forme de quartier de cercle, qui portait l'inscription suivante : „Hic recondita iacent intestina excellentis | simi ac illustrissimi domini comitis Ladis | lai Gyulaffi cancellarii aulici Tran- | sylvanici camerarii nec non consili- | arii intimi, qui Viena ano MDCCLIV. | die vero XXVII mensis septembris anno aetatis suae quinquagesimo quinto cursum | suum consumavit.“

Au dessous de l'inscription on a gravé un crâne, au dessus de deux os. L'urne haute de 40 cm. reposait sur une pierre et avait deux anses, son couverc était soudé avec du plomb. Avec la pierre servant de piédestal à l'urne, on a encore trouvé dans un simple cercueil de bois un squelette, dont les jambes ont été trouvées repliées en dedans.

Dans la tombe de Szereday on a trouvé un noeud de ruban, dans celle de Gyulaffi une boutonnière et un bouton de pelisse (fig. 40 a et b.) 18 boutons (fig. 40 c) des morceaux de cordons de bordure (fig. 40 f--f) et deux pièces de passement (fig. 40 g--g) encore deux pièces dans lesquelles on passait un bouton, et qui, à partir de ce bouton, s'ouvraient en trois branches et les extrémités de ces branches étaient ornées de houppes (fig. 40 h--h) enfin quelques pièces que nous montrons par les fig. 40 c et i.

Ces quelques pièces sont : une bande cousue de 8 morceaux et qui porte un bouton plat, les restes d'une agrafe de fer et 13 boucles de boutonnières.

Il se trouve encore parmi les trouvailles 16 autres boucles de boutonnières et un grand bouton, une partie d'un col de velours

(voire fig. 40. *k*) et deux pièces avec extrémités crêtées, qui formaient la bordure inférieure des manches de la pelisse. La ligne des noeuds coulants (fig. 40 *d. e.*) servait à fermer la fente inférieure de la manche. Ces parties nous montrent qu'il est question de restes de pelisse, dont les signes caractéristiques sont: premièrement qu'elle a des poches, ensuite que ses ailes sont en deux endroits entaillées et enfin qu'elle est collante à la taille aussi dans le dos. Cette mode est de la deuxième moitié du XVIIIe siècle¹. Les boutons qui sont sur le cordon de la fig. 40 *c* ne peuvent appartenir qu'au dolman qui est entièrement anéanti.

La pièce la plus intéressante des trouvailles est la ceinture à passement montrée par notre fig. No. 41. Un écheveau de 30 fils forme la ceinture. L'extrémité de l'écheveau forme une boucle (fig. No. 41 *a*). Une moitié de celui-ci est attachée et l'autre moitié est laissée libre. Au dessus de la boucle on a attaché ensemble les deux tiges de l'écheveau (fig. 41 *b*). Au dessous de celui-ci on tient les deux tiges séparées et on ne les attache ensemble qu'à certaines distances, ces attachements sont ou cousus ou libres, et, par ce fait, on obtient des boucles. La première boucle s'étend de *b* à *c*, dans celle-ci se trouvent deux tiges longues et deux courtes, la deuxième boucle s'étend de *c* à *d*, dans celle-ci il y a quatre courtes et deux longues tiges de l'écheveau. Dans la boucle on accrochait un cordon d'allongement plus mince, qui est double et porte quatre boutons en haut et un en bas. Ce cordon a été plus tard, raccourci par deux noeuds.

Les exposées de jusqu'ici nous donnent la moitié de la ceinture, l'autre moitié est la même. Ici le cordon d'allongement manque. La longueur de la ceinture sans le cordon d'allongement est de 346 cm. c'est-à-dire 131 pouces. Elle est maintenant allongée par l'usage, de sorte qu'elle ne devait être originellement que de 130 pouces, c'est-à-dire qu'elle pouvait entourer trois fois le corps général d'un homme. La différence de corps était corrigée par le cordon d'allongement qui était d'une longueur de 71 cm. c'est-à-dire 27 pouces de chaque côté.

Il paraît que la pelisse et le dolman ont été faits de la même étoffe et pour cela, dans la reconstruction (fig. 40 *k*) nous étions obligés de prendre certaines précautions. Car le dolman auquel nous avons fait appel n'a pas de col, et il est possible que le col que nous avons donné à la pelisse lors de la reconstruction n'appartient pas à celle-ci, mais au dolman.

Le ruban donné par notre fig. 42 appartient aussi aux trouvailles de la tombe d'Antoine Szereday. C'est le *scapulare* du mobilier funéraire.

¹ Géza Nagy o. c. tabl. XXXIV, 11, tabl. XXXVI 2--3.

Le 12 novembre de l'année 1912 on a trouvé de nouvelles sépultures, dans le carré du nord du transept de la cathédrale. C'est Mr. Étienne Kovács qui a dirigé la scrutation de celles-ci.¹

Dans la suite des trouvailles, ce sont ces tombes Nos. 13 et 14 qui ont été fouillées.

De la *treizième tombe* provient cette pelisse velours, qui est maintenant de couleur brune, qui portait sur la partie de la poitrine qui a été sauvée 8 boutonnieres de dentelle et 8 bandes de boutons, auxquelles appartenaient les 8 boutons de cristal (fig. 43 A.) qui sont aussi sortis de cette tombe. La particularité de cette pelisse est qu'elle n'a pas de manches, et qu'aux hanches elle a la forme d'éventail (fig. 43 B.). On a commencé à porter cette sorte de pelisse à la fin du XVIe siècle, mais la mode la plus forte était au milieu et à la fin du XVIIe siècle.²

Nous parlerons plus bas de la pelisse de la quatorzième tombe. Ici, nous parlerons premièrement de ces restes des dolmans de soie, sortis des tombes 13 et 14, tombes qui contenaient des squelettes d'enfants. Tous les deux sont les mêmes modèles d'étoffe. Dans chacun des dolmans il est resté l'ouverture du col et la partie du devant lui appartenant, dont l'une porte 5 et l'autre 8 boutons.

La doublure de ces dolmans est faite d'une autre pièce de soie que l'on a mis en dessous, cette doublure est parente à l'étoffe trouvée dans la première tombe et doit donc provenir de la même époque. Le modèle de l'étoffe extérieure est un filet de rhombus, qui est formé de cercles se tranchant. (fig. 44 c). Ce modèle est formé de cercles concentriques qui se tranchent, de telle manière que les centres des cercles tombes dans un réseau parallélogramme à rectangles.

La base de la construction est une ligne inférieure et une ligne supérieure de cercles. Toutes les deux sont formées de doubles cercles concentriques. Les centres des cercles supérieurs ainsi que ceux des cercles inférieurs sont à une distance de 10 lignes l'un de l'autre, mais ceux des cercles inférieurs se trouvent sur le milieu de la ligne qui les attache aux centres des cercles supérieurs, et par ce fait se trouvent trois lignes plus bas.

Dans les centres des lignes paires tombes dans une verticale, ceux des impaires aussi, et c'est comme ceci que se forme le réseau parallélogramme rectangulaire, dont la distance d'entre les verticales est de 5, et d'entre les horizontales est de trois lignes. Comme les mesures dont on s'est servi dans la construction ne peuvent s'exprimer avec les mesures orientales, tandis qu'elles s'accordent avec le pouce et ses

¹ Le manuscrit d'Étienne Kovács.

² Géza Nagy o. c. tabl. XXI, 5. tabl. XXIII, 3, tabl. XXIV. 8.

parties, il est donc juste que nous supposions que ce modèle ait été construit dans un atelier d'occident, d'autant plus, puisque les rayons des cercles employés dans la construction peuvent être aussi exprimés en termes de mesures occidentales, le rayon du cercle inférieur étant de 6, et du supérieur de 8 lignes.

De tous les deux dolmans il nous sont restées des parties, qui proviennent des manches. Ces parties sont montrées par notre fig. 45. qui témoignent que ces dolmans proviennent du XVIIe siècle. Sur chacune des deux manches d'un des dolmans il y a 7--7 paires d'agrafes (fig. 45, 2) sur l'autre pièce il y en a 8--8. Cette dernière peut appartenir à ce pantalon dont nous avons parlé de ses agrafes de forme de dénar.

Il y avait encore dans la sépulture 3 morceaux de semelles de souliers et 4 pièces de ferrures de souliers, qui sont pareils à ceux que nous avons trouvé dans la quatrième tombe (fig. 8). D'une de ces tombes sont sorties des pièces de pelisse assez sûres. De la pelisse de l'autre tombe il n'est resté que 9 boutonnieres de dentelle et les 9 bandes de boutons lui appartenant, avec les 9 boutons (fig. 46). Cette dernière devait appartenir à un plus grand garçon, car il avait besoin de 9 boutons, du col jusqu'aux hanches. C'est aussi à cette pelisse qu'appartiennent les 5 morceaux de cordon de bordure de dentelle à fuseaux, mélangée de fils d'or, et deux bandes de boutonnieres de même matière, qui proviennent de la fente inférieure de la partie des ailes qui était boutonnée.

Nous avons encore trouvé, dans la *treizième tombe* deux pièces de velours, sur lesquelles se trouvaient encore des boutons d'argent et des boutonnieres de soie. Ces pièces sont représentées par notre fig. 47 dans l'état où elles ont été trouvées. Ici nous voyons qu'à l'endroit où se trouvent les boutonnieres, il y avait un plis. En cet endroit on remarque l'empreinte de 8 bandes de boutons, et de telles, dont nous en avons trouvé sept pièces sur l'autre morceau de velours (fig. 48). L'image étendue de ce morceau nous montre qu'il est question d'un devant de dolman, qui avait 8 boutons. Il manque un bouton. Il est donc sans doute que Mr. Etienne Kovács a raison, quand il établit que la tombe contenait deux dolmans.

Les bandes de boutonnieres sont à la manière de passementière.

Les ornements des boutons veulent imiter le même travail. La rosette qui prend place à l'extrémité des boutons, est de 6 pétales et donne la même forme de coeur, que nous trouvons aussi sur le porte-plumet trouvé dans cette tombe et dont nous parlerons plus bas. Dans le style du porte-plumet nous aurons l'occasion d'élever les traits muzulmans qui paraissent parmi les traits occidentaux; ce mélange

nous fait reconnaître la main d'artisan de Transylvanie et sûrement d'un orfèvre de Gyulafehérvár.

Dans la *quatorzième tombe* se trouvaient les parties d'une taie d'oreiller de brocart de soie. Le modèle d'ornement de celle-ci nous est montré par la fig. 49. Ce motif se sert du cadre formé par les parties des cercles que nous avons fait connaître quand nous avons parlé du fourreau de sabre de la 6-ème tombe, il nous faut seulement remarquer que nous voyons aussi les motifs des boutons de roses que nous trouvons caractéristiques sur le modèle d'étoffe d'Orient analogue, sur l'épaule du vêtement de la 3-e tombe.

C'est dans la treizième tombe que se trouvait le plumet que nous montrons par notre fig. 50 et notre fig. 51, qui, dans son état défil, nous montre deux membres en forme de coeur et une agrafé, (fig. 50, 3a et 3b et fig. 51, 3) et enfin un tel membre des plusieurs boucles, formé de soie et de fil de fer (fig. 51, 4,) d'où sortait un membre décoratif à trois branches, qui se penchait en bas du coté gauche, comme l'épiette, plumes de héron ou plumet de crins. (fig. 50 et 51, 2). Nous donnons l'ensemble de la reconstruction par notre fig. 51) reconstruction, dont nous avons pris le point de départ du portrait qu'a peint Rubens de Ferdinand II roi de Hongrie (1618—37) et d'un portrait Batthyány, que l'on garde à la Galerie Nationale des Portraits.¹

Les contours de la plaque décorée du porte-plumet (fig. 51a) nous rappellent les ornements nommés Fischblasen dans l'art gothique, et qui sont très fréquent dans les étoffes orientales. Cette forme est la tradition d'atelier de Transylvanie. Mais il n'est pas question d'un stile pur, mais d'un mélange de l'art oriental; c'est ce que prouve le bord houleux du porte-plumet, qui caractérise l'art persan du XV e siècle.²

Les boutons de cristal qui étaient sur une pelisse de la tombe, sur lesquels nous voyons des poliments de forme de triple-rhombus portent des boucles faites de fil métallique. A l'extrémité supérieure de ce fil prend place une rosette de lame d'or à 5 pétales (fig. 43 A).

Le sabre sorti de la treizième tombe est le même type, quoique un peut plus petit, que celui dont nous avons parlé plus haut. Le profil des cellules d'argent décorant son fourreau s'accorde absolument avec cette supposition. Nous ne nous occupons pas de sa construction et de ses mesures, car il est brisé en trois morceaux, et c'est un exemple mal maintenu; nous ne notons que la figure que nous montrons est un peu plus que la troisième partie de la grandeur originelle.

¹ Géza Nagy o. c. tabl. XXV, 1, et tabl. XXIX, 1.

² Un des plus jolis modèles se trouve sur la mosquée bleue de Tauris. v. Saladin H.: M. d'art Muzulman I. 372 fig. 284 ou l'auteur fait part des détails d'après Sarre.

Dans notre fig. 53 nous montrons la massue qui est sortie de la sépulture. Son type s'accorde avec celui de celle qui est sortie de la sixième tombe et que nous avons déjà fait connaître (fig. 32). La couverture de son manche est formée de cellules cylindriques et porte en sa partie inférieure un membre de fermeture qui est parent aux boutons trouvés dans la même tombe (fig. 45, 3 et 3a). Cet ornement de cellules d'argent qui est formé de lignes de cercles qui se tranchent est étroitement analogue avec le modèle de l'étoffe du dolman sorti de cette tombe. Les mesures de la massue ne peuvent s'exprimer qu'en termes de mesures d'Occident.

Le sabre de la 14-ème tombe est assez entier, pour que l'on puisse refaire la construction. Le résultat de la reconstruction est représenté par la fig. 54.

Dans cette construction le premier symptôme important est qu'au lieu des *cinq* cercles accoutumés (A, A₁, B, C, D) nous n'en trouvons que *quatre*.

Il manque le cercle D, qui désignait par une partie de son arc, le courbe du tranchant (b—c) du dos de lame, dans les sabres dont nous avons parlé jusqu'ici. Ce cercle manque, car le tranchant accommodé au dos de la lame n'est pas un courbe mais une ligne absolument droite.

C'est un symptôme très important que nous rencontrerons encore dans le sabre d'une tombe découverte plus tard, parmi de tels symptômes qui servent à la construction de la poignée, et qui méritent, par ce fait, la plus grande attention.

L'autre changement important dans la construction est que, dans les deux sabres dont nous avons parlé jusqu'ici, c'est un tangent tiré à un point de la circonférence du cercle C, qui nous donnait le point de départ du tranchant du dos, et c'est pour cela qu'il paraissait que le rayon de ce cercle s'accommodait toujours à la longueur de la lame, tandis que dans la construction de cette lame-ci, le cercle C est en tous cas nécessaire pour établir le courbe du tranchant de l'extrémité de la lame, et, comme c'est justement ce courbe qui établit la longueur du rayon de la construction de cercle, alors nous ne pouvons donc pas dire, que le cercle C est inutile dans la construction, mais il nous faut tout de même constater, que pour établir le point de départ du tranchant du dos de la lame de ce sabre, ce cercle n'a absolument aucun rôle, ce qui peut être causé par la disparition de cette tradition d'atelier; il est aussi possible qu'ici, il y a question, d'un tel emprunt d'atelier, où l'atelier empruntant n'y a déjà, lors de l'empruntement, attaché aucune importance et n'y a pris connaissance; il est encore possible que le modèle provenu de la construction a

passé par des changements déjà lors de l'exécution pratique; mais nous pouvons aussi chercher la cause dans la circonstance que le cercle *C* n'a jamais joué rôle dans l'établissement du point de départ du tranchant du dos de la lame, et qu'il n'est question que de supposition, quand nous disons que ce cercle paraît avoir rôle dans cela, comme dans le cas des sabres dont nous avons parlé jusqu'ici. Ceci est d'autant plus probable car, comme nous le verrons plus tard, le rôle du cercle *C*, qui devait être directement d'établir, en son point de départ, le courbe de l'extrémité de la lame; ce rôle a été élargi et s'est étendu aussi sur les parties se rencontrant avec cette extrémité.

Tous ces symptômes gagnent une couleur plus précise, si nous prenons en vue, aussi ceux qui concernent les mesures des rayons des cercles qui ont été servis dans la construction.

Le rayon du cercle *A*: 154.5 cm. = 58 pouces et 6 lignes, donc s'accorde exactement avec les mesures occidentales, et ne peuvent pas être transcomptées en mesures orientales.

Le rayon du cercle *A*₁: 151 cm. = 59 pouces et 6 lignes, ce qui est aussi exprimable en mesures occidentales, tandis qu'en mesures orientales cela est impossible. Ce même cas se représente avec le rayon du cercle *b* (74.5 cm. = 29 pouces et 9 lignes) et avec celui du cercle *c* qui est 10.5 cm. c'est-à-dire justement 4 pouces.

Maintenant nous voyons que les signes caractéristiques, qui nous rappelaient, dans les constructions antérieures, les ateliers d'Orient, dans la construction de ce sabre-ci, sont tout-à-fait changés, et, avec ces changements nous pouvons établir en même temps, que, tandis que dans ces constructions-là le transcompte en termes de mesures occidentales était impossible, tandis qu'en mesures orientales il était possible; *dans la construction de cette lame-ci*, c'est justement le cas contraire, c'est-à-dire que, nous ne pouvons exprimer les mesures qu'en termes de mesures occidentales, de manière que nous ne pouvons avoir de doutes, que ce sabre-ci est une création d'atelier d'Occident, atelier qui a changé dans l'esprit de ses traditions d'atelier, si pas essentiellement, mais assez visiblement, le type de sabre provenu d'Orient, ou peut-être d'un artisan d'armes travaillant en Orient, qui était sous forte impression d'Occident.

Comme nous avons trouvé dans la modification, de tels symptômes, qui ne s'accordent pas avec le caractère de la construction originelle, puisque nous trouvons une ligne droite là où l'esprit de la construction désire un courbe, c'est peut-être très probable que, si il est vraiment question d'un atelier d'Occident, alors cet atelier n'a pas pris part dans la construction, mais il a travaillé après un modèle déjà prêt, et en a changé l'essence proprement par l'exercice, c'est-à-dire d'une manière ne s'accordant pas avec l'esprit de la construction.

La tombe No. 15 a été trouvée en même temps. De celle-ci est sorti le corsage lisse de velours, que nous montrons par notre fig. 55. L'époque de celui-ci remonte au XVIIe siècle, ce que nous certifie cette robe que nous montrons par nos fig. 75—77, car le signe caractéristique de celle-ci est aussi, que le corsage est cousu avec le jupon. Ces agrafes féminines, dont il y en a encore 9 sur le corsage, sont absolument les mêmes que celles qui étaient sur les manches des dolmans sortis des tombes Nos. 13 et 14, dolmans qui, comme nous l'avons dit, étaient à la mode dans la première moitié et dans le milieu du XVIIe siècle. La partie restée du jupon nous est montrée par la fig. 56.

C'est dans le même endroit que nous avons trouvé la *seizième tombe*. De celle-ci Mr. le Dr. Étienne Kovács a établi que parmi le mobilier funéraire, un casque de fer, un sabre de fer, deux éperons de fer étaient sûrement posés au dehors du cercueil; deux tiges de fer, portants à leurs extrémités des anneaux, étaient affermies au bas de la bière.

Dans le cercueil même, il n'a rien trouvé outre les os et des pièces de vêtements. D'après ces vêtements nous ne pouvons donner le dessin de la pelisse que par une esquisse (fig. 57). Cett' esquisse nous donne le type de pelisse que l'on portait vers le milieu du XVIIe siècle. Ce type a une forme avec manches et une autre sans manches et dans cette dernière il est caractéristique, cette cordure en forme de tranche qui est en haut haut de l'ouverture du bras. Entre ces deux variations, il y a une troisième variation passagère, qui porte de courtes manches semblables à ces tranches de bordure retroussées. Cette forme passagère est représentée sur le portrait d'un seigneur hongrois du XVIIe siècle.¹

Parmi les parties qui sont à notre disposition, nous avons aussi une partie de cette courte manche, donc, il est certain qu'il est question de cette forme passagère. Il était aussi possible de constater qu'à la fente inférieure des ailes de la pelisse, ainsi qu'à l'endroit des hanches il y avait une sorte d'éventail, dont nous avons déjà constater dans la petite pelisse de la tombe No. 13, que c'est un trait muzulman. Nous montrons les boutons et les bandes de boutons par notre fig. 58, et pour mieux examiner le motif de la dentelle à fuseaux nous en montrons 5 pièces qui sont un peu agrandies, afin de voir les signes caractéristiques de ces bandes provenant du commencement et surtout du milieu du XVIIe siècle. Dans la deuxième partie de ce siècle, l'éloignement de ces bandes était plus court.

¹ Géza Nagy o. c. XXII tabl. 7.

Notre fig. 60 montre le dessin du motif de l'étoffe de soie de cette pelisse. Dans celui-ci, ainsi que dans le modèle de l'étoffe trouvée dans la première tombe, l'ornement de rubans est caractéristique. Ces rubans sont remplis par des demi-rhombus, des demi-hexagones et des carrés. Nous trouvons aussi au côté droit de cette pelisse une poche, et ceci nous permet cette supposition que, nous pouvons en supposer une aussi du côté gauche.

La fig. 61 nous montre la partie du dessin du dolman pouvant être déterminée. Sur ce modèle nous trouvons les cercles se tranchants, ce qui est parent avec les modèles des dolmans des tombes Nos. 13—14 et de la massue de la tombe No. 14. Une partie de lignée de boutons nous montre que l'arrangement des boutons et des boucles de boutonnières était le même.

Il est important de remarquer que ce dolman portait, près des hanches, une poche, et que la partie inférieure de cette poche avait la forme d'éventail. Ce qui montre que l'on s'est servi des signes turcs premièrement près des hanches, et ensuite dans des autres endroits. Il est aussi important de remarquer que la fente inférieure de la manche de la pelisse n'était pas fermée par des boutons, mais par un cordon. Nous avons déjà remarqué ceci dans la reconstruction de la pelisse de la tombe No. 12, que nous avons montrée par notre fig. 40 (fig. 40, *c*, *d*).

La fig. 62 montre une sorte de voile réticulaire, que l'on a trouvé dessous le crâne du défunt. L'analogie de ce voile, est la pièce de voile qui est au Musée d'Art pratique de Düsseldorf et qui est un travail provenant du XVII-e siècle d'un atelier de tissage du pays des montagnes Athos.¹

La fig. 63 nous montre la lame du sabre trouvé dans la tombe et la fig. 64 nous en donne la construction.

Dans cette construction, parmi les cercles habituels, nous trouvons les deux cercles concentriques de base A et A_1 , nous trouvons aussi le cercle C , servant toujours à la construction de l'extrémité de la lame, et le cercle B qui sert à l'augmentation du courbe de la lame.

Il manque le cercle D , qui sert à la construction du courbe du ranchant du dos, ainsi que dans la construction de la lame du sabre de la quatorzième tombe, car dans les deux construction, c'est une ligne droite qui forme le tranchant du dos (fig. 54, *e*, *f*).

Mais ce n'est pas seulement ce symptôme qui élève cette construction, mais il y en a encore d'autres aussi, parmi lesquelles se trouve l'agrandissement considérable du rayon du cercle C .

¹ Lessing o. c. Tafel 104.

Déjà lors de la construction de la lame du sabre de la quatorzième tombe nous avons dit, que le rayon de ce cercle C ne s'est pas accommodé à la longueur de la lame, de manière de pouvoir nous donner la longueur intérieure du tranchant du dos, avec l'aide d'un tangent, tiré à la circonférence de ce cercle. Alors nous avons déjà dit que ce cercle C n'a pas seulement le rôle de former le courbe de l'extrémité de la lame, mais il sert aussi à former le courbe de la lame, là où, celui-ci touche le courbe de l'extrémité.

Ce dernier rôle de ce cercle C se fait valoir d'autant plus fortement dans la construction du courbe de la lame sabre, dont nous parlons maintenant.

Nous savons que pour élever le courbe de la lame, nous nous servons du cercle B . Dans la construction de cette lame, le cercle B joue vraiment un rôle, mais il ne fait sentir son influence que jusqu'au point c , car à partir de ce point, le courbe de la lame suit exactement la ligne du cercle C .

L'autre changement important et qui s'écarte de la règle est que, tandis que dans la construction des sabres dont nous avons parlé jusqu'ici, le courbe du dos de la lame, est parallèle avec le courbe du tranchant, jusqu'au point où commence le tranchant du dos, donc pouvait être construit par la cercle A_1 , maintenant dans la construction de ce sabre-ci le parallélisme du dos de la lame avec le tranchant cesse au point g , et celui ci suit la ligne du cercle B_1 . Cette prétention technique est absolument compréhensible, que, puisque la lame du sabre s'est allongée, alors l'extrémité élargie qui est aussi pourvue d'aiguisement, est donc tombée bien plus loin de la poignée que dans les sabres dont nous avons parlés jusqu'ici, et il est devenu nécessaire d'affermir la lame au commencement de l'aiguisement du dos. Mais de la même manière que cette prétention est compréhensible, ce symptôme avec lequel on a obtenu cet élargissement de la lame est d'autant plus important, c'est le même procédé, dont l'on se servait toujours pour élever les lignes originelles. Ici aussi il y a question d'élever la ligne du courbe du cercle A_1 , et si on a élevé la ligne du cercle A avec le cercle B , alors la ligne du cercle A_1 pourra être élevée avec le cercle B_1 .

Il est intéressant de remarquer que la ligne droite formant le tranchant du dos est un tel secant, qui tranche chaque cercle dont se sert la construction, mais aucun de ses points de tranchement ne touche le point d'extrémité de l'aiguisement du dos.

Le plus intéressant des symptômes de changement de cette construction, ainsi que dans le type de la lame du sabre, est cette circonstance, que dans cette construction-ci nous avons encore besoin d'un cercle E , qui nous donne la ligne du courbe de la poignée.

Le signe caractéristique des sabres de l'époque de l'occupation hongroise, sabres qui provenaient sûrement de l'Orient, et pour mieux fixer de la Perse des Sassanida, était que la poignée se courbait dans la direction présent, nous sommes devant la même particularité, tandis que dans les sabres dont nous avons parlés jusqu'ici nous ne l'avons pas rencontrée.

Enfin il nous faut établir que les rayons des cercles servants à la construction, ne s'accordent pas aux mesures orientales tandis qu'ils s'accordent absolument avec les mesures occidentales¹. Et ensuite nous pouvons en retirer les conséquences qui sont parvenues en vue, lors de l'établissement de ces symptômes de changement.

Déjà dans la construction du sabre de la quatorzième tombe nous avons établi ce symptôme que le cercle *D* a disparu de la construction du tranchant du dos, et avec celui-ci a disparu le courbe de ce tranchant et a été remplacé par une ligne droite ; ensuite cette circonstance que les mesures des rayons des cercles qui ont servis à la construction s'accordent avec les mesures occidentales. C'est avec ces déterminations que nous avons pris en vue ces possibilités qui pouvaient être les causes de ces symptômes. Parmi ces possibilités les plus importantes étaient celles qui nous permettaient la supposition des impressions directes ou indirectes des ateliers d'Occident. En tout cas, dans ces déterminations, la première question qui paraît en vue, est d'établir qu'el est le territoire occidental qui produisait ces particularités. Mais nous n'avons aucun fond matériel pour pouvoir répondre exactement à cette question. Dans la construction du sabre dont nous venons de parler, nous avons rencontré une nouvelle particularité, c'est-à-dire le courbe de la poignée, opposé au courbe de la lame, et cette particularité s'attache absolument au terrain hongrois. Cette particularité apparaît en Europe centrale, déjà avec le sabre du Charles le Grande². Mais à l'ouest de la Hongrie il ne fait pas école. Nous ne sommes pas en abondance des souvenirs de la fabrication d'armes hongroise, et c'est pour cela qu'il nous est important, que d'un tel sabre, malgré qu'il contient le type oriental, nous pouvons constater la particularité dont nous venons de parler, que les mesures des cercles employés dans la construction de ce signe caractéristique, s'accordent avec les mesures

¹ Le rayon du cercle *A* : 325 cm. = 123 pouces et 6 lignes

" " " " *A*₁ : 321.5 cm. = 122 "

" " " " *B* : 78 cm. = 78 " " 6 lignes

" " " " *B*₁ : 74.5 cm. = 28 "

" " " " *C* : 53 cm. = 20 "

" " " " *E* : 43 cm. = 16 " " 3 lignes.

² Hampel J.: *Altert. d. früh. Mittelalt.* I. p. 206 fig. 409.

occidentales, nous trouvons dans cela un tel symptôme, qui est frappant, spécifique pour le territoire hongrois, qui vivait déjà en Hongrie, quand il a paru en Orient, et qui vivait encore en Hongrie, lorsqu'en Orient la fabrication d'armes a déjà passée aux poignées droites.

Nous avons déjà mandé le rôle que l'Italie joue dans la transmission de l'art et l'art pratique oriental. Nous nous gardons, lorsque nous parlons d'un mélange des éléments orientaux et occidentaux, d'établir tout de suite et directement notre pays comme, soit lieu de production, soit lieu d'emprunt. Mais dans la cas présent nous avons des fonds matériels, qui nous permettent, de ne pas prendre notre pays seulement pour la fabrication d'armes, comme médiateur entre les arts et arts pratiques de notre pays et les arts d'Orient. Ici il nous faut encore entremettre que le rôle du cercle C, dans la construction de se sabre-ci s'est montré dans toute sa valeur. Mais ce ci est un rapport général. Cette circonstance, que la poignée se courbe du côté opposé au courbe de la lame, a beaucoup plus d'importance, ce n'est pas l'unique exemple, nous en trouvons des pareils dans des lames de sabres de notre pays.

Ces symptômes qui désignent si clairement la parenteté des lignes de ce sabre avec notre pays, gagnent dans leur importance alors, si nous examinons la monture d'argent de la lame et de son fourreau. La croisée appartient encore à la lame, (fig. 65, 1) et parmi les ornements de celle-ci il nous faut premièrement examiner ceux qui couvrent les boutons désignant les extrémités. Ce modèle est construit d'un tel réseau, dont les boucles pointues sont formées de deux cercles contraires. Chaque boucle forme un cadre lié, dans lequel prend place une fleur, probablement une rosette (fig. 65, 1a). Ce modèle est la particularité de l'art musulman, mais cependant, dans le style qu'il montre devant nous, c'est l'art turc du XVI-e siècle qui s'en sert le plus souvent.¹ Maintenant, si nous regardons autour de nous parmi les restes de l'art pratique de notre pays, nous trouvons ce modèle en Transylvanie, sur toute une série de briques de poêle, dont nous en montrons une pièce par notre fig. 66. Dans cette série, nous trouvons un grand changement de la composition du cadre, ainsi que dans l'emplacement des fleurs. C'est ce qui confirme aussi que le modèle en question avait pris fortes racines dans notre pays, et ce modèle s'est tenu très longtemps dans notre art, car il est le motif favori du XVII-e siècle, même il vit encore dans le XVIII-e siècle. Nous ne voulons pas nier cet indice que ce modèle vivait aussi en Europe occidentale et surtout en Italie, mais dans le cas présent nous avons un symptôme,

¹ Migeon: M. d'art Musulman, II, 409, fig. 348, où nous le rencondans une étoffe de sole, provenant de Broussa du XVI-e siècle.

c'est-à-dire la particularité de la poignée, qui prouve clairement la parenté de l'art de notre patrie avec l'Orient.

Ce trait, selon le témoignage des lames de l'occupation hongroise et de l'époque des Árpád, était chez nous, en même temps qu'en Orient. Donc cette lame dont nous parlons maintenant a peut-être fabriquée dans notre patrie ou en Orient.

Elle n'a pas été fabriquée dans notre patrie, car elle porte sur le fer de sa croisée, une estampille de l'Orient, (fig. 65, 1 b) qui décide la provenance orientale de la lame. Il reste donc à expliquer de quel terrain occidental a-t-on emprunté les mesures occidentales, qui se présentent dans la longueur des rayons des cercles qui ont servis à la construction.

Celles-ci ont peut-être été données par la Hongrie, ou par un autre pays de l'Occident, principalement par l'Italie, qui était le plus vivement et le plus longtemps en relation avec l'Orient musulman.

Mais l'Italie ou l'autre pays occidental n'e pas put donner *les deux symptômes ensemble*, car dans la fabrication d'armes de ces pays, cette particularité, c'est-à-dire le courbe de la poignée opposé au courbe de la lame, n'était pas familière. Tandis qu'une impression de la Hongrie aura pu donner toutes les deux particularités. Mais il est donc naturel, que pour cela, il ne résulte qu'elle les a aussi donné, car cette particularité, qui n'était pas familière, outre la Hongrie et la Pologne, dans les autres pays de l'Occident, se trouvait aussi familière en Orient, sans le besoin de l'emprunter, et par ce fait la deuxième singularité, qui se présente dans les mesures des rayons des cercles de la construction, a put parvenir *séparément* dans l'art oriental, donc aussi par des traditions d'atelier d'autres pays de l'Occident. Quand nous apercevons que, parmi les sabres de Gyulafehérvár nous trouvons ensemble des sabres à poignées courbées du même côté et des sabres à poignées courbées du côté opposé au courbe de la lame, nous posons en tout cas cette question, que même dans la cas où tous les deux types sont orientaux, quel territoire désignent-ils? Cette question est l'une de ces nombreuses, sur lesquelles nous ne pouvons donner une réponse définitive qu'après un étude plus minutieux que les précédents, mais nous pouvons, déjà maintenant fixer tant, que les sabres hongrois à poignées courbées du côté opposé au courbe de la lame proviennent du cercle d'artisans des occupants hongrois, qui était sous la direction de la Perse de ce temps, et par ce fait le sabre oriental de la période dont nous parlons maintenant doit aussi provenir de la Perse. C'est de la qu'il a dû parvenir dans les ateliers des territoires occidentaux turcs, où après on ressentait, aussi sur ce type ainsi que sur l'autre, l'impression occidentale.

Le No. 3 de notre fig. 65 nous montre la bouteroll fait de cellules d'argent doré qui ornait le fourreau du sabre, sur la partie inférieure duquel nous trouvons un changement de ce modèle qui est au point de rencontre des tiges de la croisée. Nous trouvons aussi des ornements à modèle parent à celui-ci sur la monture du porte-épée, ainsi que sur la troisième cellule qui n'est qu'ornement (fig. 67). Nous avons parlé de la particularité de ce modèle quand nous avons parlé des cellules parentes trouvées dans la sixième tombe. Ici il ne nous faut parler que de quelques éloignements. Dans celles là, un seul modèle se développe autour d'un centre de telle manière que le centre tombe dans un quadrat sphérique, sur lequel on a posé deux paires de modèles de manière de former de nouveau un quadrat sphérique et c'est comme cela que l'on obtenait une répartition régulière en forme de croix.

Dans les cellules dont nous parlons maintenant, l'espace est remplie par deux branches fleuries et feuillues qui se penchent spiralement et s'entrelacent. Ce changement s'accorde plutôt avec le modèle de la couverture de faïence employée dans le mausolée de Constantinople du sultan Murat III.¹ Notre fig. 67 nous montre toutes les trois cellules, afin de pouvoir établir les grands changements que le ciselage a produit dans des ornements, versés dans la même forme.

Les numéros 1 et 3 de notre fig. 65 nous montrent que pour la partie inférieure de la cellule de l'ouverture du fourreau, ainsi que pour l'extrémité supérieure de la cellule de la bouterolle l'artiste a coupé en deux le dos (l'inverse) de ce modèle, et en a appliqué la moitié inférieure dessous la cellule de l'ouverture du fourreau, tandis que la moitié supérieure au dessus de la cellule de la bouterolle.

Ce fait est un changement insignifiant, que la bordure des modèles est formée de cercles d'acanthus s'embrassants, et non de la couronne d'acanthus que nous avons montré dans notre fig. 31. Tel changement est expliqué par l'indépendance de l'artiste ou par la matière. Sur étoffe, poterie, c'est lisse, et sur une pièce d'orfèvrerie ou l'art de sculpter est en valeur, c'est convexe. Cette école qui fait sentir son effet sur cette technique se rapporte aussi à l'Orient. Notre fig. 68 nous en montre un modèle, dans un travail plastique d'une étoffe modèle, qui provient d'un relief du rocher de Tak-i-Bostam de l'époque du roi sassanide Chosroes II. (mort 623 après J. Ch.).²

C'est une partie d'un nouveau modèle que nous montrent les deux bords de la cellule de l'ouverture du fourreau (fig. 65, 1).

¹ Migeon o. c. page 208, fig. 248.

² Lessing o. c. Tafel 197.

Avec celui-ci est parent l'ornement qui décore les cellules des deux anneaux qui portent les courroies (fig. 67, a, b). Ces modèles sont des arabesques développées de l'art de l'anthénium de Byance, que caractérise leur développement assymétrique. Dans le monde catholique-grec le développement de ces ornements est symétrique. Le degré de développement que nous remarquons sur les bandes du fourreau du sabre, représente le XVIe siècle.¹

De l'art mohamedan du XVIe siècle nous citons le modèle que nous communique Saladin.² Sur la troisième cellule, qui n'a que le rôle d'orner, nous voyons ce modèle dans le dessin *c* de notre fig. 67. C'est plutôt un modèle occidental, qui ne fait appercevoir son impression orientale par le maniement pointu de arcs et, par les rosettes qui y sont mises. Les cellules qui couvrent les deux extrémités de la poignée (fig. 65, 2, 2a), sont aussi assez caractéristiques dans leur forme.

Les contacts de l'art oriental et de l'art occidental qui se sont révélés ici, ne sont pas parvenus dans notre pays par l'Italie. Les analogues auxquels nous faisons appel ne sont pas plus anciens que le XVe siècle, même quelques un se rapportent le plus précisément aux XVIe et XVIIe siècles, et comme lieu, ils se rapportent à la Turquie. Dans l'époque nommée, la relation entre la Hongrie et la Turquie est beaucoup plus animée que nous ayons besoin de penser à médiateur.

Par notre fig. 69 nous montrons la reconstruction de cette ceinture de sabre, qui appartient à ce sabre.

Le reconstruction de la ceinture du sabre de la sixième tombe (fig. 37) a résulté une telle ceinture que l'on portait autour de la taille, cette reconstruction nous en donne une telle, que l'on portait pendue à l'épaule droite, mais on pouvait changer cette ceinture en ceinture à la taille.

Du point de vue stylistique, nous avons déjà mentionné la provenance orientale du cercle divisé en rayons qui sert d'ornement de l'agrafe de la ceinture du sabre. Cette provenance est la même pour les ornements d'aide qui sont formés de cercles, et pour ce modèle connu sous le nom de „vague courante“ qui est, en partant des éléments géométriques du cercle lié au tangent, un ornement antique de l'art oriental. Les cartouches qui sont en face l'une de l'autre sur le devant des agrafes, cartouches qui sont formées de vagues, c'est-à-dire de feuillages d'acanthus qui montent spiralement, caractérisent l'art byzantin.

¹ N. P. Syrejtšikov i. D. K. Trenjev.: Ornamenti na pamjatnikoch drevnje russkova iskoustva, Byp. II. tabl. I.

² Saladin, o. c. pag. 469 fig. 345.

Notre fig. 70 donne la massue trouvée dans la tombe, dont le type s'accorde avec celle que nous avons trouvée dans la tombe No. 13. La continuation de bois de son manche nous manque. Si nous prenons en vue que la tête de la massue de la treizième tombe était la sixième partie de l'arme entière, alors la longueur totale de cette massue ci devait être de 24 pouces, donc, elle s'accorde, avec quelque peu de différence, avec celle que nous avons trouvée dans la sixième tombe.

Le casque (fig. 71) est la pièce la plus caractéristique de la tombe. La fig. où nous le représentons est déjà la reconstruction. C'est le même type que celui que nous avons connu dans la sixième tombe. Ce casque a été battu d'un seul morceau. Ce n'est que la répartition ornementique de la partie extérieure qui nous rappelle la forme antique de la production. Les restes d'étoffe restés dans l'intérieur du casque nous montrent qu'il avait été doublé par des petites pièces d'étoffe de forme de triangles qui avaient été cousues sur une bande qui entourait horizontalement le bas du casque. La nasal mobile se mouvait dans une bandelette d'argent doré, mais ce n'est pas cette bandelette qui servait à l'affermir.

La fig. 72 nous montre la paire d'éperons trouvés dans la tombe. C'est un type ressemblant à celui que nous avons trouvé dans la tombe No. 6, mais un peu plus léger, les changements ne sont que des variations d'ornements sans importance. Le changement le plus important est que le cou de l'éperon est disproportionnellement plus long, mais cette circonstance est en harmonie avec le grand développement de toute l'armure.

Dans la tombe nous avons encore trouvé quatre clous à tête, comme nous en montre la fig. 36. Les pièces de l'armement étaient ici aussi posées en dehors du cercueil, et comme nous venons de trouver des clous, il est très vraisemblable que ces derniers appartenaient à une trophée. Le fer des souliers et les clous du cercueil s'accordent avec les pièces que nous avons déjà fait connaître. Mais dans la fig. 72 nous communiquons deux larges agrafes qui sont des nouveaux symptômes dans le mobilier funéraire. Elles étaient les agrafes des courroies qui ont servi à descendre le cercueil dans la tombe, car leur grandeur ne peut être autrement expliquée.

Le 18 novembre de la même année, la sortie de Mr. Étienne Kovács est devenue nécessaire, afin d'ouvrir deux cryptes et une sépulture libre.

Dans la première crypte les cercueils des sépultures Nos. 18, 19 et 20 se trouvaient l'un à côté de l'autre. La sépulture No. 17 est un cercueil d'enfant, qui se trouvait vers le midi, dessus le grand cercueil

(fig. 74, où les Nos. 6, 7, 8 désignent les endroits des sépultures Nos. 18 et 20, le No. 5, l'endroit de la sépulture No. 17).

La sépulture No. 17 n'avait pas de mobilier funéraire. Dans *la sépulture No. 18*, sur le cercueil, se trouvaient les lettres I. H. S. ce qui nous fait croire que ce sont les restes d'un prêtre catholique qui y reposent.

Dans *la sépulture No. 19*, se trouvait: „Revendus Dominus Franciscus Bors Etatis Suae 39 OBIT 22 NOVBR 1718.“ Il n'y avait pas de mobilier funéraire.

Dans *la sépulture No. 20* était: „MÁRIA DITTININ“ décédée en 1718. Le mobilier funéraire, justement son époque est établie, gagne en valeur scientifique.

La première pièce est une chemise. „Les dames hongroises du XVI-e siècle portaient déjà deux chemises l'une sur l'autre. Celle du dessous était de toile fine, celle du dessus, ou en son ancien nom hongrois *felimeg* (c. à. d. chemise de dessus) était de fine toile de lin, de toile *czinadoff*, de voile, de batiste ou de soie, même en 1594 il y a question de chemises filées de fils d'argent et d'or. La chemise du dessous était sans ornements, la chemise de dessus était, selon la mode des jupes, découpée au devant depuis le commencement du siècle, et ornée de brodures d'or et d'étroites bordures de couleur mixte.¹

La chemise trouvée dans la 20-ème tombe était de soie, avec des reliures de toile, et ornée de motifs (peut-être des fleurs) rouges et noirs qui y étaient parsemés, mais dont nous ne trouvons maintenant que les traces. Sa façon est montrée par la fig. 75. Cette façon est caractérisée par de telles particularités qui sont caractéristiques pour les vêtements d'Orient. Si nous prenons en vue que les chemises ne sont parvenues dans le monde occidental que très tard,² il nous paraît donc possible que la mode en Europe occidentale est provenue de l'impression musulmane.

La pièce la plus riche du mobilier est un jupon à corsage, dont le dessin d'en face nous est montré par notre fig. 76, le dessin du dos par la fig. 77 et du côté par la fig. 78.

Le corsage (les épaules) du jupon a été confectionné séparément, mais il a été cousu au jupon de telle manière, que seulement les parties du devant sont restées libres. Le corsage et le jupon ont été cousus de la même étoffe de soie lisse, dans laquelle on a tissé des fils d'or. Au dessus de l'ouverture des bras il y avait un noeud de

¹ Géza Nagy o. c. texte, page 176.

² En France par exemple, c'est l'épouse de Charles VII. qui portait la première fois une chemise, donc là aussi la mode ne commence qu'au XV-e siècle.

ruban de soie. Le modèle de l'étoffe de soie nous est montré fidèlement par notre fig. 79. La dentelle à fuseaux qui bordait le bas du jupon nous est montrée par la fig. 80, qui nous prouve que la dentelle est du même style que celui de la dentelle que nous avons trouvée dans la sixième tombe et que nous avons établie dans notre fig. 62. La différence essentielle entre les deux dentelles est, que le fond de celle-ci est un filet à rhombus, et dans ce filet les parties de motif prennent place avec l'aide de lignes dor doubles et houleuses. Cette bordure peut-être en tout cas préparée avec la technique de la dentelle à fuseaux et ici, cette possibilité se présente qu'on peut l'avoir préparée après la préparation de la dentelle.

La fig. 81 nous montre un assez grand morceau de la partie libre du corsage. Le modèle de la dentelle de celui-ci n'est que ressemblant à l'autre, mais n'est pas le même, car il travaille encore, outre les motifs de croix et de rhombus, avec de motifs le lys, mais ne se sert pas de motifs de coin. Il s'écarte de la règle aussi en se servant de motifs plus petits et surtout que ce n'est pas une dentelle d'or mais de soie. Le modèle du ruban tressé qui servait à lacer le corsage nous est montré par notre fig. 82.

Dans notre fig. 81 nous voyons l'image des agrafes masculines dorées, qui étaient sur le corsage. Il y en avait 17 paires, la 18-ème était remplacée par deux boucles qui se trouvaient en bas des deux côtés, où en y passant le ruban on nouait celui-ci de la manière que nous montrons par notre fig. 72. Le modèle de celles-ci désigne les créations de l'orfèvrerie du XVII-e siècle, donc il devance l'époque de la sépulture.

Il y a, parmi le mobilier funéraire, quatre larges manches de vêtement. Deux d'entre elles (fig. 83, *a*) sont de soie, les deux autres sont de mousseline de soie (fig. 83, *b*).

Le modèle de l'étoffe de soie nous est donné par notre fig. 84. C'est vrai qu'il travaille avec des cartouches de style baroque, mais pas avec les lignes exagérées qui caractérisent le XVIII-e siècle. Ce modèle est encore très calme et trouve de nombreux analogues parmi les produits du XVII-e siècle. La mousseline de soie a un modèle encore plus calme, se qui nous confirme l'époque établie. Le bas de ces manches est bordé d'un ruban de soie de couleur brune, sur lequel on a cousu une lignée de lentilles, et dont les extrémités formaient un noeud. Ces deux paires de manches étaient sur le corsage du jupon trouvé dans cette tombe, comme le montre notre fig. 85. Cette reconstruction nous est autorisée par la circonstance, que, en prenant en vue leur dimension et leur bouffisure, nous en trouvons des pareilles dans

la mode du XVII-e siècle.¹ Nous n'avons aucun fond pour supposer qu'elles étaient cousues sur les épaules de la chemise de dessus car nous avons plusieurs exemple pareils dans le XVI e siècle. Les manches de cette chemise de dessus ne gagnaient valeur que dessous celles-ci. Cette circonstance, que la chemise de dessus avait de larges manches ne contredit pas notre supposition, car nous trouvons aussi une robe avec de telles larges manches dans la robe de l'épouse de Christophe Frangepán.²

Les mesures de ces paires de manches nous permettent aussi cette supposition qu'elles parvenaient jusqu'à la main.

Notre fig. 86 nous montre un tablier de mousseline sorti de la tombe. La fig. 87 montre les restes de la dentelle qui ornait le tablier.

La fig. 88 montre un bonnet de mousseline qui s'accorde en forme avec celui que nous avons montré par notre fig. 19. Dans ce bonnet nous avons trouvé deux épingles qui servaient à épingler au dessus du bonnet le voile de soie que nous montrons par notre fig. 89. Le ruban, dont la fig. No. 90 nous en montre une partie, appartenait aux ornement de tête.

Parmi les pièces du mobilier funéraire nous devons citer une paire de bottes de cuir, cousues avec des fils d'argent et d'or. La fig. 91 nous montre le devant d'une d'elles (*a* est la partie du devant, *b* est une partie de l'endroit du talon). Le modèle d'ornement des bottes appartient au style d'ornement, qui caractérise la fin du XVI-e siècle, mais surtout le XVII-e siècle entier, dans les contrées où se rencontrent les arts orientaux et occidentaux; même en Transylvanie il s'étend jusque dans le XVIII-e siècle, et s'y conserve tellement, que nous le trouvons encore sur des briques de poêle du commencement du XIX-e siècle.

Nos fig. 92 et 93 nous montrent de telles briques de poêle. L'époque des bottes peut-être établie par la robe de fiancée de la comtesse Paul Eszterházi, née Éva Thököly, provenant de 1672 et où les brodures du bas sont parentes à ce travail-ci.³

Dans notre fig. 94 nous donnons la reconstruction probable de ces bottes de dame. De celles-ci, il nous faut encore remarquer que nous avons pris les mesures des bottes sorties de la tombe No. 22, dont nous parlerons plus bas, et il nous faut faire savoir, que tel morceau, dont nous nous sommes servis dans la construction, pour la partie du

¹ Géza Nagy o. c. Tabl. 66, 1, où les manches descendent jusqu'à la main, tabl. 64,2, où elles n'arrivent que jusqu'aux coudes.

² Géza Nagy o. c. Tabl. 46, No. 5.

³ Géza Nagy o. c. D'après Masner, tabl. 64, No. 4.

devant des bottes, (fig. 94, a) ne se trouvait pas dans la tombe, donc nous ne l'avons pris que par supposition.

La *vingt-et-unième* tombe était une sépulture libre, au fond de la 15-ème et n'avait pas de mobilier funéraire.

Dans la *vingtdeuxième* tombe on a trouvé : un birrétum brun clair, une toque rouge ou lilas rougeâtre, qui était cousue de 8 tranches et servait à couvrir la tonsure, un coleret (cappa) d'une couleur rougeâtre, au dessous de celui-ci ; les restes d'une robe de soie épaisse, sur les jambes, des longs bas de soie et des escarpins de soie (fig. 95) Au côté gauche du coleret était pendu un ruban de soie où il portait l'ordre de chanoine, et un autre ruban lisse, avec des boutons à l'extrémité où était pendue une insigne plus précieuse, (une croix ou décoration) mais qui paraît avoir été coupée avec un morceau du ruban.

Il ne peut-être question d'une sépulture d'évêque, car le coleret d'évêque portait deux queues-trainantes, donc il ne peut-être question que d'un chanoine, parmi les vêtements duquel, la soutane, à laquelle appartenait le col, a été anéantie.

La tombe No. 23 n'avait pas de mobilier funéraire de valeur.

La tombe No. 24 était la sépulture d'une jeune fille. C'est de cette tombe que nous montrons, par notre fig. 96, la couronne virginale qui était garnie de perles de verre et de métal.

Autour de son cou nous avons trouvé un collier de petites et de grandes perles, ce colier portait des boucles au milieu. Les perles arrivaient jusqu'au milieu du dos, en traversant l'épaule. Le poignet droit portait un bracelet de perles, ainsi que le poignet gauche.

Le plus important est peut-être ce jupon de velours et le corsage lui appartenant, dont le dos était cousu au jupon, les parties du devant restaient libres. Nous montrons la reconstruction de sa façon ; le dos par la fig. 97, le côté par la fig. 98, et le devant par la fig. 99.

Le corsage lui appartenant n'a pas de manches (fig. 97—99). L'époque de ce jupon à queue peut-être facilement établie avec l'aide des analogues qui nous sont restés. L'analogue du jupon se trouve sur le tombeau de Madeleine Bánffy de Lindva qui provient de 1583.¹ L'analogue du corsage se trouve sur l'armoire de Nicolas Máder de Trencsén de l'an 1571.²

Pour les bouffisures des manches nous pouvons citer le tombeau d'Anne Erdödi (décédée en 1577) et plusieurs autres souvenirs funéraires de la fin du XVI-e siècle.³

¹ Géza Nagy o. c. tabl. 54, No. 5.

² " " " " " 54, No. 3.

³ " " " " " 53, No. 2, tabl. 57 Nos. 13, 14.

Le collier dont parle le rapport des fouilles, qui dit qu'il s'étendait en traversant l'épaule, de la poitrine jusqu'au milieu du dos, n'est rien d'autre que les restes des perles qui étaient placées sur les bandes d'ornement des épaules.

Du rapport des fouilles nous avons cité deux bracelets de perles. Il est certain qu'ils étaient les ornements de perles qui décoraient le poignet des manches.

La *tombe No. 25* n'avait pas de mobilier funéraire.

Dans les mobiliers funéraires des tombes scrutées en 1912, parmi les restes de brocart d'or, nous avons aussi trouvé le reste d'une grande couverture. Nous montrons une partie de son étoffe par notre fig. 100. Ce modèle est très ressemblant à celui que nous avons montré sous la lettre *a* de notre fig. No. 83, et séparément par notre fig. 84, et il est très possible que la couverture montrée par notre fig. 100 appartenait au cercueil de la vingtième tombe.

Au mois de janvier de l'année 1913, Mr. Étienne Kovács a trouvé dans le carré du nord du transept, à côté du mûr septentrional, 8 sépultures, dans une crypte déjà découverte. Parmi celles-ci la première sépulture était la *vingtsixième tombe*, et n'avait pas de mobilier funéraire.

Dans la *vingtseptième tombe*, outre le chapelet formé de grains de forme de grandes boules noires et de plus petits en forme de croix, il n'y avait rien. Sur la planche méridionale de la bière, au dessus de la tête, nous avons trouvé le monogramme Mária.

Dans la *vingthuitième tombe* nous avons trouvé le mobilier funéraire d'une sépulture de femme: un chapelet, un jupon, un coleret, une cravate, un tablier et les restes d'une chaîne de perles, mais le tout dans un très mauvais état.

Le mobilier funéraire de la *vingtneuvième tombe* se composait: d'une croix de bois, portant le corps du Sauveur en cuivre fondu, d'une perruque et d'un manteau. Nous donnons l'image de ce dernier par notre fig. 101. Ce n'est pas un costume hongrois mais un manteau nous montrant la mode française du XVI-e siècle.

Sur le couvercle du cercueil de la *trentième tombe*, nous avons trouvé l'inscription suivante, formée de clous de bronze à tête en forme d'étoile: M T AET AN 60 Il n'y avait qu'une toque de velours sur le crâne, et dessous la tête un coussin de même matière. Le fond du cercueil était rempli de cendres.

La *trente-et-unième tombe* était une sépulture d'enfant sans mobilier funéraire, la *trentedeuxième* de même. Dans la *trentetroisième* tombe, outre quelques restes de cordon et quelques boutons de soie, il n'est rien resté.

Des données il résulte, qu'aucune des sépultures trouvées ne

devance l'époque de la fondation de la principauté de Transylvanie. Les sépultures, dont les plus anciennes datent des premières années du XVIe siècle, s'étendent jusqu'à la fin du XVIIIe siècle.

Parmi ces sépultures ce sont les sépultures civiles qui dominent jusqu'au XVIIIe siècle. Il n'y a pas de sépultures ecclésiastiques qui dépassent ce siècle, ce qui s'accorde absolument avec l'époque du réébergement de l'évêché de Gyulafehérvár.

Les signes caractéristiques et particularités des costumes et de l'art pratique de presque trois siècles nous ont été présentés et autorisent le désir, qu'aux restaurations pareilles des églises, les trouvailles reçoivent la même attention que celles-ci, et qu'a reçu l'ordre du président de la Commission des Souvenirs d'Art, par suite de la vigilance des envoyés de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie et de Mr. l'architecte dirigeant les travaux de réparation de la cathédrale.

Dr. Béla Pósta.

